HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Reinhard Brühl

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG NEMZETI NÉPHADSEREGÉBEN FOLYÓ HADTÖRTÉNELMI KUTATÁSOK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEIRŐL

Kubinyi András

A SZÁVASZENTDEMETER–NAGYOLASZI GYŐZELEM 1523-BAN

2

XXV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1978

Települések szelvényezése *címmel jelentette meg a Hadtörténelmi Térképtár Magyarország első-második-harmadik katonai felmérése alapján a helységek területi hovatartozásának mutatóját.*

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1978

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Prof. Dr. Reinhard Brühl ezredes, a Német Demokratikus Köztársaság Hadtörténelmi Intézetének igazgatója (Postdam), *dr. Felkai Dénes* (Budapest), *Gallyas Ferenc* újságíró (Budapest), *Gonda Imre*, a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest), *Hunyadi Károly* alezredes, kandidátus (Budapest), *Kubinyi András*, a történelemtudományok kandidátusa (Budapest), *Lengyel István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest); *dr. Csendes László* alezredes, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *Nádor Tibor* alezredes, *Rákóczy Rozália, Viniczai István, Windisch Aladárné, Zachar József* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b. Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371 HU ISSN 0017—6540

78.2707/2-02 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

REINHARD BRÜHL

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG NEMZETI NÉPHADSEREGÉBEN FOLYÓ HADTÖRTÉNELMI KUTATÁSOK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEIRŐL

A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei az elmúlt hónapokban újólag megvitatták a további feladataikra és a munkájuk hatékonyságának fokozására vonatkozó kérdéseket. E vita kiindulópontját és irányát a NSZEP IX. kongresszusának a fejlett szocialista társadalom további építéséről szóló határozatai szabták meg. E határozatok lényeges alkotóeleme mind az osztályharc mai állásából a Nemzeti Néphadseregre háruló feladatok pontos meghatározása,[1] mind a marxista—leninista társadalomtudományok nagy és felelősségteljes feladatainak megfogalmazása a társadalmi fejlődés előttünk álló szakaszára.[2] Mindkettő egyszersmind a hadtörténelmi tudományos munka színvonalával és hatékonyságával szemben állított magasabb követelményeket is tükrözi. A növekvő követelményeket egyre jobban kielégítendő, a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészeit a nemzetközi kapcsolatokban és a hadügyben jelentkező ama alapvető fejlődési tényezők vezérlik, amelyeket döntő módon a szocializmus megbízható katonai védelmének igényei határoznak meg. Ezekhez elsősorban a következők sorolhatók:

a) a nemzetközi kapcsolatok bonyolult jellege, mindenekelőtt azok a heves támadások, amelyekkel bizonyos imperialista körök válaszolnak a Szovjetunió-nak és az egész szocialista államközösségnek a szocializmus és a kommunizmus építésében elért feltartóztathatatlan és általános sikereire, az egész forradalmi világmozgalom, valamint a demokratikus és békeerők előretörésére és növekvő befolyására, ellenszegülnek az enyhülési folyamat folytatásának és elmélyítésének és felidézik a katonapolitikai helyzet hirtelen kiéleződésének veszélyét;

b) a tudományos-technikai haladásnak a hadügyre gyakorolt további nagy és széles körű kihatásai, mindenekelőtt a fegyveres harc eszközeinek gyors minőségi változásai, s ezeknek a lehetséges háborúk jellegére, a haderők felépítésével, kiképzésével és nevelésével kapcsolatos követelményekre vonatkozó következményei;

c) a szubjektív tényező növekvő szerepe a fejlett szocialista társadalom további építésének folyamatában, továbbá, hogy a korszerű háborúban, elsősorban a készségek és jártasságok további fejlesztését illetően, az érlelődő új objektív követelményeket idejében ismerjék fel és azokat elméletben és gyakorlatban sokoldalúan és alkotó módon vegyék számításba.

1 Lásd: A NSZEP KB beszámolója a NSZEP IX. kongresszusán, jelentéstevő E. Honecker. Protokoll der Verhandlungen des IX. Parteitages der SED. (A NSZEP IX. kongressszusának jegyzőkönyve.) 1. k. Berlin, 1976. 132. és köv. o.

2 Lásd: A NSZEP programja. Uo. 2. k. 242. o.

A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei a saját tudományágukból adódóan, azaz a hadtörténelmi eseményeknek a történelmi materializmus és a szocialista katonai elmélet fényében való kutatásán keresztül kívánnak hozzájárulni a honvédelem időszerű feladatainak, kiváltképpen a Nemzeti Néphadsereg osztályharcos feladatainak a megoldásához. Ezekben a feladatokban látják a kutatás stratégiájának, a kutatás főirányai és a kutatás koncepcionális problémaés kérdésfelvetései meghatározásának kiindulópontját.

Ez az írás a Hadtörténelmi Közlemények olvasóit a Nemzeti Néphadseregben folyó hadtörténelmi tudományos munka néhány kérdésével kívánja megismertetni. E célból tömör áttekintést ad a munka eddigi fejlődéséről, vázolja a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészeinek tudományáguk tárgyával kapcsolatos felfogását, és bemutatja további munkájuk néhány ideológiai-elméleti kérdését.

*

A hadtörténelmi folyamatok, események és kérdések marxista—leninista vizsgálata és ábrázolása az NDK-ban már a Nemzeti Néphadsereg megalakítása előtt megkezdődött. Ez szinte kivétel nélkül az általános történelmi munkálatok keretében történt. Ezekben az években mindenekelőtt arról volt szó, hogy az évtizedekig tartó imperialista háborús politikának és a dolgozók széles köreire gyakorolt militarista befolyásolásnak hosszan és mélyen szántó következményeit segítsenek visszaszorítani és felszámolni. A polgári történetírás által terjesztett militarista történelmi képpel való meggyőző vitábaszállás elengedhetetlen hozzájárulás volt a háború és a haderők lényegéről alkotott tudománytalan, az embereket gyakorlati-politikai magatartásukban félrevezető elképzelések cáfolatához. A német hadtörténelem valósághű képének kíméletlenül le kellett számolnia a német imperializmus háborús politikájával és bizonyítania kellett mind veszélyességét, mind történelmi kilátástalanságát. Egyúttal meg kellett kezdeni a német nép, különösen a munkásosztály haladó és forradalmi katonai eszméinek és haditetteinek ábrázolását. Ezek a katonai hagyományok végül is fontos előfeltételeket teremtettek ahhoz, hogy a német nép történelmében a Német Demokratikus Köztársaság megalapításával végrehajtott fordulat annak hadtörténelmében is alapvető fordulóponttá vált. Időszerű volt végül az a törekvés is, hogy a lakosság egyes részeiben a háború utáni agresszív és szocialistaellenes imperialista politikával szemben még viszonylag erőteljesen jelentkező pacifista felfogást és fatalista magatartásmódot segítsük leküzdeni. A Német Demokratikus Köztársaság csatlakozása a Varsói Szerződéshez és a Nemzeti Néphadsereg létrehozása magasabb követelményeket állított a hadtörténelem elé. A korszerű honvédelem kiépítése e tudománytól — miként a többitől is — az eközben felmerült kérdések megválaszolásához, a jelentkező feladatok megoldásához való hozzájárulást követelte meg. A Nemzeti Néphadsereg hadtörténelmi és katonapolitikai kutatást, oktatást és propagandát végző intézetének 1958. márciusi felállítása azt a célt szolgálta, hogy ez az intézet támogassa a Nemzeti Néphadsereg további kiépítését és fejlesztését, járuljon hozzá a katonai szakemberek tudományos képzéséhez és működjön közre a közvélemény objektív, pártos tájékoztatásához.

A hadtörténelmi tudományos munkának a forradalmi osztálypolitika szolgálatában való felhasználását illetően a marxizmus—leninizmus klasszikusait és az SZKP-t tekintették példaképnek. A történelmi elemzés nélkülözhetetlen eszköz volt számukra a háború és a fegyveres erők lényegének, történelmi meghatározottságának, osztályjellegének és fejlődési törvényszerűségeinek feltárásá-

ban. Ők a hadtörténelmet az ideológiai harcban szükséges és hatásos fegyverként használták fel a munkásosztály tudományosan megalapozott történelemképének és osztálytudatának kifejlesztésénél és megszilárdításánál. Végül a hadtörténelem tanulmányozása fontos történelmi-elméleti forrás volt számukra a szocialista hadügy kifejlesztéséhez, az új szociális, gazdasági és technikai tényezők fegyveres harcra gyakorolt befolyásának helyes megítéléséhez, valamint az e harcban a mindenkori követelményeknek legjobban megfelelő eszközök, formák és módszerek meghatározásához. Ezekben az ismeretelméleti, politikai-ideológiai és katonai elméleti funkciókban vált hatékonnyá a hadtörténelem-tudomány az elkövetkező években a Nemzeti Néphadseregben.

Nagy volt az általános politikai jelentősége a marxizmus—leninizmus klasszikusai, valamint a német és nemzetközi munkásmozgalom más vezető képviselői gazdag katonai hagyatéka feltárásának. Az ötvenes évek második felének kezdetétől jelentek meg Friedrich Engels, V. I. Lenin, Franz Mehring, V. M. Frunze és Ernst Schneller válogatott katonai írásai.[3] Ezek az osztályharc időszerű igényei alapján keletkezett és az elemzésben a szigorúan tudományos objektivitásra támaszkodó írások éppen azokban az években a hadtörténelmi kutatás és oktatás meghatározó alapjai voltak — és máig is azok maradtak. Kiadásuk hozzájárult ahhoz, hogy megvalósítsuk Franz Mehring máig időszerű követelményét: „Éppen a katonai kérdés területén, szinte jobban, mint minden más területen, szükséges elvi nézeteink legerőteljesebb propagandája."[4] A Nemzeti Néphadsereg tisztjei és a hadtörténészek e művek tanulmányozásával elsajátították, illetve elmélyítették a munkájukhoz szükséges ismereteket. Ezek alapján átfogó előadó és oktató tevékenységet folytattak, amely sok tekintetben a Nemzeti Néphadsereg kiépítését és a lakosság széles köreinek honvédelmi nevelését szolgálta.

Hasonló célokat szolgált a forradalmi hatalom — német történelemben játszott — szerepének vizsgálata és bemutatása. A Német Demokratikus Köztársaság Néphadserege, jelentette ki W. Stoph vezérezredes, akkori nemzetvédelmi miniszter 1956. január 18-án a Népi Kamara előtt, kapcsolódni fog népünk kiemelkedő haladó hagyományaihoz, különösen a német munkásosztály legjobb képviselőinek hősies harcához, melyet a dolgozó nép kapitalista iga alóli felszabadításáért vívtak.[5] Ezt a harcot azonban a polgári történészek vagy agyonhallgatták, vagy módszeresen meghamisították. Ezen túlmenően az a körülmény, hogy ez a harc súlyos és áldozatokban gazdag volt, valamint hanyatlások és vereségek kísérték, azt a felfogást táplálta, hogy a német történelem egyetlen nyomorúság volt. A hadtörténészek közreműködtek e felfogás leküzdésében és annak nyilvánvalóvá tételében, hogy Németország története „nem csak az uralkodó osztályok, különösen a német imperialisták szégyenteljes tetteit" tartalmazza, hanem gazdag „szabadságharcos, forradalmi tettekben" is.[6] Az elnyomott és kizsákmányolt osztályok és rétegek számos fegyveres harcáról írt tanulmányok tették világossá azt a felismerést, hogy a katonai hatalom a haladó erők kezében a társadalmi haladás érvényre juttatásának az eszköze. Különö-

3 *Engels, Friedrich:* Ausgewählte militärische Schriften. (Válogatott katonai írások). 2. k. Berlin, 1958. és 1964.; *V. I. Lenin:* Über Krieg, Armee und Militärwissenschaft. (A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról.) 2 k. Berlin, 1958. és 1959.; *Mehring, Franz:* Krieg und Politik. (Háború és politika.) 2 k. Berlin, 1959. és 1961.; *M. W. Frunze:* Ausgewählte Schriften. (Válogatott írások.) Berlin, 1956.; *Schneller, Ernst:* Arbeiterklasse und Wehrpolitik. Ausgewählte Reden und Schriften 1925—1929. (Munkásosztály és véderőpolitika. Válogatott beszédek és írások.) Berlin, 1960.

4 *Mehring, Franz:* Über Antimilitarismus und proletarische Wehrpolitik. (Az antimilitarizmusról és a proletár véderőpolitikáról.) I. m. 1. k. 76. o.

5 *Stoph, W.:* Die Armee der Arbeiter-und-Bauern-Macht. (A munkás—paraszt hatalom hadserege.) L. Neues Deutschland, 1956. január 19.

6 A NSZEP KB 1951. október 20-i határozata „a párt legfontosabb ideológiai feladatairól". L. Dokumente der SED. (A NSZEP dokumentumai.) 3. k. Berlin, 1952. 581. o.

sen azt mutatták meg, hogy a munkásosztálynak kemény osztályharcban kellett kiharcolnia vívmányait, hogy az uralkodó osztály sohasem retten vissza a dolgozók társadalmi haladásért vívott igazságos harcának akár katonai erőszakkal való elnyomásától sem. Ezek a tanulmányok segítették az internacionalista katonai hagyományok feltárását, a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség közti összefüggés megvilágítását. Elősegítették továbbá az NDK védelmének és a szocializmus közös fegyveres megvédésének szükségszerűségére vonatkozó felismerést. E munkák[7] egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy segítették, és tulajdonképpen először tették lehetővé a német és a nemzetközi munkásosztály nagy katonapolitikai tapasztalatainak a Nemzeti Néphadseregben folyó nevelőmunka számára való feltárását és a szerzett tanulságoknak a honvédelem kiépítésében való átfogóbb felhasználását.

A hadtörténelmi kutatás állandó feladata volt és marad továbbra is „a német reakció, a német imperializmus és militarizmus végzetes nemzetellenes szerepe" feltárásában való közreműködés, „hogy közvetítse népünknek történelme tanulságait, és erősítse eltökéltségét a nyugatnémet imperialisták és militaristák háborús politikája elleni harcban a munkás-paraszt hatalom szocialista vívmányainak védelmére".[8] A tematikailag sokrétű munkák[9] sorában a súlypontot a második világháborúról szóló művek képezik. Ezek segítettek láthatóvá ten-

7 E téren többek között a következő kiadványok állnak rendelkezésre: *Hoyer, S.:* Das Militärwesen im deutschen Bauernkrieg 1524—1526. Berlin. 1975.; *Schnitter, H.:* Volk und Landesdefension. Volksaufgebote, Defensionswerke, Landmilizien in den deutschen Territorien vom 15. bis zum 18. Jahrhundert. Berlin, 1977.; *Renn, L.—Schnitter. H.:* Krieger, Landsknecht und Soldat. Berlin, 1976.; *Usczek, H.-J.:* Scharnhorst. Theoretiker — Reformer — Patriot. Sein Werk und seine Wirkung in seiner und für unsere Zeit. Berlin, 1972.; *Helmert, H.:* Die Anfänge der proletarischen Militärtheorie (1824—1852). Berlin, 1970.; *Helmert, H.—Usczek, H.-J.:* Bewaffnete Volkskämpfe in Europa 1848/1849. Berlin, 1973.; *Oeckel, H.:* Volkswehr gegen Militarismus. Zur Milizfrage in der proletarischen Militärpolitik in Deutschland von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg. Berlin, 1962.; *Oeckel, H.:* Die revolutionäre Volkswehr 1918/1919. Die deutsche Arbeiterklasse im Kampf um die revolutionäre Volkswehr (November 1918 bis Mai 1919). Berlin, 1968.; Gewehre in Arbeiterhand. Sorozat, Berlin, 1956—1958.; *Heider, P.:* Antifaschistischer Kampf und revolutionäre Militärpolitik. Zur Militärpolitik der KPD von 1933 bis 1939 im Kampf gegen Faschismus und Kriegsvorbereitung, für Frieden, Demokratie und Sozialismus. Berlin, 1976.; *Wolff, W.:* An der Seite der Roten Armee. Zum Wirken des Nationalkomitees „Freies Deutschland" an der sowjetisch—deutschen Front 1943 bis 1945. Berlin. 1973.

8 A NSZEP KB Politikai Bizottságának 1955. július 5-i határozata „a történelemtudomány kutatásának és tanításának megjavításáról az NDK-ban". L. Dokumente der SED. (A NSZEP dokumentumai.) 5. k. Berlin, 1956. 337. o.

9 Többek között a következő kiadványok állnak rendelkezésre: *Brühl, R.:* Militärgeschichte und Kriegspolitik. Zur Militärgeschichtsschreibung des preußisch-deutschen Generalstabes 1816—1945. Berlin, 1973.; *Schnitter, H.:* Militärwesen und Militärpublizistik. Die militärische Zeitschriftenpublizistik in der Geschichte des bürgerlichen Militärwesens in Deutschland. Berlin, 1967.; *Stenzel, E.:* Die Kriegführung des deutschen Imperialismus und das Völkerrecht. Zur Planung und Vorbereitung des deutschen Imperialismus auf die barbarische Krigführung im ersten und zweiten Weltkrieg, daragestellt an den vorherrschenden Ansichten zu den Gesetzen und Gebräuchen des Landkrieges (1900—1945). Berlin, 1973.; *Charisius, A.—Mader, J.:* Nicht Länger geheim. Entwicklung, System und Arbeitsweise des imperialistischen deutschen Geheimdienstes. Berlin, 1975.; *Otto, H.:* Schlieffen und der Generalstab. Berlin, 1966.; *Otto, H.—Schmiedel, K.:* Der erste Weltkrieg. Militärhistorischer Abriß. Berlin, 1977.; Der erste Weltkrieg. Dokumente. (Válogatta és a bevezetőt írta Otto, H. és Schmiedel, K.) Berlin, 1977.; Militarismus gegen Sowjetmacht 1917 bis 1919. Das Fiasko der ersten antisowjetischen Aggression des deutschen Militarismus. (Szerzői kollektíva.) Berlin, 1967.; *Nuß, K.:* Militär und Wiederaufrüstung in der Weimarer Republik. Zur politischen Rolle und Entwicklung der Reichswehr. Berlin, 1977.; *Förster, G.—Paulus, N.:* Abriß der Geschichte der Panzerwaffe, Berlin, 1977.; Auf antisowjetischem Kriegskurs. Studien zur militärischen Vorbereitung des deutschen Imperialismus auf die Aggression gegen die UdSSR (1933—1941). (Szerzői kollektíva.) Berlin, 1970.; *Förster, G.:* Totaler Krieg und Blitzkrieg. Die Theorie des totalen Krieges und des Blitzkrieges in der Militärdoktrin des faschistischen Deutschlands am Vorabend des zweiten Weltkrieges. Berlin, 1967.: Fall Barbarossa. Dokumente zur Vorbereitung der faschistischen Wehrmacht auf die Aggression gegen die Sowjetunion (1940—41). (Válogatta és a bevezetőt írta Moritz, E.) Berlin. 1970.; *Watzdorf, B.—Charisius, A.—Voerster, A.:* Getarnt, entdeckt und aufgerieben. Die faschistische Sondereinheit Brandenburg z. b. V. 800. Berlin, 1961.; *Ramme, A.:* Der Sicherheitsdienst der SS. Zu einer Funktion im faschistischen Machtapparat und im Besatzungsregime des sogenannten Generalgouvernements Polen. Berlin, 1970.; *Müller, N.:* Wehrmacht und Okkupation 1941—1944. Zur Rolle der Wehrmacht und ihrer Führungsorgane im Okkupationsregime des faschistischen deutschen Imperialismus auf sowjetischem Territorium. Berlin, 1971.; 1945. Das Jahr der endgültigen Niederlage der faschistischen Wehrmacht. Dokumente. (Válogatta és a bevezetőt írta Förster, G. és Lakowski, R.) Berlin, 1975.; *Förster, G.—Helmert, H.—Schnitter, H.:* Der zweite Weltkrieg. Militärhistorischer Abriß. Berlin, 1972.; Der zweite Weltkrieg. Dokumente. (Válogatta és a bevezetőt írta Förster, G. és Groehler, O.) Berlin, 1972.

ni azokat a hajtóerőket, amelyek ezt a háborút huzamos időn át előkészítették. Segítettek továbbá a gazdasági, politikai-ideológiai és katonai háborús előkészületek tartalmának és módszereinek leleplezésében. Hozzájárultak az igazság elterjesztéséhez a Szovjetuniónak a fasiszta német imperializmus szétverésében játszott meghatározó szerepéről és a népek, köztük a német nép legjobb erőinek, antifasiszta ellenállási harcáról. E munkák részét képezték a második világháború története és tanulságai tudományos képének, amely a békeszerető erők erőtudatának fontos forrása, és egyúttal a német és a szovjet nép közti megingathatatlan barátság, valamint minden békeszerető nép — egy új háború gyújtogatói ellen irányuló — testvéri szolidaritásának kifejeződése.

A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei ezen túlmenően korán megkezdték az 1945 utáni hadtörténelmi fejlődés egyes irányainak bevonását vizsgálódásaik körébe. Katonapolitikailag és tudományosan igen időszerű feladatként azt vizsgálták, hogyan folyt — mindenekelőtt az USA-imperializmus segítségével — a remilitarizálódás az NSZK-ban, milyen befolyásuk volt erre a nagy polgári pártoknak — a CDU/CSU-nak és az SPD-nek —, és ezek hogyan indokolták és módosították katonapolitikájukat. Elemezték a Bundeswehr történelmi-politikai eredetét, valamint felállításának, kiképzésének és nevelésének részkérdéseit. Fontos ismeretek jutottak napvilágra az NSZK fegyveres erői osztályelkötelezettségét illetően a lezajlott hadgyakorlatok és gyakorlatok okmányainak, a katonai elméleti gondolkodásnak és a háború milyenségének, valamint a Bundeswehr tagjai politikai-ideológiai befolyásolásának elemzése nyomán.

Az e témakörben megjelent munkáknak[10] nagy nevelő hatásuk volt. Hozzájárultak, hogy a Német Demokratikus Köztársaság fegyveres erőinek tagjai megértsék a magas fokú éberség és az állandó harckészültség megszilárdításának szükséges voltát. A Német Demokratikus Köztársaság nem egy állampolgárának segítettek, hogy tekintetük élesebb legyen a realitások iránt és meglevő illúzióikat felszámolják. Felvilágosítólag hatottak az NSZK és más kapitalista államok lakosságának egyes részei számára is, mert meggyőző bizonyítékokkal cáfoltak a polgári publicisztika által terjesztett olyan demagóg állításokat, mint a militarista múlt leküzdése az NSZK-ban vagy az imperialista fegyveres erők és katonai paktumok békefenntartó küldetése.

A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei korán foglalkozni kezdtek a NSZEP és az NDK katonapolitikája történetének kutatásával, valamint a Nemzeti Néphadsereg történetével. Erre már a hatvanas évek első felében ráirányította a figyelmet pártunk főtitkára, Erich Honecker elvtárs, aki akkor a Nemzetvédelmi Tanács titkára volt, valamint Heinz Hoffmann hadseregtábornok elvtárs, nemzetvédelmi miniszter. Azt a feladatot tűzték elénk, hogy vizsgáljuk és ábrázoljuk, milyen feltételek között kellett megoldania a pártnak a katonai kérdést, milyen objektív tényezők követelték meg a Nemzeti Néphadsereg létrehozását és hogyan feleltünk meg e követelménynek a konkrét helyzet-

10 Többek között a következő kiadványok állnak rendelkezésre: Bundeswehr — Armee für den Krieg. Aufbau und Rolle der Bundeswehr als Aggressionsinstrument des westdeutschen Imperialismus. (A Német Hadtörténelmi Intézet szerzői kollektívája.) Berlin, 1968.; Bundeswehr — antinational und aggressiv. Chronik — Fakten — Dokumente. (A Német Hadtörténelmi Intézet szerzői kollektívája.) Berlin, 1969.; *Hübner, W.:* Die Gesellschaft für Wehrkunde. Ihre Rolle im System der Remilitarisierung Westdeutschlands. Berlin, 1970.; Speerspitze der Aggression. Zur Entwicklung der westdeutschen Landstreitkräfte (1963 bis 1969). (A Német Hadtörténelmi Intézet szerzői kollektívája.) Berlin, 1970.; Schaltzentrum der Aggression. Zur Rolle der Bundeswehrführung im Militär-Industrie-Komplex der BRD. (A Német Hadtörténelmi Intézet és a „Friedrich Engels" Katonai Akadémia szerzői kollektívája.) Berlin, 1971.; Militärpolitik kontra europäische Sicherheit und Entspannung. Zur Reorganisation der Bundeswehr der BRD. Ein dokumentarischer Abriß. (Az NDK Hadtörténelmi Intézetének szerzői kollektívája.) Berlin, 1975.; NATO — Strategie und Streitkräfte. Die Rolle der Militärorganisation des Nordatlantikpaktes in der aggressiven Politik des Imperialismus 1949—1975. Militärhistorischer Abriß. (A Lengyel Hadsereg Hadtörténelmi Intézetének és az NDK Hadtörténelmi Intézetének szerzői kollektívája.) Berlin, 1976.

ben. Vizsgálni kellett továbbá, hogyan fejlődött a Nemzeti Néphadsereg a szocialista katonai koalíció részeként, hogyan alakult ki és szilárdult meg a Német Demokratikus Köztársaságban a nép és a hadsereg egysége, valamint a szocialista országok lakossága és hadseregei egységének elemei. A Nemzeti Néphadseregben rendelkezésre álló dokumentumok és iratok alapján kellett elemezni az addigi út tapasztalatait és tanulságait és hasznosítani azokat a további fejlődés számára. Azóta ezen a téren jelentős munkát végeztünk.[11] A Nemzeti Néphadsereg történetére vonatkozó kutatások — H. Hoffmann hadseregtábornok szavai szerint — „a munkastílus alapvető kérdéseinek vizsgálatánál, a vezetési struktúrák elemzése, a politikai nevelőmunka és a kiképzés javítása, a nép és a hadsereg közti kölcsönös kapcsolatok, a fegyveres erők honvédelemben játszott szerepének távlati meghatározása és nem utolsósorban a szocialista katonai koalíció megszilárdítása során kincsesbányának" bizonyultak.[12]

A sokrétű részvizsgálatok azt is lehetővé tették, hogy kiadjuk a német nép történetének kezdeteitől 1945-ig terjedő első egységes marxista—leninista hadtörténelmi vázlatot.[13] Mindent egybevéve, a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei fontos közleményekkel és tanulmányokkal járultak hozzá a marxista—leninista történelmi kép kidolgozásához és elterjesztéséhez. Ily módon egyúttal lényegesen hozzájárultak a Német Demokratikus Köztársaság honvédelmének és magjának, a Nemzeti Néphadseregnek a kiépítéséhez és fejlesztéséhez. Egyre nagyobb mértékben feleltek meg a növekvő követelményeknek, különösen a szocialista honvédelmi nevelés területén, és munkájuk olyan eredményeit adták ki, amelyek a Nemzeti Néphadsereg harcerejének és harckészültségének fokozását szolgálták. Egyúttal minden lépésnél láthatóbbá vált, milyen sok hadtörténelmi esemény vár még feldolgozásra, mennyivel mélyrehatóbban kell vizsgálni a hadügy és a háborúk fejlődésének lényegét és hajtóerőit, hogyan kell fokozni a meggyőző erőt és a hatékonyságot. Egyszóval: minden ismeretszerzés növelte tudásunkat, képzettségünket és munkánk hatékonyságát.

*

A Nemzeti Néphadseregben folyó hadtörténelmi tudományos munka fejlődését a feladataival és hasznosságával, valamint módszertanának alapvető kérdéseivel kapcsolatos vita kísérte és kíséri ma is. Központi helyet foglaltak el azok a hadtörténelem tárgyával és feladataival kapcsolatos viták, amelyeket állandóan úgy folytattak, hogy felhasználták a Szovjetunió és más szocialista országok hadtörténészeinek kutatási eredményeit. A vitával kapcsolatos kérdések megoldása nagy elméleti és gyakorlati jelentőséggel bírt, hiszen arról volt szó, hogy meghatározzuk a hadtörténelmi kutatás lehetőségeit és határait, megfogalmazzuk sajátos feladatait, körvonalazzuk a hadtörténelemnek más tudományágakhoz, különösen a hadtudományhoz és a történelemtudományhoz

11 Többek között a következő kiadványok állnak rendelkezésre: Zeittafel zur Militärgeschichte der Deutschen Demokratischen Republik 1949 bis 1968. (A Német Hadtörténelmi Intézet szerzői kollektívája.) Berlin, 1969.; Für den zuverlässigen Schutz der Deutschen Demokratischen Republik. Beiträge zur Entwicklung der Nationalen Volksarmee und des Systems der sozialistischen Landesverteidigung. (Szerzői kollektíva.) Berlin, 1969.; Militärpolitik für Sozialismus und Frieden. Grundfragen der Politik der SED zum militärischen Schultz der revolutionären Errungenschaften und des Friedens von der Gründung der DDR bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft. (Az NDK Hadtörténelmi Intézetének szerzői kollektívája.) Berlin, 1976.

12 *Hoffmann, H.:* Zehn Jahre Nationale Volksarmee — zehn Jahre Schutz des Volkes und seines sozialistischen Vaterlandes. L. *Hoffmann, H.:* Sozialistische Landesverteidigung. Aus Reden und Aufsätzen 1963 bis Február 1970. 1. rész, Berlin, 1971. 314. o.

13 Kurzer Abriß der Militärgeschichte von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945. (Szerzői kollektíva.) Berlin, 1974.

való viszonyát. Csak így lehetett pontosítani, milyen igényeket lehet és kell számításba venniük a hadtörténészeknek képzésük, munkamódszereik és munkaeredményeik tekintetében. Az e vonatkozású vitákat a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei az általuk megoldandó kutatási feladatokkal szoros összefüggésben folytatták. Ez megakadályozta a terméketlen módszertani vitát, és elősegítette nem egy ellentétes felfogás tisztázását és leküzdését.

Amikor a következőkben röviden ábrázoljuk a hadtörténelem-tudomány tárgyával kapcsolatos lényeges nézeteket, ez két okból történik. Egyrészt szeretnénk megismertetni a Hadtörténelmi Közlemények olvasóit azzal a közelmúltban megfogalmazott véleményünkkel, amellyel a Nemzeti Néphadsereg hadtörténész-kollektívája és a hadtudományok művelőinek többsége elvileg egyetértett. Másrészt a hadtörténész aspektusából hozzá szeretnénk járulni ahhoz a gondolatcseréhez, amelyet a szovjet hadtudósok a „tudományos ismeretek rendszere a háborúról és a hadseregről" témában inspiráltak.[14]

A hadtörténelem-tudomány tárgya a háborúk és a fegyveres erők. A tárgy mindkét részét tudatosan neveztük meg itt többes számban — eltérően a köznyelvi háború és fegyveres erők megjelöléstől —, hogy kiemeljük a következőt: A hadtörténelem-tudomány, mint történelmi diszciplina, ellentétben a világnézeti-elméleti és a rendszerező tudományágakkal, nem a háborút, nem a hadsereget vizsgálja, hanem a háborúkat és a fegyveres erőket, minden esetben mint konkrét történelmi jelenségeket és folyamatokat. Fontos, hogy ezt figyelembe vegyük, mivel a háború és a fegyveres erők más tudományoknak is tárgya, így például a hadtudományé. A közös tárgy mégsem jelenti azt, hogy e tudományágak tárgyának, a megismerés általuk alkalmazott formáinak és módszereinek, valamint céljaiknak, eredményeik formába öntésének és ábrázolási módszereiknek azonosaknak kell lenniük. Ha például egy hadtudós a második világháború kérdéseivel foglalkozik, akkor először is témáját a hadtudomány szempontjából választja, másodszor az ennek megfelelő, sajátos megismerési formákkal, kutatási és ábrázolási módszerekkel dolgozza fel, és harmadszor az eredmény formáját összhangba hozza a hadtudomány részéről állított feladattal. Minden más tudós, legyen az hadtörténész vagy hadigazdasági kutató stb., a hasonló kérdés feldolgozásakor a témát saját tudományága szempontjai szerint fogalmazza meg, dolgozza fel és készíti elő felhasználásra. Ha ezeket a körülményeket, például irreális kérdésfelvetéssel vagy rossz témaválasztással nem veszi figyelembe, úgy aligha várhatók sajátos, tudományosan megalapozott eredmények.

Annak a követelménynek, hogy minden egyes tudományág sajátosságát figyelembe vegyük, mégsem szabad abszolutizáláshoz és ezzel egyik tudományágnak a másiktól való elszigeteléséhez vezetnie. Elsősorban a közös tárgy az — a mi esetünkben a háborúk és a fegyveres erők —, amely az e tárgyat kutató tudományágakat szoros együttműködésre utalja. Más tudományágak kutatási eredményeinek figyelembe vétele minden egyes tudományág számára objektív követelmény. Másodsorban az együttműködés kívánalma azáltal is nagyobb súlyú, hogy a tudományban mind a differenciálódás, mind az integráció folyamata végbemegy és ez megköveteli, hogy minden tárgyat, eseményt és folyamatot a szükségletnek megfelelő, komplex módon vizsgáljunk.

Nem e differenciálódási és integrálódási folyamat ellenére, hanem éppen erre való tekintettel szükséges a hadtörténelem-tudomány számára — miként

14 *Garejew, W.:* Das System wissenschaftlicher Kenntnisse über Krieg und Streitkräfte. L. Militärwesen, 1977/5. és 6. füzet: *Schützle, K.:* Die Militärgeschichtswissenschaft der DDR und das System wissenschaftlicher Kenntnisse über Krieg und Armee. L. Militärgeschichte, 1977/5. füzet.

minden más tudomány számára is —, hogy a tárgy általa *leginkább* vizsgálandó összefüggéseivel kapcsolatos, általa *elsősorban* alkalmazandó megismerési módszerekről alkotott megalapozott nézetek vezessék. A hadtörténelem-tudomány a háborúk és a fegyveres erők történetét, azoknak a társadalmi és állami élet más jelenségeivel és folyamataival összefüggő keletkezését és fejlődését, az ezek alapját képező törvényszerűségeket, valamint működésüknek a mindenkori konkrét történelmi körülmények közti mechanizmusát és sajátosságait vizsgálja. A hadtörténelem sokrétű, megismételhetetlen eseményeinek — minden esetben konkrét történelmi — kutatását összekapcsolja a különböző háborúk, illetve hadseregek közös jegyeinek, összefüggéseinek, lényegi vonásainak stb. feltárásával és vizsgálatával. Így járul hozzá a háborúk és a fegyveres erők fejlődési törvényeinek felismeréséhez. A hadtörténelmi kutatás sajátossága és célja feltételezi, hogy mindenekelőtt a történelmi módszert veszi igénybe és elsődlegesen az ok-okozati összefüggéseket vizsgálja.

A hadtudomány a maga részéről a tárgyat bizonyos mértékben a jelen és jövőbeli fejlődése tekintetében kutatja. Elsősorban egy lehetséges korszerű háborúval, annak politikai és katonai jellegével, a fegyveres harc törvényeivel, az ország és a fegyveres erők háborúra való katonai felkészítésével, valamint a politikai célok eléréséhez szükséges felhasználásuk módszereivel foglalkozik. Ez meghatározza tárgyát is, ennek következtében a hadtudomány elsődlegesen a logikai módszert veszi igénybe és elsődlegesen a tárgy strukturális-funkcionális kapcsolatait vizsgálja.

A két tudományra jellemzők hangsúlyozásából mégsem szabad egyik tudománynak sem a kizárólagosság elvét levezetnie. A hadtörténelem-tudomány számára ez azt jelenti, hogy a megismerés folyamatában a tárgy történelmi és a logikai dialektikus egységét ugyanúgy vegye tekintetbe, mint ok—okozati és strukturális-funkcionális kapcsolatainak összefüggését és kölcsönhatását.

A tárgyra, valamint a hadtörténelmi kutatásban elsődlegesen alkalmazandó megismerési módszerekre és alapvetően vizsgálandó összefüggésekre vonatkozó megértés lehetővé teszi, hogy közelebbről meghatározzuk: társadalmi-történelmi jelenségként a háborúk és a fegyveres erők mely oldalai képezik a hadtörténelem sajátos tárgyát és melyek a hadtörténelmi kutatás fő alkotórészei.

A háborúk és a fegyveres erők a politikától, mint a gazdaság koncentrált kifejeződésétől való közvetlen függőségben fejlődnek. Minden háború meghatározott osztályok, államok vagy koalíciók politikájának erőszakos eszközökkel való folytatása, a fegyveres erők e politika eszközei. A háborúk és a fegyveres erők — ebből következően — fejlődésükben elsősorban a szociális-gazdasági és politikai törvényszerűségeknek vannak alávetve. Egyúttal van bizonyos saját súlyuk és vannak saját törvényszerűségeik, és visszahatnak a társadalmi viszonyokra és a politikára. Ezeknek az összefüggéseknek és kölcsönös kapcsolatoknak a történelmi fejlődése összességében elsődlegesen a történelemtudományok tárgya. A marxista—leninista hadtörténelem-tudomány sajátosan a katonapolitika történetét vizsgálja, mint az osztályok, pártok, államok és koalíciók politikájának azt a részét, amely érdekeiknek és céljaiknak biztosítását vagy megvalósítását katonai eszközökkel szolgálja.

Egy háború történetének vizsgálata során a marxista—leninista hadtörténelem-tudomány annak okait és hajtóerőit, osztályjellegét, lefolyását és kimenetelét elemzi. A háborút összességében kutatja, amelynek során abból indul ki, hogy a háború katonai, gazdasági, politikai-diplomáciai és ideológiai harcformák összekapcsolódása, és hogy különös ismertetőjele a szervezett fegyveres harc. Ezért vizsgálja mindenekelőtt e harc eszközeinek — különösen a fegyveres erők,

a haditechnika és a fegyverzet — bevetését és hatását. Fontos helyet foglal el a hadművészet története, mint a fegyveres erők cselekvéseinek — beleértve az alapul szolgáló elméleti felfogásokat és elveket — olyan összessége, amely a háború politikai és katonai céljainak érvényrejuttatására irányul.

A fegyveres erők történetének vizsgálata során a marxista—leninista hadtörténelem-tudomány első sorban azok keletkezését és fejlődését, osztályjellegét, osztálystruktúráját és bel- és külpolitikai felhasználásuk kapcsán játszott történelmi-politikai szerepüket elemzi. A kutatás kiterjed mind a fegyveres erők egészének történetére, mind részeik és fegyvernemeik, vezetési és igazgatási szerveik történetére. A vizsgálat olyan kérdéseket foglal magába, mint a fegyveres erők kiképzésének és nevelésének, fegyverzetének és felszerelésének, felépítésének és személyi feltöltésének, diszlokációjának és bevetési elveinek története. A hadtörténelem-tudomány végül a katonai gondolkodás történetével és saját történetével foglalkozik.

Ebből kiindulva a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei a következőképpen határozzák meg tudományáguk tárgyát: A hadtörténelem a történettudománynak az az ága, amely a hadügy — különösen a fegyveres erők — és az osztályok, államok és koalíciók fegyveres összeütközéseinek keletkezését és fejlődését társadalmi-történelmi jelenségként, a maga konkrétságában és sokrétűségében kutatja és az e téren ható törvényszerűségeket feltárja. Fő részei: a katonapolitika története, a háborúk és a hadművészet története, a fegyveres erők története, a haditechnika története, a katonai gondolkodás története és a hadtörténelem-tudomány története. A hadtörténelem-tudománynak ismeretelméleti, politikai-ideológiai és katonai elméleti funkciói vannak.

Ezt a felfogást az utóbbi években a Német Demokratikus Köztársaság azon nem hadtörténészei is elfogadták, akik kezdetben a hadtörténelmet a hadtudomány tárgya egyik részének tekintették. Általánosan elfogadott, hogy a két tudományág között szoros kapcsolat áll fenn, hogy mindkettő ráutalt a másik tudományág felismeréseinek hasznosítására, sőt a szoros együttműködésre. Ennek az együttműködésnek a jellegéről mégis egymástól korlátozott mértékben eltérő felfogások vannak. Ezek megnyilatkoznak például abban a kérdésben, hogy az együttműködésnél alárendeltségi, vagy mellérendeltségi viszonyról van-e szó. E sorok szerzője a mellérendelt viszonyt tekinti általában jellemzőnek különböző tudományágak együttműködésében. Egyidejűleg az a véleménye, hogy egy meghatározott feladat jellegétől és céljától függően az alárendeltségi viszony célszerűbb és szükségszerűbb lehet az együttműködésben.

Egy másik kérdés arra a módra vonatkozik, ahogyan a hadtörténelmi felismerések a hadtudomány számára hasznosíthatók. Ma ugyan már egy magasabb parancsnok sem vár recepteket a hadtörténelemtől, nem egy azonban adott esetben többet kíván, mint történelmi elemzést, illetve összegzést. Ilyen irányú elvárásokra és megfelelő kritikára nemcsak a hadtörténelem tárgyára, valamint lehetőségeire és határaira vonatkozó téves felfogások ösztönöznek. Gyakran okozzák ezeket olyan munkák, amelyek alig emelkednek felül a leíró jellegen. Mivel itt nincs hely a felvetett kérdés valamennyi oldalának megvitatására, a következőkben a hadtörténelemnek csak azokra a legáltalánosabb vonatkozásaira utalunk, amelyek jelentősége kétségtelen a hadutomány számára.

A társadalmi fejlődés minden törvényszerűségének felismeréséhez vezető út, így azoké is, amelyeknek a háborúk és a fegyveres erők fejlődése alávetett, és ebből következőleg a háború és a fegyveres erők lényegének társadalmi-történelmi jelenségként való felismeréséhez vezető út is, e jelenségek történetének tanulmányozásán át vezet. Ahogyan Marx és Engels írta: „Csak egyetlenegy tu-

dományt ismerünk, a történelem tudományát",[15] s így éppen a történelmi folyamatnak a társadalmi jelenségek felismerése céljából végzett elemzése egyetemes jelentőségéből indultak ki. Lenin a maga részéről minden társadalmi jelenség vizsgálatára vonatkozóan nyomatékosan aláhúzta: „A marxizmus egész szelleme, egész rendszere megköveteli, hogy minden tételt csak a) történelmileg, b) másokkal való kapcsolatában, c) a történelem konkrét tapasztalataival való kapcsolatában vizsgáljunk".[16] Más helyen pedig azt követelte: „... minden kérdést abból a szempontból vizsgáljunk, hogyan jött létre a szóban forgó jelenség a történelem folyamán, milyen főbb szakaszokon ment át fejlődése során, s ennek a fejlődésnek szempontjából vizsgáljuk meg, hogy mivé lett most."[17]

A hadtörténelem-tudomány mégsem csak általánosító, a törvényszerűségeket, összefüggéseket és kölcsönhatásokat elemző és magyarázó, hanem egyúttal leíró tudomány is. Nagy szerepet játszik benne a történelmi folyamat lefolyása, a történelmi tény bizonyos értelemben önálló értéket jelent. A hadtörténelem a történelmi eseményt, illetve folyamatot a maga konkrétságában és sokrétűségében, dialektikájában és bonyolultságában vizsgálja és írja le. Megmutatja benne mind az általánost, mind az egyedit és sajátost. A hadtörténelem képes arra, hogy a társadalmi fejlődésnek azokat a törvényeit és törvényszerűségeit, amelyek nem öltenek közvetlenül alakot, igen szemléletesen és elevenen ábrázolja és megmutassa, hogyan és milyen eredménnyel érvényesülnek azok konkrét esetben. Ily módon a hadtörténelem a múlt tapasztalatainak őrzőjévé, a hadügy gazdag tárházává, a katonai gondolkodás oktatásának és tökéletesítésének eszközévé válik. Így katonai területen is — miként a társadalmi élet minden egyes szférájában — a történelmi tapasztalatok és tanulságok ismerete és figyelembevétele az aktuális feladatok helyes megoldásának lényeges tényezője.

Természetesen a hadtörténelem tapasztalataihoz, és különösen a háborús tapasztalatokhoz, differenciáltan kell közeledni. Azokban az időkben, amelyekben mind az általános társadalmi fejlődés, mind a hadviselés eszközeinek és módszereinek a fejlődése nagyon lassan, evolúciós úton halad, ezek a tapasztalatok gyakran nagyon sokáig megtartják értéküket. Korunkban azonban, amelyet két ellentétes rendszer harca mellett a tudomány és technika viharos fejlődése — beleértve a háborúkra és a fegyveres erőkre gyakorolt hatásukat is — jellemez, a hadtörténelem bizonyos tapasztalatai elavulnak, különösen gyorsan a háborús tapasztalatok, míg mások egészen elvesztik értéküket.

A fenti fejtegetésből világossá válik, milyen módon hasznosíthatók a hadtörténelmi kutatás felismerései a hadtudomány számára. A hadtörténelem-tudomány katonai-elméleti funkcióját nem közvetlenül gyakorolja, hanem csak a hadtudományon és más tudományágakon keresztül. Az általa nyert felismeréseket és közvetített tapasztalatokat ezek a tudományágak kritikusan szembesítik az azóta beállt változásokkal és új feltételekkel, és feldolgozzák azokat a korszerű háború követelményei szempontjából. Ha például a történelmi tapasztalatoknak a katonai szabályok, utasítások, szabályzatok, számára való hasznosításáról van szó, akkor ez a hadtudomány vagy az illetékes szakterületi szerv feladata. Magától értetődő azonban, hogy a hadtörténelem-tudomány ilyen feladatokra is alkalmazható egészen sajátos célzatú kutatásoknál. Grecskónak, a Szovjetunió marsalljának, az érdemekben gazdag hadvezérnek és a Szovjetunió — sok éven át — honvédelmi miniszterének tapasztalatai szerint a hadtörténelem megóv a fantá-

15 *Marx—Engels:* A német ideológia. Marx—Engels Művei, 3. k. Budapest, 1960. 20. o.
16 *Lenin:* An Ines Armand. L. Művei. (Német kiadás.) 35. k. Berlin, 1962. 227. o.
17 *Lenin:* Az államról. Lenin Összes Művei, 39. k. Budapest, 1973. 64. o.

ziakergetéstől és a szélsőségektől, és — miközben a gyakorlati tapasztalat elemét viszi az elméleti fejtegetésekbe — az elméleti végkövetkeztetéshez értékes nyersanyagot szolgáltat.[18]

A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészeinek tudomásuk van azokról a magas elvárásokról, amelyek az előbbiekből munkájukhoz kapcsolódnak. Ezért továbbképzésük keretében állandó helye van a hadtudománynak. Éppen így törekednek arra, hogy a szorosan vett katonai gyakorlattal a szükséges kapcsolatban legyenek. Hatékonyabbá kívánják tenni a hadtudósokkal való együttműködést, az együttműködés gazdag lehetőségeit jobban fel akarják használni a honvédelem érdekében.

*

A NSZEP IX. kongresszusa által meghatározott nagy igényű és távolba mutató feladatok magasabb követelményeket támasztanak a hadtörténelem-tudomány ismeretelméleti és politikai-ideológiai funkciója megvalósításának vonatkozásában is. Állandóan új kérdések adódnak korunk társadalmi fejlődésének növekvő bonyolultságából, a társadalom katonai és minden más területe közti kölcsönös, konkrét történelmi kapcsolatokból, valamint a szocializmus és imperializmus közti harc dinamikájából és bonyolultságából. Az ideológiai osztályharc, amelyen belül a hadtörténelem fontos terület, élesedik. Végül a nemzedékváltás is mindig új követelményeket von maga után. A hadsereghez tartozó minden új évfolyam számára a Német Demokratikus Köztársaság és honvédelmének fontos fejlődési szakaszai már nem jelentenek tudatos, személyes élményt. Személyes tapasztalataik csak a legközelebbi múltról vannak. Szükséges azonban, hogy ezeket a tapasztalatokat, még ha olyannyira a szocializmus és sikeres fejlődése formálta is őket, történelmileg kiegészítsük és a nekik megfelelő helyre soroljuk.

A fegyveres erőkre háruló osztályharcos feladatok teljesítése, tekintettel a megoldandó össztársadalmi feladatok történelmi nagyságára és bonyolultságára, komplex megközelítést, és az említett feladatokat meghatározó, irányadóan befolyásoló összefüggésekbe és kölcsönös kapcsolatokba való mély betekintést követel meg. Ezek felismeréséhez és az új kérdések megválaszolásához értékes hozzájárulást jelenthet a megtett út és az aközben felmerült kérdések és nehézségek leküzdésének elemzése, valamint az eközben nyert felismerések általánosítása. A Német Demokratikus Köztársaságban folyó hadtörténelmi munka számára különösen fontos kérdésfelvetések adódnak többek között a következőkből:

— a szocializmus és béke közti összefüggés és annak kölcsönös dialektikus kapcsolata a szocialista államok katonai erőfeszítéseivel;

— a katonailag jelentős világtörténelmi események és a német hadtörténelem eseményei közti kölcsönhatás, valamint a nemzeti és a nemzetközi közt fennálló dialektikus kölcsönhatás a szocializmus katonai védelme során.

Az emberiség jelenlegi fejlődésének legidőszerűbb kérdéseihez tartozik a béke megőrzése és megszilárdítása. Az e célhoz vezető út hosszú és nehézségekkel teli, az eközben megoldandó feladatok sokrétűek és bonyolultak. Ezt a folyamatot még az is megnehezíti, hogy a tudománytalan világnézet, a polgári ideológia és történelemszemlélet, valamint a valóság célzatos elködösítése vagy meghamisítása révén a békeszerető emberek millióinak hamis képet közvetítenek a béke jelenlegi veszélyeztetésének és korunk háborúinak az okairól, valamint a háborúk megakadályozásának és a béke megszilárdításának a lehetőségeiről.

18 *Grecsko, A. A:* A szovjet állam fegyveres erői. Budapest, 1976. 412. o.

Az egész szocialista államközösség marxista—leninista történészei törekvéseinek keretében a Német Demokratikus Köztársaság hadtörténészei is már nem egy esetben jelentősen hozzájárultak az e témakörről kialakított tudományos képhez. Többek között új történelmi bizonyítékokat szolgáltattak — az 1945 utáni katonapolitika története terén végzett vizsgálatok révén — a szocializmus és béke közti elválaszthatatlan összefüggésről, valamint az imperializmus lényegéből fakadó agresszivitásról és a rabló, igazságtalan háborúk veszélyéről. Ezeket a törekvéseket folytatnunk kell. Ugyanakkor néhány aspektusnak nagyobb figyelmet kell szentelnünk és néhány új vonatkozást is figyelembe kell vennünk.

A hadtörténészek vizsgálataiban nagyobb figyelmet kell például szentelni a szocialista fegyveres erők növekvő harci erejének és harckészültségének a szocialista békepolitika megvalósítására és az agresszív imperialista cselekedetek megzabolázására gyakorolt konkrét befolyásának. A történelem megmutatta, hogy a szocializmus és imperializmus közti erőviszonyok fejlődését sok tényező befolyásolja, és hogy a szocializmus javára történő további megváltozását végső soron annak haladó gazdasági ereje biztosítja. De a történelem azt is megmutatta, hogy mindenekelőtt a szocializmus erős, legyőzhetetlen fegyveres erőire van szükség ahhoz, hogy egyáltalán létrejöhessen ama békés verseny, amelyben a szocializmus teljesen kibontakoztathatja előnyeit, vonzerejét és befolyását.

Éppen a legutóbbi időben élesztgetik az imperialista ideológusok — újólag — a szovjet fenyegetésről szóló hazugságot. Az egyik leggyakoribb érv úgy hangzik, hogy a Szovjetunió fegyveres erői állítólag lényegesen erősebbek, mint ahogyan az az ország védelméhez szükséges lenne, és a Szovjetunó arra törekszik, hogy „az első csapást" mérje. L. I. Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára, visszautasította ezeket a rosszindulatú rágalmakat és kijelentette, a Szovjetunió törekvései arra irányulnak, hogy „ne kerüljön sor sem az első, sem a második csapásra, hogy egyáltalán ne legyen nukleáris háború. Szemléletünket ezekben a kérdésekben a következőképpen lehetne megfogalmazni: a Szovjetunió védelmi potenciáljának elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy senki se próbálkozzék békés életünk megsértésével. S nem a fegyverzetekben való fölényre, hanem éppen a fegyverzetek csökkentésére, a katonai konfrontáció enyhítésére való törekvés — ez a mi politikánk".[19] Ezt a magatartást a történelem teljesen igazolja. A hadtörténészek feladata, hogy konkrétan és meggyőzően ábrázolják és észlelhetővé tegyék: a szovjet fegyveres erők és a Varsói Szerződésben vele egyesült hadseregek szükségszerű tökéletesítése és növekvő ereje sohasem vezet mások fenyegetéséhez, s egyéb módon sem veszélyezteti a békét. Ez a magatartás azt eredményezte, hogy az imperializmus agresszív erőinek mozgástere minden vonatkozásban korlátozottabbá, a béke pedig szilárdabbá vált.

A másik új szempont, amelyet a hadtörténelmi munkában figyelembe kell venni, abból adódik, hogy az imperializmus megváltozott létfeltételei azoknak a formáknak a vonatkozásában is változásokat eredményeztek, amelyek között agresszív lényege megnyilatkozik és katonai hatalma bevetésre kerül. Felületes, vagy tudatosan eltorzított szemlélet esetén úgy tűnik, mintha az imperializmus az 1945 előtti időkhöz képest lényeges dolgokban megváltozott volna. A századfordulótól 1945-ig minduntalan éles, világosan napfényre kerülő ellentmondások voltak az imperialista hatalmak között, amelyekhez nyílt fenyegetések, vagy a fegyveres erőszak alkalmazása kapcsolódtak. Ezek két világháborúban érték el csúcspontjukat. A jelen más képet mutat. Az imperialista államok kö-

19 *Brezsnyev, L. I.* időszerű külpolitikai kérdésekről mondott tulai beszéde. L. Reális békeprogram. Fáklya, 1977. 3. sz., 4—5. o.

zött, a fennálló ellentmondások dacára, erős az együttműködési tendencia, s úgy tűnik, a köztük kitörő háború lehetősége eltűnt. Ez az együttműködés, amely a valósággá vált szocializmussal és a népek nemzeti és szociális felszabadító mozgalmával szembeni ellenséges érzület jegyét viseli, különösen erősen fejlett katonai területen. Ilyen előjel mellett még a különböző imperialista katonai paktumok között is többé-kevésbé szoros kapcsolatok vannak. A főbb imperialista hatalmak fegyveres erőinek közvetlen bevetése harccselekmények formájában számszerűleg csökkent.

Természetesen nem hiányzik a polgári politikusok, magas rangú katonák és ideológusok azon kísérlete, hogy kihasználják ezeket a jelenségeket az imperializmus és fegyveres erőinek védelmére. Ha már eddig is tagadták az imperializmus lényegéből fakadó agresszivitást, úgy most ehhez kiegészítésként kitalálták a kapitalizmus imperializmuskori nemzetközivé válása békeerősítő tendenciájának tézisét.[20] A két világháborút a történelem üzemi balesetének nyilvánítják, az imperializmusra nem jellemzőnek és rendjétől idegennek állítják be. Ha már így egyszer megállapították, hogy az imperializmusból hiányoznak az agresszív jellemvonások és célok, akkor az már csak logikus következmény, hogy az imperialista fegyveres erőknek és katonai paktumoknak mindenekelőtt a szocialista és a felszabadult nemzeti államok ellen irányuló katonai erőfeszítéseit, valamint feladatát természetszerűen „a megelőző védelem" formájának adják ki.

A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészeire vár az a feladat, hogy az imperialista agresszivitás megnyilatkozását illetően a fenti és más jelenségek tudományosan megalapozott tisztázásához, valamint az azokból megalkotott elméletek leleplezéséhez meggyőzően hozzájáruljanak. A kutatásban többek között az állami és társadalmi élet katonai és más területei közti kölcsönös kapcsolatoknak, valamint megvalósulásuk konkrét formáinak és módszereinek kell nagyobb figyelmet szentelnünk. E kapcsolatok sokrétűségét és konkrét tartalmát differenciáltabban kell megragadnunk, hogy elkerüljük a leegyszerűsítő elképzeléseket és az abszolutizálásokat. A katonai vezető szervek és személyiségek cselekedeteinek, valamint az e cselekvések alapját képező motívumoknak mélyebb, konkrét történelmi vizsgálata szükséges mind objektív értékelésükhöz, mind az alapvető összefüggések tisztázásához.

Az NDK hadtörténészei nagy felelősséget látnak abban, hogy a nyugatnémet imperializmus 1945 utáni, napjainkig terjedő katonapolitikájának és hadügyének történelmi fejlődését és szerepét vizsgálják. Az európai monopolburzsoáziának ez a gazdaságilag legerősebb és egyúttal legagresszívabb része állandóan fokozta katonai potenciálját, valamint befolyását a NATO katonai stratégiájára és ezzel együtt annak veszélyességét. H. Hoffmann hadseregtábornok, a NSZEP KB Politikai Bizottságának tagja és az NDK nemzetvédelmi minisztere, ebben az összefüggésben 1977. novemberében kijelentette: „Higgadtan meg kell állapítanunk, hogy az NSZK katonai potenciáljának növekedésével egyidejűleg nőtt annak a kockázata, hogy a reakciós politikusok és magas rangú katonák készek »Nyugat-Európának ezt a legmodernebb katonai hatalmát« a mérleg serpenyőjébe dobni."[21] Az e kérdéskörre vonatkozó történelmi és jelenkori vizsgálatok és feldolgozások segítenek abban, hogy élesebbé tegyék a tekintetet a realitások számára és elejét vegyék az illúzióknak az NSZK-nak a NATO keretében kifejtett katonapolitikája gazdasági, politikai és katonai okai és céljai

20 Lásd többek között *Mommsen, W.:* Das Zeitalter des Imperialismus. Frankfurt am Main — Hamburg, 1969.
21 *Hoffmann, H.:* Ki erőlteti a fegyverkezési versenyt? A Neues Deutschland interjúja Heinz Hoffmann hadseregtábornokkal. L. Neues Deutschland, 1977. november 23.

vonatkozásában. Ezek szükségszerű hozzájárulást jelentenek azoknak az ideológiai diverzióknak a leleplezéséhez is, amelyeket az imperialista és militarista körök azzal a céllal folytatnak, hogy elátkozzák a Varsói Szerződés tagállamainak a szocializmus és a béke megbízható védelmére irányuló katonapolitikáját.

Ebben az összefüggésben szükségesnek látjuk, hogy áttérjünk az imperializmus által 1945 után kirobbantott, illetve szított háborúk és fegyveres konfliktusok rendszeres hadtörténelmi kutatására és ábrázolására. Különösen gondosan kell eközben vizsgálni az imperializmus katonai hatalmának bevetési formáit, a katonai és nem katonai harceszközök és -formák egymásbafonódását, a tudományos-technikai haladásnak az imperialista hadügyre gyakorolt hatásait, különösen azt a hatást, amelyet a harccselekmények lefolyási módjára és a különböző fegyvernemek és azok bevetési elveinek fejlődésére gyakorolt.

Részletesebben kell elemezni az imperialista táborban az ellenerők és a differenciálódások katonapolitikára gyakorolt befolyását is. A forradalmi munkásmozgalom és a szocializmus megerősödése, világnézetüknek és politikájuknak növekvő vonzereje, valamint ezek eredményei és nem utolsósorban katonapolitikájuk és katonai hatalmuk — ha különböző mértékben is — minden időben befolyásolta az imperialista katonapolitika számítását. Jelenleg ez okozza az imperializmus bizonyos köreiben a háborúnak a politika használható eszközeként játszott szerepével és a fegyveres erők értékelésével kapcsolatos új magatartást és elképzelést. A hadtörténelmi folyamatok és események megértéséhez fontos hozzájárulás ezeknek a befolyásoknak és hatásaiknak pontosabb vizsgálata. A történelmi tapasztalat itt is egyrészt az imperialista alkalmazkodás túlértékelésével kapcsolatos illúziókra figyelmeztetésként, másrészt a katonai feszültségek megszüntetéséhez és a béke megszilárdításához vezető lehetséges új lépésekre vonatkozó tanácsként hat.

Az előbbiekkel összefüggésben a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei szükségesnek tartják, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek a nemzeti és a nemzetközi hadtörténelem összefüggései vizsgálatának. A jelentős világtörténelmi események és folyamatok, különösen az olyan fordulópontok, mint a Francia Forradalom, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vagy a Szovjetuniónak és szövetségeseinek a fasiszta agresszorok fölötti győzelme, állandóan nagy befolyást gyakoroltak a német hadtörténelemre. A nemzeti katonai fejlődés viszont gyakran jelentős mértékben befolyásolta a nemzetközi folyamatok menetét. Az összefonódásnak ez a folyamata jelentős impulzusokat kapott a kapitalista világpiac kialakulásától és különösen felerősödött a kapitalizmusnak imperialista szakaszába lépésével.

A kutatás számára ezért módszertani jelentőségű az a felismerés, hogy nem beszélhetünk az imperializmusról, ha közben csak egy ország helyzetét látjuk. A hadtörténelem nemzetileg beszűkült, a nemzetközi osztályharcot elégtelenül figyelembe vevő ábrázolása a katonai folyamatok és események lefolyását és jelentőségét egyoldalúan, sőt hamisan tükrözi és a téves tanulságok és végkövetkeztetések veszélyét rejti magában. A német hadtörténelem folyamatainak helyes egyetemes történeti besorolása többek között azt követeli meg, hogy az egyetemes történelem mindenkori korszakának tartalmából és azokból az osztályerőkből induljunk ki, amelyek e korszak jellegét meghatározták; hogy feltárjuk a meglevő nemzetközi összefüggéseket és kölcsönös kapcsolatokat; hogy azoknak az eseményeknek és folyamatoknak az alapján tájékozódjunk, amelyek objektíve a mindenkori leghaladóbb mozgalmat testesítik meg. Ezeknek és más kérdéseknek a bevonásával a nemzeti hadtörténelem képe tárgyilagosabb

lesz. Csak így lehet megoldani a katonai haladás ismertetőjegyeire, lényegére, hajtóerőire és meghasonlott jellegére vonatkozó, rendkívül bonyolult kérdést az antagonisztikus osztálytársadalomban.

Az egyetemes történeti besorolás szükséges a proletár osztályharc katonai területen folytatott kutatása számára is, mert ez kezdettől fogva nemzetközi jellegű volt. A harc különböző és részben nagyon bonyolult nemzeti és nemzetközi feltételeiből és követelményeiből kiindulva még mélyrehatóbban kell vizsgálnunk a munkásmozgalom katonapolitikájának elméleti és gyakorlati fejlődését. Az elemzésnek meg kell ragadnia mind az ellentétesen ható erőket, mind az előmozdító körülményeket és a szolidáris támogató erőket. Meg kell mutatni, hogyan fejlődött és szilárdult meg a munkásosztály nemzetközi szolidaritása, milyen eszközökkel és módszerekkel hatott a reakció e folyamattal ellentétesen, és milyen hatással volt a mindenkori konkrét harcok kimenetelére és a történelmi folyamat menetére a nemzeti és nemzetközi objektív összefüggése, valamint ennek a katonapolitikában való tudatos figyelembevétele.

Nagyon időszerű hadtörténelmi kérdések adódnak a nemzeti és nemzetközi hadtörténelem összefüggéséből, mindenekelőtt a szocialista védelmi koalíció növekvő felelőssége, államainak és hadseregeinek mind szorosabb összefogása tekintetében. Ezekhez tartoznak többek között a nemzeti és nemzetközi kölcsönös dialektikus kapcsolatának a szocializmus katonai védelmében megnyilvánuló kérdései, a szocialista hazafiság, és internacionalizmus összefüggésére, valamint az ebből adódó következtetésekre vonatkozó kérdések. A válasz kiemelkedően gyakorlati jelentőségű a honvédelem megszervezése és a szocialista hadseregek közti fegyverbarátsági kapcsolatok elmélyítése szempontjából.

Érthető, hogy a Nemzeti Néphadsereg — a Német Demokratikus Köztársaság munkás—paraszt hatalmának eszköze és a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői része — történetére vonatkozó kutatás még a kezdeteknél tart. Az első kutatási eredményekhez tartoznak például, hogy pontosabb ismeretekkel rendelkezünk arról, milyen befolyással volt a nemzetközi helyzet, különösen a szocializmus visszaszorítására irányuló imperialista politika különböző variánsai, a NSZEP biztonsági és katonapolitikájára, hogyan alkalmazta a párt a szocialista forradalom és a szocialista építés katonai védelmének általános érvényű törvényszerűségeit a Német Demokratikus Köztársaság konkrét viszonyaira az adott nemzetközi feltételek között, milyen formákban hatottak a testvéri szocialista hadseregek tapasztalatai, mindenekelőtt a szovjet hadsereg segítsége és támogatása a Nemzeti Néphadsereg fejlődésére. Már rendelkezésre áll egy-két tanulmány a szövetséges hadseregek közti kapcsolatok történetéről, köztük a Nemzeti Néphadsereg és a németországi szovjet hadseregcsoport, valamint a lengyel hadsereg egységei és alegységei közti kapcsolatokról. A vizsgálatok egy sor adatot tártak fel arról, hogy a szocialista közösség katonai védelmének megszervezése és a Német Demokratikus Köztársaság honvédelmének kialakítása között kezdettől fogva szoros a kölcsönös kapcsolat. Ezek az adatok bizonyítékul szolgálnak a NSZEP alkotó jellegű politikájára is, amelynek alapját „a szocialista építés általánosan érvényes törvényszerűségeinek elsőbbsége és a minden egyes országbeli speciális adottságok figyelembe vétele közti egység"[22] képezi.

Az e témakörre vonatkozó kutatásokat fokozott mértékben folytatni fogjuk. Ennek során mind a történelmi folyamat egyes részleteinek pontos elemzéséről,

22 A NSZEP KB beszámolója a NSZEP VIII. kongresszusán, jelentéstevő E. Honecker. L. Protokoll der Verhandlungen des VIII. Parteitages der SED. (A NSZEP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve.) 1. k. Berlin, 1971. 41. o.

mind mélyebb, elméleti érvényesítésről van szó. A Nemzeti Néphadsereg keletkezése, mint ismeretes, eltérően az antifasiszta felszabadítási küzdelem következtében keletkezett többi szocialista hadseregtől, egy sor sajátosságot mutat. A szövetséges hadseregek közti különbségek más területeken is megtalálhatók. Ennek ellenére, alapvető feladataik és a megoldásuk folyamatában jelentkező fejlődési problémák egyre hasonlóbban és azonosabban alakulnak. E jelenség okainak és feltételeinek vizsgálata, továbbá annak összehasonlító elemzése, hogy milyen módon vették figyelembe az ezekből eredő követelményeket, a jövő feladatainak megoldásához értékes ismereteket tud nyújtani. Az érdeklődést keltő kérdések érintik a honvédelem minden területét, többek között a szocialista katonai személyiségek kiképzését és nevelését, a szövetséges hadseregek felépítését és tagolódását, valamint felszerelését és felfegyverzését, a különböző parancsnoki szinteken való együttműködést stb. A Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei érdekeltek abban, hogy e területen kicseréljék tapasztalataikat és eredményeiket a testvérintézményekkel, valamint hogy megfelelő formában együttműködjenek velük.

A szocialista államok és hadseregek közeledése objektív, törvényszerű folyamat. Ebből következik a nemzeti és nemzetközi dialektikus kölcsönhatáson alapuló kapcsolata, amelynek számításba vétele a szocialista katonapolitika egyik alapkérdése. E kölcsönös kapcsolat lényeges elemei a következők 1. a szocializmus katonai védelme általánosan érvényes törvényszerűség; 2. e védelem lényegét tekintve nemzetközi és igényli az erők egyesítését; 3. a katonai védelem területén az együttműködés állandóan konkrét történelmi és nemzeti feltételek között folyik. Az a nemzetközi jelleg, amely a szocialista államok katonai védelmi törekvéseit egyesíti, nemcsak az imperializmus általi közös fenyegetettség és a megegyező érdekek és célok meglétéből áll, hanem megfelelő katonapolitikai feladatok és programok közös kidolgozására és megvalósítására irányuló törekvésből is, mert a közös védelem óvja legjobban a nemzeti érdekeket is.

Az ilyen vizsgálatokból nyert felismerések haszna túlhaladja a marxista—leninista történelemképhez való hozzájárulást. Időszerű jelentősége többek között abból adódik, hogy a jelenlegi fejlődés kérdéseit érintő vita fokozottabban történelmi köntösben folyik. Amellett a történelmi tapasztalat nemcsak az ideológiai harc tárgya és eszköze, hanem egyúttal a stratégia kialakítását befolyásoló egyik elem. Ez aláhúzza a hadtörténelmi tudományos munka objektivitásával és pártosságával szemben támasztott magas követelményeket. A történelemtudományok, tárgyuk és módszerük alapján, abban a helyzetben vannak, hogy anyagukat nagy mértékben könnyen érthetően, szemléletesen és meggyőzően tudják közvetíteni. A történelemtudományok lehetővé teszik, hogy azokat a társadalmi törvényeket és törvényszerűségeket, amelyek nem öltenek közvetlenül formát, valamint a szubjektív tényező szerepét ezek érvényesülése során, igen szemléletesen és elevenen ábrázoljuk. Mindenesetre ezek a lehetőségek nem érvényesülnek önmaguktól. Ezért a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei állandóan arra törekszenek, hogy továbbfejlesszék a ténykutatás és -közlés egysége, a történelmi materialista általánosítás és az időszerű politikai kérdések kialakítása iránti készségüket. A meggyőző ábrázolás megköveteli, hogy következetesen alkalmazzuk az objektivitás, a pártosság és a marxista történetiség alapelveit, kerüljük a sematizmust és a leegyeszerűsítést, a mai ismereteknek a történelembe való visszavetítését. „Mindent konkrétan történelmileg vizsgálni!" Ezt az axiómát kell feltétlenül követni a történettudományi munkában, mert ennek megsértése értéktelenné teszi a történettudományi munka eredményeit.

Ebben az összefüggésben a Nemzeti Néphadsereg hadtörténészei szüntelenül

azon fáradoznak, hogy tökéletesítsék módszertani képességeiket. A hadtörténelmi tudományos munka nem merülhet ki a hadtörténelmi folyamatok és események leírásában. Fel kell tárnia és igazolnia kell azok össztársadalmi feltételeit és hatásait, valamint lényegét, meg kell különböztetnie a fontos eseményeket a kevésbé fontosaktól, meghatározásokat kell adnia, fel kell ismernie, illetve ki kell mutatnia a törvényszerűségeket és ezáltal segítenie kell a múlt, jelen és jövő összefüggéseire irányuló tekintet kitágítását. Csupán tényekkel, legyenek azok bármilyen tartalmasak és hitelesek, ez nem érhető el. Ehhez a tudományos elmélet és módszertan, a munkásosztálynak a szó valódi értelmében először tudományos felismeréseket lehetővé tevő világnézete alapján végzett tudatos elemzésükre és általánosításukra van szükség. Szükséges, hogy minden munkát következetesen e tudományos világnézet szempontjából dolgozzanak ki és írjanak meg. A materialista dialektika tudatos alkalmazásának a hadtörténelmi kutatásban is a módszertani törekvések elsőrendű céljának kell lennie.

Magasabb hatékonyságra irányuló törekvésünkben végül állandóan figyelembe vesszük, hogy a szocialista meggyőződés fejlesztése és megszilárdítása a polgári ideológiával való állandó vitában megy végbe. Eközben a legfontosabb módszerünk a hadtörténelemről alkotott marxista—leninista kép offenzív és pártos ábrázolása marad. Ez a kép az összességében egyetlen tudományos elméleten és módszertanon alapul, ebben az objektivitás és a pártosság egységet képez. Ez a kép az imperializmussal, ideológiájával és történelemképével jelenleg folyó ideológiai összeütközésünk minden alapkérdéséhez egy sor cáfolhatatlan történelmi bizonyítékot nyújt. Ez éppen úgy igaznak bizonyul a szocialista katonai hatalom és a béke biztosításának dialektikus kérdésében, mint a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus egységének, vagy az imperializmus lényegének és nem csökkenő agresszivitásának kérdésében. Itt is érvényes azonban, hogy még jobban meg kell tanulnunk a tudományunkban rejlő lehetőségek hasznosítását. Képessé kell válnunk, hogy még nagyobb jártassággal bánjunk a történelmi tapasztalatokkal. A polgári történelemkép és az alapját szolgáló ideológia bírálatát nagyobb bizonyító erővel kell folytatnunk és még hatékonyabban kell igénybe vennünk a tények erejét és az érvek logikáját.

Abban a törekvésünkben, hogy a növekvő követelményeknek állandóan újra megfeleljünk, állandóan értékes támogatást jelentett számunkra a szovjet hadsereg és minden más szocialista hadsereg testvérintézetével való együttműködésünk. Ennek további kiépítését olyan objektív követelménynek tekintjük, amelynek jelentősége — tekintettel államaink és hadseregeink mind szorosabb összefogására — fokozottan nő. Az együttműködést saját tudományos munkánk színvonalának és hatékonyságának fokozásában fontos tényezőnek, továbbá fegyvertársainkkal szembeni kötelezettségnek is tekintjük. Hasznosítanunk kell az együttműködés minden formáját, a tapasztalat- és anyagcserétől kezdve a tudományos elméleti és módszertani kérdések megvitatásán át a kiválasztott közös tevékenységig és a nemzetközi konferenciákon való tervszerű együttműködésig. A Német Demokratikus Köztársaság hadtörténészei mindent megtesznek annak érdekében, hogy megfeleljenak az e területen rájuk háruló felelősségnek.

Рейнхард Брюль

ОБ АКТУАЛЬНЫХ ВОПРОСАХ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, ПРОВОДИМЫХ В НАЦИОНАЛЬНОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ ГЕРМАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

Военные историки Национальной Народной армии руководствуются теми основными факторами развития, проявляющимися в международных связях и в военном деле, которые решающим образом определяются требованиями надежной военной обороны социализма. А именно: сложный характер международных связей; шаги, предпринятые империалистическими кругами под воздействием успехов социалистического лагеря; влияние научно-технического прогресса на военное дело и растущая роль субъективного фактора в процессе дальнейшего построения социалистического общества.

Верная действительности картина немецкой военной истории должна была беспощадно покончить с военной политикой немецкого империализма, вместе с тем необходимо было приступить к изображению прогрессивных и революционных идей и воинских подвигов немецкого народа, особенно немецкого рабочего класса.

Воннные историки Национальной Народной армии ГДР кроме того стали включать в круг своих исследований отдельные направления международного военно-исторического развития после 1945 года. Рано начали заниматься исследованием истории Социалистической Единой Партии Германии и военной политики ГДР, а также историей Национальной Народной армии.

В результате многосторонних частных исследований представилась возможность издать первый единый марксистско-ленинский военно-исторический труд, начиная с истоков истории немецкого народа до 1945 года.

Развитие научной военно-исторической работы в Национальной Народной армии ГДР сопровождалось и сопровождается дискуссией о задачах и необходимости, а также об основных вопросах методики работы.

Задачи, поставленные XI съездом СЕПГ, предъявляют более высокие требования также и в отношении осуществления научно-теоретической и политико-идеологической функции военно-исторической науки.

В ходе исследований необходимо уделять больше внимания, например, конкретному влиянию возрастающей оборонной мощи и боеготовности страны и стран социалистического содружества, осуществлению социалистической мирной политики и обузданию агрессивных империалистических сил. В числе прочего в исследовании необходимо уделять больше внимания взаимным связям между военной областью и другими областями государственной и общественной жизни, а также конкретным формам и методам их осуществления. Весьма актуальные вопросы могут встречаться далее в отношении возрастающей ответственности социалистической оборонной коалиции, всё более тесного сплочения стран и армий социалистического лагеря.

Военные историки Национальной Народной армии постоянно стремятся к дальнейшему совершенствованию единства фактических исследований и публикаций, исторического материалистического обобщения и умения в отношении разработки актуальных политических вопросов.

В нашем стремлении неизменно отвечать возрастающим требованиям ценную помощь означает для нас наше тесное сотрудничество с братскими смежными учреждениями Советской Армии и всех армий социалистических стран.

Reinhard Brühl

ZU AKTUELLEN PROBLEMEN DER MILITÄRGESCHICHTSWISSENSCHAFTLICHEN ARBEIT IN DER NATIONALEN VOLKSARMEE DER DEUTSCHEN DEMOKRATISCHEN REPUBLIK

Resümee

Die Militärhistoriker der Nationalen Volksarmee lassen sich von den in den internationalen Beziehungen und im Militärwesen sich zeigenden grundlegenden Entwicklungsfaktoren leiten, die maßgeblich die Ansprüche an die Zuverlässigkeit des militärischen Schutzes des Sozialismus bestimmen. Und zwar: der komplizierte Charakter der internationalen Beziehungen; die großen und weitreichenden Auswirkungen des wissenschaftlich-technischen Fortschritts auf das Militärwesen; die wachsende Rolle des subjektiven Faktors im Prozeß der weiteren Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft.

Ein wahrheitsgetreues Bild der deutschen Militärgeschichte mußte schonungslos mit der Kriegspolitik des deutschen Imperialismus abrechnen und zugleich mit der Darstellung der fortschrittlichen und revolutionären militärischen Ideen und Taten des deutschen Volkes, insbesondere der deutschen Arbeiterklasse beginnen.

Als Ergebnis der vielfältigen Detailuntersuchungen ergab sich die Möglichkeit, eine erste geschlossene marxistisch-leninistische Darstellung der Militärgeschichte vom Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945 vorzulegen.

Die in der Nationalen Volksarmee durchgeführte militärgeschichtswissenschaftliche Arbeit war — und ist bis heute — von der Diskussion um ihre Aufgaben und ihren Nutzen, sowie um grundlegende Fragen ihrer Methodologie begleitet.

Die am IX. Parteitages der SED formulierten Aufgaben bringen auch höhere Anforderungen in bezug auf die Verwirklichung der erkenntnistheoretischen und politischen-ideologischen Funktion der Militärgeschichtswissenschaft mit sich.

Im Zuge der Untersuchungen ist z. B. dem konkreten Einfluß der wachsenden Kampfkraft und Gefechtsbereitsschaft sozialistischer Streitkräfte auf die Verwirklichung sozialistischer Friedenspolitik und die Zügelung imperialistischer aggressiver Handlungen größere Aufmerksamkeit zu widmen.

Hochaktuelle Fragen an die Militärgeschichte ergeben sich aus dem Zusammenhang von internationaler und nationaler Militärgeschichte vor allem angesichts der wachsenden Verantvortung der sozialistischen Verteidigungskoalition und des immer engeren Zusammenschlusses ihrer Staaten und ihrer Armeen.

Die Militärhistoriker der Nationalen Volksarmee sind stets bestrebt, ihre Fähigkeit zur Einheit von Tatsachenforschung und -vermittlung, historisch-materialistischer Verallgemeinerung und Herstellung des Bezugs zu den aktuell-politischen Problemen weiter zu entwickeln. In ihrem Bemühen, des wachsenden Anforderungen stets aufs Neue zu entsprechen, bedeutet für sie die enge Zusammenarbeit mit den Bruderinstituten der Sowjetarmee und der anderen sozialistischen Armeen eine wertvolle Unterstützung.

KUBINYI ANDRÁS

A SZÁVASZENTDEMETER—NAGYOLASZI GYŐZELEM 1523-BAN

Adatok Mohács előzményéhez

Nándorfehérvár 1521-ben történt eleste és a mohácsi csata között felélénkültek a török—magyar harcok. A török ebben az időben foglalta el többek között Scardona, Tinnin, Orsova és Szörény várait, és ezáltal sikerült megsemmisítenie a külső magyar végvári hálózat nagy részét. Hadtörténetírásunk, joggal, ezeket a török sikereket hangsúlyozta, a magyar eredményeket lényegében csak megemlítette.[1] Pedig paradox módon évtizedek óta nem tapasztalunk a török fronton annyi eredményes és viszonylag nagy számú magyar katonai akciót, mint ekkor. Kisebb jelentőségű sikereket — pl. Klissza felmentését, vagy Szörény 1524-es eleste előtti ostromai visszaverését — nem említve három nagyobb magyar katonai siker esik erre az időre. Kihatásukat tekintve a legjelentősebbek Szapolyai János vajda havasalföldi hadjáratai. 1522-ben megakadályozta Havasföld bekebelezését a török birodalomba, kiverte a kijelölt szandzsákbéget, Mehemedet az országból és megszilárdította a magyarbarát trónkövetelő Radu de la Afumaţi vajda hatalmát. Későbbi hadjárataiban Radut a törökök által felléptetett vajdajelöltekkel szemben védte meg, bár végül maga javasolta védencének a törökkel való kiegyezést. Hadjárataival keleti támadás veszélye elől biztosította Erdélyt.[2] Frangepán Kristóf 1525. évi jajcai hadjárata csak egy ostromzár alatt álló végvár ellátását tartotta céljának, mégis bebizonyította, hogy a magyarok és horvátok, alkalmas vezetés mellett, képesek jelentős erőt (6000 embert) mozgósítani és nehéz terepen viszonylag kis veszteséggel áttörni az ellenségen.[3] Utoljára említjük tanulmányunk tárgyát, a Ferhád pasa és Báli bég csapatai felett 1523 nyarán aratott magyar győzelmet, amely a korszak legnagyobb erőkkel vívott mezei csatája volt. Mégis, eredménye ellenére, ez a csata és előzményei világosan mutatják a magyar hadvezetés gyengéit.

A magyar végvárrendszer 1523 előtt

Déli végvárrendszerünk kiépülésének kezdete még Zsigmond uralkodása idejére esik — ő szerezte meg Nándorfehérvárt — és teljes formájában Mátyás alatt alakult ki. Végső szervezetét 1480 körül, Kinizsi Pál temesi ispánná és az „alsó részek főkapitányává" történt kinevezésével érte el. A végvárrendszer

1 Vö. pl.: *L. Kupelwieser:* Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. Wien und Leipzig, 1899. 206—219. o.; *Doberdói Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. XII. rész. Az ország süllyedése a Jagellók alatt. A mohácsi katasztrófa 1490—1526. Budapest, 1939., (a továbbiakban — *Bánlaky)* 146—167. o.

2 L. az előző jegyzetet, valamint: *Joseph von Hammer:* Geschichte des Osmanischen Reiches. II. k. Pesth, 1834. (a továbbiakban — *Hammer)* 45—47. o.; *N. Jorga:* Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt. II. k. Gotha, 1909. (a továbbiakban — *Jorga)* 390—392. o.; Radu vajdára utoljára l. *Pataki József:* Radu de la Afumaţi és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén. A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok. I. k. Bukarest, 1976. 73—75. o. Teljesen érthetetlen, hogy *Bánlaky:* 158. o. miért hibáztatja Szapolyait havasalföldi hadjáratáiért, amelyekkel pedig az ország átkarolását akadályozta meg.

3 Még mindig a legrészletesebb: *Thallóczy Lajos—Horváth Sándor:* Jajcza (bánság, vár és város) története 1450—1527. Magyar történelmi emlékek I/40. k. Budapest, 1915., (a továbbiakban — *Thallóczy—Horváth)* CCXXXVIII—CCLIV. o.

mélységben két vonalra tagozódott. Szörénynél kezdődött és Nándorfehérváron, Szabácson, Jajcán át a tengermelléki Klisszáig húzódott a külső védelmi övezet, mögötte Karánsebes, Temesvár, Pétervárad vonalán kezdődött, Bihácsnál és Zenggnél végződött a belső övezet. Hosszában is kétfelé tagozódott ez a végvárrendszer. A boszniai és horvátországi várak a horvát—szlavón bán irányítása alá tartoztak, ő volt a felelős a saját bánok által védett Jajca ellátásáért is; serege állandó bázisául elsősorban Bihács vára szolgált. A bán szlavón báni minőségében a Szlavónia által kiállított bandériumokkal is rendelkezett, tehát szükség esetén bármely támadás ellen megfelelő erőket mozgósíthatott. A végvárrendszer keleti felén a horvát—szlavón bán szerepét a temesi ispán látta el, aki Kinizsi idejétől 1523-ig egyben az „alsó részek főkapitánya" címét is viselte, és ebben a minőségében rendelkezett a délvidék bandériumaival is. Az ő bázisa Temesvár volt.[4] Bizonyos mértékben harmadik főkapitányságnak számított Erdély, bár ott a helyzet annyiban más volt, hogy a Kárpátok hegylánca, másrészt a két félig-meddig Magyarországtól függő román vajdaság választotta el a törököktől és így nem volt szükség végvárakra. Az erdélyi vajda mégis jelentős katonai erők fölött rendelkezett, főleg akkor, amikor egyben a székely ispán is ő volt.

Az 1510-es évek közepén több-kevesebb pontossággal meg tudjuk határozni a királyi zsoldban részesülő végvári katonaság létszámát. Erről a királyi alkincstartó egy — igaz, sajnos nem egészen teljes — feljegyzése tájékoztat minket.[5] Adatai sok esetben megegyeznek az országos kincstartók 1511-ben előterjesztett költségvetésében foglalt létszámadatokkal, bár néha annál magasabbak.[6] Így a horvátországi hiányos adatokat onnan pótolhattuk. A zsoldösszegekre és a fizetési feltételekre is ez az utóbb említett költségvetés az irányadó.

Ha nem számítjuk Erdélyt, ahol a vajda bandériumán kívül a kincstárnak nem voltak katonai kiadásai, két főkapitányság marad: az Alsó részek Temesvárral, Nándorfehérvárral és Szörénnyel, valamint a horvát bánság Jajcával és a boszniai várakkal. Mind a csapatok létszámát, mind pedig összetételét tekintve feltűnő a különbség a két kapitányság között. Az Alsó részeken 2:1 arányban több katonát fizettek mint Horvátországban. Az előbbiben döntően a lovasságra fektették a hangsúlyt: 70,5% a lovasok, 7,9% a gyalogosok, 21,6% a naszádosok aránya. Ha az utóbbiaktól eltekintünk, ez az arány még erősebb a lovasok javára: 9:1. A horvát—bosnyák végeken viszont 68,3% lovassal szemben 31,7% gyalogost fizettek. (Sajnos, a huszárok és a nehéz lovasok aránya nem állapít-

4 Vö.: *Szakály Ferenc:* A mohácsi csata. (Sorsdöntő történelmi napok 2.) Budapest, 1975. 50—64. o.

5 Egyetemi Könyvtár. Kéziratár. Litt. et ep. orig. (a továbbiakban — Litt or.) 233. sz. A keltezetlen jegyzék hátlapjára egy egykorú kéz — Werbőczyé? — többek közt ezt írta: „has notationes fecit vicethezaurarius, satis negligenter, sicut omnia solet". A keltezéshez egy folytatólagos feljegyzés adatai járulhatnak hozzá. Ez néhainak említi az 1512-ben elhunyt Thurzó Zsigmond váradi püspököt (*Horváth János:* Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1944. 207. o.) és Beriszló Bertalan vránai perjelt. (*Kukuljevich Iván:* A vránai perjelség. In: *Margalits Ede:* Horvát történelmi repertórium. I. k. Budapest, 1900 [a továbbiakban — *Margalits:* Horvát rep.] 653 .o.) Még egy terminus post quem van itt: a jegyzék már nem említi Szreberniket, amely 1512 őszén esett el. *Georgius Pray:* Epistolae procerum regni Hungariae. I. k. Posonii, 1806. 81—83. o.

6 Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. (a továbbiakban — Dl.) 21279. Kiadva utoljára: *Thallóczy—Horváth:* i. m. 183—192. o., 1504-es keltezéssel. Helyes keltezése: *György Bónis:* Ständisches Finanzwesen in Ungarn. Nouvelles Etudes Historiques I. k. Budapest, 1965. 88. o. 29. j.

A kincstár által fizetett végvári katonaság 1513—14 táján[7]
(Zárójelben az 1511-es költségvetés adatai)

Főkapitányság	Állomáshely	Fegyvernem			Összesen
		lovas	gyalogos	naszádos	
Erdély	A vajda rendelkezése alatt	300 (?)	—	—	300 (?)
„Alsó részek"	Temesvár	655 (455)	—	—	655 (455)
	Temes-szörényi kisebb várak	285 (285)	—	—	285 (285)
	Szörény vára	400 (?)	—	—	400 (?)
	Nándorfehérvár	700 (500)	400 (400)	1000 (1000)[8]	2100 (1900)
	Szabács vára	250 (50)[9]	—	100 (100)	350 (150?)
	Rác urak huszárai	1300 (1400)	—	—	1300 (1400)
	„Alsó részek" összesen:	3590	400	1100	5090
Horvátország	A bán rendelkezése alatt közv.	500 (200)[10]	[200] (200)[11]	—	700 (200)
	Kisebb várak[12]	?	?	?	?
	Horvát grófok	[752] (752)[13]	—	—	752 (752)
	Jajca vára[14]	280 (200)	420 (300)	—	700 (500)
	Kisebb bosnyák várak[15]	[125] (125)	[150] (150)	—	275 (275)
	Szrebernik vára[16]	— (?)	— (?)	—	— (?)
	Horvátország összesen:	1657	770	—	2427
Végvári katonaság összesen:		5547	1170	1100	7817

7 Ahol az 1511-es költségvetés csak összeget adott meg, de létszámot nem, ott kérdőjelet tettünk ki, ahol az 1512 utáni jegyzék nem ad meg létszámot, ott átvettük az 1511-es költségvetes adatát, azt azonban szögletes zárójelbe tettük.

8 Az 1511-es költségvetés 500 naszádost Nándorfehérvárra, 500-at Szalánkeméreh helyez. A parancsnokság az előbbi várban volt.

9 1511-ben 50 vojnik szerepel huszár helyett.

10 1511-ben zsoldot kap a zenggi kapitányság címén is, de a költségvetés nem ad meg létszámot. Nem tudjuk, hogy a későbbi jegyzék 500 lovasában a zenggi őrség is benne foglaltatik-e.

11 Az 1512 utáni jegyzék Horvátország viszonylatában hiányos. A gyalogság számát az 1511-es költségvetés alapján adtuk meg.

12 Az 1511-es költségvetés összeget ad, létszámot nem.

13 Az 1512 utáni jegyzék említi Korbáviai János gróf 200 lovasát azzal, hogy a többi horvát gróf is kap lovasokra pénzt. Így az 1511-es költségvetés adatát fogadtuk el.

14 1511-ben a költségvetés összesen 500 lovast és gyalogost ad meg, de nem választja őket külön. Az 1512 utáni jegyzékben ugyanígy 700 lovas és gyalogos szerepel. A bánok az 500 ember fizetésére 1511-ben pénzben 12 000, sóban 2000 Ft zsoldot kaptak. Tekintve, hogy mind a lovasok, mind a gyalogosok havi 2 Ft zsoldot kaptak pénzben, a lovasok pedig e mellé még 0,83 Ft értékű sót, a fenti zsold 200 lovas és 300 gyalogos esetében jön ki. Ezt az arányt vettük alapul az 1512 utáni 700 katona fegyvernem szerinti szétválasztásánál.

15 Az 1512 utáni jegyzékből hiányzó adatot az 1511-es költségvetésből pótoltuk.

16 A vár 1512-ben elesett, így jegyzékünkben nem szerepel. 1511-ben nem adtak meg létszámot.

ható meg.)[17] A horvát—bosnyák végeken azonban a gyalogosok arányának további növelésére törekedtek. Egy, jegyzékünkkel közel egykorú (kb. 1513—1520 közöttre keltezhető) tervezet Horvátország védelmére (Jajca és a boszniai kisebb várak nélkül) a következő katonaság felfogadását javasolja: 300 nehéz lovast, 500 idegen, azaz nem horvát huszárt, 200 huszárt Zengg várába, és a horvát grófok zsoldjára 650 lovast, összesen 1650 lovast, míg Horvátországba 400, Zenggbe 200, összesen 600 gyalogost.[18] Ugyanerre a területre jegyzékünk és az 1511-es költségvetés alapján 1252 lovast és 200 gyalogost vettünk fel táblázatunkba. A szorosan vett Horvátországban tehát ténylegesen 13,8% volt a gyalogosok aránya, míg a védelmi tervezet a katonaság létszámának emelését úgy akarta elérni, hogy a gyalogosok aránya 26,6%-ra emelkedjen.

Az említett tervezet végrehajtása esetén is megmaradt volna azonban az Alsó részek őrségének magasabb létszáma. Ennek ellenére a dologi kiadásokat — amelyek nehezen állapíthatók meg — nem számítva, a horvát—bosnyák végek majdnem annyiba kerültek a kincstárnak, mint az Alsó részek. Az 1511-es költségvetésben az erdélyi vajda 12 000, az Alsó részek 60 206, míg a horvát—bosnyák végek 56 020 Ft zsolddal szerepeltek.

Ebből az következne, hogy az Alsó részek olcsóbbak voltak a kincstár számára, hiszen ugyanannyi pénzért kétszer annyi katonát tudott itt tartani. Ennek a kérdésnek részletesebb vizsgálata azért is szükséges, mert Nándorfehérvár eleste és Mohács között e téren komoly változás következett be. Az 1511-es költségvetés a horvát—bosnyák végeken a gyalogosoknál egy évi, azaz 12 havi zsolddal számol, fejenként 2 forinttal. Jajcánál megállapítható, hogy a gyalogosok zsoldját leszámítva a bán által tartandó 200 lovasra egy évre havi 2 forint pénz és 0,83 forint értékű sójárandóság esik. A horvát bán által tartott lovasok zsoldja nem állapítható meg, mert 10 000 forint pénzből és 1000 forint sóból kell 200 lovast tartania, valamint a várakat őriznie. Ezen felül 200 könnyű lovas kap évi 2400 forintot, azaz, akár a gyalogosok, havi 2 forintot. A horvát grófok a saját maguk által tartott és fizetett lovasokra a kincstártól évi 10 forintot kaptak fejenként.

Az Alsó részeken csak 400 gyalogos szerepel Nándorfehérvárott. Tisztjeiket nem számítva, fejenként évi 14 forint pénzt és 1 forint értékű posztót kaptak. A lovasok közül egyedül a temesvári ispán által tartott 100 és a nándorfehérvári bán által tartott 200 lovas kap 12 hónapra fejenként havi 2 forint zsoldot és 0,83 Ft értékű sót (azaz évi 24 forintot pénzben és 10 forintot sóban).[19] A többi huszár mind Nándorfehérváron, mind Temesvárott, mind a kisebb várakban, valamint a szerb urak huszárai és a szabácsi vojnikok — tehát összesen 2390 fő — mindössze évi 7 forintot kap, többnyire ilyen bontásban: 3 forint pénzben, 2—2 forint sóban, illetve posztóban. Általában azt is megjegyzik, hogy adómentesek. Hasonló a helyzet a naszádosoknál is, azzal a különbséggel, hogy többségük csak 5 forintot (2 Ft pénzben, 2 Ft sóban, 1 Ft posztóban) kap éven-

17 Az 1512 utáni jegyzék egyaránt equites-nek, lovasoknak nevezi az erdélyi vajda és a bánok lovasait, a temesvári és környéki várak más adatokban huszároknak nevezett lovasságát, a rác despota, a Jaxithok és Bradách huszárait. Viszont Nándorfehérváron 300 és Szabácson 50 huszárról beszél, noha az 1511-es költségvetés vojnikokat említ. A költségvetés huszáradataira l. (1504-es keltezéssel) *Tóth Zoltán:* A huszárok eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények, (a továbbiakban — HK) 1934. 184—189. o.

18 Litt. or. 233. sz. Instructio ad Croatiam c. feljegyzés. A századforduló táján kelt egy feljegyzés, amely szerint a bán 400, a vicebánok 100, a horvát grófok 1276 lovasra kaptak zsoldot. DL. 104613. Az utóbbiak száma tehát állandóan csökkenő tendenciát mutat. Ez különben az Alsó részek szerb huszárainál is kimutatható.

19 A nándorfehérvári bánok ezt — legalábbis a század elején — ki is állították. Fennmaradt Kanizsai György nándorfehérvári bán ott szolgáló lovas famíliárisainak fizetési lajstroma. 2 Ft havi zsoldot (mensuális) és évi kb. 10 Ft salláriumot kaptak, ami a havi 0,83 értékű sójárandóságnak felelt meg. *Iványi Béla:* A Kanizsaiak fizetési lajstroma 1503-ból. MGTSz. 1905. 15—35. o.

ként. Ők is adómentesek. Ez a zsoldfizetési rendszer már Tóth Zoltánnak is feltűnt, aki joggal utalt arra, hogy ezek a katonák jobbágyrendűek lehettek.[20] 1511-ben tehát az Alsó részek végbeli katonáinak 83,3%-a minimális zsoldot húzó katonaparaszt volt, 7,1%-a alig valamivel több mint fél évet szolgált gyalogosként és csupán 9,6% tartózkodott állandóan a végeken. Ezzel szemben a horvát végeken csak az ottani grófok lovasai eshettek az Alsó részek huszáraihoz hasonló kategóriába, bár több zsoldot kaptak mint Temesvár vidékén. A valóságban ők is hosszabb ideig, feltehetően egy évig szolgáltak.[21]

A különbség nyilvánvaló. A magyar hadvezetőség egészen eltérő katonai struktúrát hozott létre a horvát—bosnyák végeken: itt általában főhivatású zsoldosokra, közülük 1/3-ában gyalogosokra támaszkodott, tehát télen—nyáron a teljes haderőt fel tudta használni. Az Alsó részek őrsége csak az év egy részében katonáskodott, hiszen zsoldjából és az esetleges zsákmányból nem tudott volna megélni, így parasztként dolgozott. Úgy tűnik, hogy míg a horvát—bosnyák végeken nagyobb súlyt fektettek a védekezésre; az Alsó részeket, talán a folyók miatt is, nem tartották komolyan veszélyeztetettnek és inkább támadásra rendezkedtek be. A horvát—bosnyák végek más jellegére, a nagyobb gyalogosszükségletre utal Aluise Bon velencei követ 1512-es jelentése is.[22] Ezek a végek pusztultak azonban a legjobban, ahogy Werbőczy egy 1520 táján mondott országgyűlési beszédében hangoztatta: „elpusztultak a végvidékek a (török) állandó betörése következtében, a vártartományokból elhajtották a parasztokat, sok helyen, különösen Boszniában és Horvátországban a puszta várak maradtak, a puszta falak . . .”[23]

A végvárakban azonban nemcsak ez a részben vagy egészében királyi zsoldban álló katonaság harcolt. A banderiális rendszer Mátyás utáni újjáalakítása óta a királynak, a határvidéki kormányzóknak, az egyházi és világi feudális uraknak katonákat kellett kiállítaniuk, az ún. bandériumokat. A királyi bandérium elvben 1000 lovasból állott, a vajdai, temesi ispáni és horvát báni bandériumokat a tisztség jövedelme határozta meg, az egyháziaknak birtokaik és tizedjövedelmük, a többi földesuraknak jobbágyaik száma után kellett csapataikat kiállítaniuk.[24] A királyi bandérium egy része, az udvari huszárság, a végvárakban állomásozott, külön kapitányok parancsnoksága alatt, így pl. 1525—1526-ban Jajcán, illetve Temesvárott és Karánsebesen.[25] A bandériumok

20 I. m. 188—189. o.-án *Szakály* utal ugyan arra, hogy ebből a zsoldból nem lehetett megélni, ezért a naszádosok 1504-ben fizetett 3 Ft-ját nem évi, hanem havi zsoldnak tartja. I. m. 78—79. o. Ez azonban az 1511-es költségvetés világos szavai alapján lehetetlen. A naszádosok katonai szolgálatot is ellátó kereskedők, iparosok és földművesek voltak.

21 A horvát urak ugyanis ebben az időben a velenceiektől és az osztrákoktól is zsoldot húztak, (vö.: *Tóth Z.*: i. m. 153. o.) továbbá nyilván maguk is fizették katonáikat, így ezt az erőt lényegében állandó katonaságnak tarthatjuk. A grófokkal még Mátyás állapodott meg, hogy ezek „cum certo numero equitum unicuique scilicet juxta suam facultatem designato parati semper esse, atque cum opus et necessitas postularet, sine cunctatione cum gentibus sibi designatis omni tempore ad requisitionem Bani nostri pro illius Regni opportuna defensione adesse debeant”. Erre nekik lovanként évi 8 Ft-ot ad. (Ez ment a Jagelló-korban fel 10 Ft-ra.) *Martinus Georgius Kovachich:* Formulae solennes styli. Pesthini, 1799. 509—510. o.

22 *Balogh István:* Velencei diplomaták Magyarországról (1500—1526). (Forrástanulmány) Szeged, 1929. XXXIV. o. Jajcát akarják 400 gyalogossal és 200 lovassal megerősíteni, „licet li cavalli li pocho pol far per esser terra picola”.

23 *Fraknói Vilmos:* Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513—1526. MTT. 1877. 142. o. — Megjegyezzük, hogy a magyar végvári katonák ugyanígy pusztították ki a török végek környékét a század elején. *Milan Vasić:* Der Einfluss der Türkenkriege auf die Wirtschaft des osmanischen Grenzgebiets in Serbien und Bosnien (1480—1536). In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, hsgg. von *Othmar Pickl.* (a továbbiakban — *Pickl*) Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. I. k. Graz, 1971. 308—311. o.

24 A legrészletesebb az 1498: 15—22. tc. Corpus Juris Hungarici. 1000—1526. évi törvényczikkek, *Kolosvári—Ovári*-féle kiadás, Budapest, 1899. 602—608. o. Nézetünk szerint a telekkatonaság és az úgynevezett banderális haderő ez időben azonos, a telekkatonák ekkor zsoldosok voltak, akik között természetesen lehettek jobbágyok is. Erre más alkalommal térek ki.

25 L. erre az 1925—26-os számadáskönyveket. *Fraknói Vilmos:* II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12—július 16. MTT. 1877. 66. o. (Karánsebes), 132. o. (Jajca), 87. o. (Temesvár). 1526:D1. 24405. Vö.: még *Tóth Z.*: i. m. 183—184. o.

közül a leggyakrabban az egyháziakét vették igénybe, 1519-ben pl. az esztergomi érsek nehéz lovasai és huszárai uruk zsoldján Szlavóniában tartózkodtak.[26] Rajtuk kívül főként a végek közelében levő urak és megyék bandériumait vették egyes katonai vállalkozásokra igénybe.[27] Az persze közismert, hogy a bandériumokat sohasem állították ki teljes létszámban.[28]

A banderiális erők zöme lovasokból állott. Az 1518. évi tolnai országgyűlés gyalogosok kiállítását csak 7 felvidéki megyétől követelte meg,[29] pedig épp valamelyik ez évi országgyűlésen a valószínűleg Werbőczy által készített támadó hadjárati tervben nagy szerepet kapott a gyalogság is. Ez a terv, banderiális hadkötelezettség alapján, 10 000 emberrel számolt: 4000 fele részben hosszú lándzsás, fele részben puskás gyalogos, valamint 6000 lovas, fele-fele arányban nehéz és könnyű. A tervezet részletesen elemzi azt is, hogy melyik főúr milyen létszámot állítson ki. Pl. az esztergomi érsek, akinek banderiális kötelezettsége 800 lovas volt, adjon 500 gyalogost, 300 huszárt és 200 nehéz lovast. A tervezet csak néhány megye bandériumával számolt, az urak egy részétől és a káptalanoktól pénzt várt el. A feljegyzés sajnos hiányosan maradt fenn, így 10 000 helyett összesen 8950 embert kapunk, akik közül 2175 nehéz lovas, 2825 huszár, 400 olyan lovas, akiről nem tudjuk, hogy könnyű-e vagy nehéz, 1600 puskás, 50 íjász és 1900 egyéb gyalogos.[30] Werbőczy nem volt katona: a 10 000 fővel megindítandó támadó hadjárat — még ha a török másutt is van elfoglalva — irreális terv, nincs is nyoma, hogy elfogadták volna. A gyalogság szükségességének felismerése teszi a tervezetet mégis jelentőssé. Nézetünk szerint az országgyűlésen résztvevő azon köznemesi vezetőktől kaphatta a Tripartitum szerzője e ezt az ötletet, akik a végvári harcok során lassan rájöttek a korábbi lovasságcentrikus struktúra hibáira.[31]

26 Az 1525-ös jajcai expedícióra mozgósították pl. a győri és a zágrábi püspökök, a pannonhalmi és a somogyvári apátok, a császmai, fehérvári és veszprémi káptalanok, Bánffy János, Báthori György, Ernuszt János, Kanizsai László, Móré László, Szécsi Tamás, Szentgyörgyi Farkas és Ferenc grófok, valamint Esztergom, Fejér, Győr, Moson, Pozsony, Somogy, Sopron, Vas és Zala megyék bandériumait. *Fraknói V.:* II. Lajos . . . i. m. 120—121., 133., 137., 149. o. Egy, a köznemesi politikusok részéről készített tervezet Horvátország védelméről (idézve fenn, 18. j.) ezt írja: „item, quod omnes domini magnates banderiati et alii domini in toto regno Sclauonie bona habentes et etiam regnicole, prout tenentur, gentes eorum semper paratas habeant, ut tempore necessitatis, quum banus superinde eosdem requisitos habuerit, statim penes ipsum insurgere teneantur, sub pene etc."

27 *Thallóczy—Horváth:* i. m. 282. o.; *Tóth Z.:* i. m. 163., 182. o.

28 Vö. pl. *Mályusz Elemér:* A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. Mátyás király emlékkönyv. Szerkesztette *Lukinich Imre.* I. k. Budapest, é. n. 388. o. Jellemző erre, hogy az előző jegyzetben idézett jajcai vállalkozásra a mozgósítási parancsot a legtöbb úr és megye esetében meg kellett ismételni.

29 1518 (Tolna): 1—6. tc. (A felvidéki megyékre: 6. tc.) *Josephus Nicolaus Kovachich:* Sylloge decretorum comitialium. I. k. Pesthini, 1818. (a továbbiakban — *Kovachich:* Sylloge) 231—235. o.

30 Litt. or. 219. sz.

31 Az 1518-as bécsi országgyűlésen a köznemesség által a királyi tanácsba választott 16 ülnök (*Szabó Dezső:* A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909, 243—244. o.) közel fele szolgált hosszabb, vagy rövidebb ideig végvárakban. A leghosszabb szolgálat Kutasi Lukács esetében mutatható ki. Az 1490-es években Váradi Péter kalocsai érsek szolgálatában Barics végvárának parancsnoka volt, de már előtte is szolgált Geréb Péter, Mátyás király unokatestvére alatt (*Carolus Wagner:* Petri de Warda . . . epistolae. Posonii et Cassoviae, 1776. 15—17. o.). 1504-ben magasabb beosztásban Nándorfehérvárott találjuk (*Iványi Béla:* Horváth Pál nándorfejérvári vicebán jelentése 1504. MGTSz. 1905., 339. o.) 1505-ben nándorfehérvári gyalogosok ismerik el, hogy a néhai Móré György bántól járó zsoldjukat Kutasi Lukács úr fizette ki nekik. (A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy-család története. Oklevéltár. II. k. Budapest, 1928. 414. o.). 1518 tavaszán temesi alispán, és egyben az Alsó részek vicefőkapitánya. (*Szabó D.:* i. m. 127—128. o.) Az országos politikában lefoglalt főkapitány, Báthori István helyett a végek védelmének gondja a régi végvári vitéz Kutasira maradt. A szendrői szandzsákbéget egyik betörése alkalmával a temesi mezőn Báthori Kutasi és alispántársa tanácsát követve verte meg („Az Lándorfejirvár elvesztésének oka e vót és így esőtt." *Verancsics Antal* m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalay László. (Magyar Történelmi Emlékek II/3. k.) Pest, 1857. (a továbbiakban — *Verancsics)* 133—134. o. De ez a hivatásos katona országgyűlések idején időt tudott szakítani arra, hogy Csanád megye követeként részt vegyen a tanácskozásokon, (így a századfordulón: Litt. orig. 246. sz., vagy 1505-ben: *Martinus Georgius Kovachich:* Supplementum ad vestigia comitiorum. II. k. Budae, 1800, 336. o.), ezért is választhatták ülnöknek. Az 1518-as országgyűlések idején vicefőkapitány volt és a gyalogság jelentőségét nyilván jól ismerte nándorfehérvári szolgálata idejéből.

Mégsincs nyom arra, hogy 1521-ig a végvári struktúrán változtattak volna, igaz, nem is volt rá pénz. Nándorfehérvár eleste azonban új helyzetet hozott. A törökök betörtek a Szerémségbe, ott számos, többnyire földesúri kézben levő várat elfoglaltak: Szávaszentdemetert, Kölpényt, Berekszót, Baricsot, Kamoncot, Redneket; Szalánkeményt le is rombolták.[32] Mégis a legtöbb várból visszavonultak a törökök, csak Nándorfehérvárt és Szabácsot tartották meg. 1522. januárjában már újra Kölpényben tartózkodott — amely a névleges szerb fejedelem, a despota székhelye volt — Beriszló István despota.[33] Ezek a várak eddig sem voltak különösen erősek, az 1521-es ostrom következtében pedig nyilván annyira megrongálódtak, hogy komoly védelemre alkalmatlanná váltak.

A külső magyar védelmi vonal tehát 1521-ben majdnem megsemmisült, csak két vége, Szörény, illetve Jajca és Klissza maradt meg. Mindez szükségessé tette az eddigi végvári struktúra átalakítását. A köznemesség az 1521-es novemberi országgyűlésen nem csak új típusú adót szavazott meg, amelyet a rendek által választott ún. országos kincstartók kezeltek,[34] hanem a banderiális rendszer átalakítására is gondolt. Csak az eddig is leggyakrabban igénybe vett ún. tiszti (a vajda, stb. által tisztsége fejében tartott) és főpapi bandériumokat tartották meg, a nemesség katonáskodási, valamint a világi nagybirtokosok bandériumállítási kötelezettségét eltörölték. Amennyiben ez utóbbiak mégis kiállították volna csapataikat, akkor központi zsoldban kellett volna részesülniök. Végül egy vagy két országos főkapitány kinevezését javasolták.[35] Ez a rendelkezés nem csak azt mutatja, hogy a nemesség igyekezett kivonni magát a katonai szolgálat alól, hanem azt is, hogy a zsoldos hadsereg létesítésének szükségességét is felismerte. Tulajdonképpen visszatértek a Mátyás-kori elvekhez. Főkapitányok Báthori nádor és Szapolyai vajda lettek.[36] Mindkettő, korlátozott területi hatáskörrel, eddig is főkapitány volt, pl. a nádor töltötte be az Alsó részek főkapitányságát; most azonban hatáskörük kiterjedt az egész országra. A következő évi augusztus 10-i országgyűlés a főkapitányokat a királyi felség és az ország kapitányainak nevezte, elrendelte, hogy az ország pénzéért fogadott zsoldosokat vigyék le a végekre, egyben utasította a királyi kincstartót, hogy fogadjon gyalogosokat a végvárak védelmére és 1000 naszádost, akiket szintén küldjön le. Rendelkezés született a főpapi bandériumok leküldéséről is.[37] A gyalogság jelentősége megint megmutatkozott.

A korábban fegyverben tartott 1100 naszádos támaszpontjai, Nándorfehérvár és Szabács, török kézre kerültek, Szalánkemén pedig elpusztult. Nem tudjuk, mennyien vesztek el a harcban vagy a török szerémségi pusztítása idején, hiszen zömük ott, a várak közelében fekvő falvakban élt. Egy részükről azt is tudjuk, hogy török szolgálatba állt.[38] Kétségtelen, hogy kikötő híján a megma-

32 *Kemálpasazáde:* Mohács-náme. Török történetírók, ford. és jegyzetekkel kísérte Thúry József. I. k. Budapest, 1893. (Törökmagyarkori történelmi emlékek. 2. oszt. Irók.) 214. o. (a továbbiakban — *Thúry)* I. Szulejmán Naplói: *Thúry:* i. m. 287., 290., 306. o., *Ferdi:* A törvényhozó Szulejmán szultán története: *Thúry:* i. m. II. k. Budapest, 1896. 54. o.; *Dzselálzáde Musztafa:* Az országok osztályai és az utak felsorolása: *Thúry:* i. m. II. k. 142—143. o.; *Meszics M.:* A horvátok Beriszló bán után a mohácsi vészig. In: *Margalits:* Horvát rep. II. k. 333. o. — Nándorfehérvár és Zimony ostromára l. *Jovanka Kalić—Mijušković:* Beograd u szrednyem veku. Beograd, 1967, 239—268. o.; *Marosi Endre:* Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában. HK. 1975, 430—434. o.

33 *Thallóczy Lajos—Áldásy Antal:* A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526. Budapest, 1907. (Magyar Történelmi emlékek I/33. k.) 357. o.; *Ivics Alexa:* A szerbek története Magyarországon Brankovics János deszpota halálától a mohácsi vészig, 1502—1526. In: *Margalits Ede:* Szerb történelmi repertórium. Budapest, 1918. (a továbbiakban — *Margalits:* Szerb rep.) 689. o.

34 *Bónis Gy.:* Ständisches Finanzwesen i. m. 93—102. o.

35 1521: 34—37. tc.; *Kovachich:* Sylloge I. k. 307—309. o.

36 *Szabó:* i. m. 50—51. o

37 *Holub József:* Az 1522-iki országgyűlés és törvénycikkei. Századok, 1918. 503. o.

38 *Theiner, Augustinus:* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II. k. Roma, 1862. 750. o. Az adatra lektorom, Szakály Ferenc volt szíves felhívni a figyelmemet.

radt naszádosok sem katonáskodhattak. Valószínűleg elpusztult az elfoglalt végvárakban időnként szolgálatot teljesítő huszárok falvainak nagy része is. A despotától sem lehetett Kölpény ideiglenes török kézre kerülése után 600 huszárt elvárni. Azaz: Nándorfehérvár és Szabács eleste nem csak a külső magyar védelmi övezet legfontosabb várait juttatta török kézre és nem csak a gyalogság növelésének szükségességét írta elő, hanem a korábbi védelmi struktúra másik lényeges elemét, a csak egy-két havi zsoldért és adómentességért időlegesen szolgáló katonákat is kiiktatta a magyar honvédelem szervezetéből. Most tehát rendszeresen szolgáló zsoldosokra lett szükség.

Ha pontatlanul is, a főkapitányok és az országos kincstartók megpróbáltak eleget tenni az új helyzet igényelte követelményeknek. A hiányosan fennmaradt kincstartói számadások és egyéb iratok alapján nagyjából meg tudjuk határozni az 1522 nyarán felfogadott magyar haderő létszámát.[39] A zsold összege azonos az 1511-es költségvetésben szereplővel. A gyalogosok havi 2 forintot kaptak, a könnyű lovasok ugyanannyit „stipendium" vagy „mensualis" (hópénz), valamint évi 10 forintot (azaz havi 0,83 forintot) „sallárium" címen. (Ez utóbbi a korábbi sójárandóságnak felel meg.) Egy adat alapján (Selypi Gergely 6 nehéz lovasa) arra lehet következtetni, hogy a nehéz lovasok stipendiuma havi 3 forint volt, amíg salláriumuk a huszárokéval egyezett.[40] Amilyen feltűnő a gyalogság számának növekedése, éppoly szembeötlő a nehéz lovasság szinte teljes eltűnése.[41] A két főkapitány 1500—1500 könnyű lovasra kapott zsoldot 1522. február 14-étől. Mivel a kincstárban nem volt pénz, február 24-én Ráskai Gáspár és Werbőczy István, mint országos kincstartók, kölcsönvettek a királytól 3760 forint értékű, 407 márka súlyú aranytárgyat, hogy abból fizessék a két főkapitány összesen 3000 lovasát, míg az adó befolyik.[42] Számadásokból tudjuk, hogy a nádor a maga 1500 (pontosan 1554) könnyű lovasából 1250-et Temesvárott és 304-et Futakon helyezett el. Futakon ezen kívül még 211 lovast fizettek.[43] A nádor az országos kincstartók zsoldján 500 gyalogost fogadott Szörénybe és 200-at Titelbe.

Ezeken felül is fogadtak katonákat. Podmaniczky Mihály Nyitra és Trencsén megyékben 1000 gyalogost toborzott, Ártándi Pál 50 könnyű lovast és 400 gyalogost fogadott fel, Kosztka Péter pedig 400 gyalogost. Mások is toboroztak katonákat: hat—száz lovast. Ilyenformán 1522-ben az országos kincstartók által fizetett katonaság létszáma 3757 lovas és 2500 gyalogos volt, összesen 6257 fő; a lovasok és gyalogosok aránya 6:4. Nagy részük nyilván a végvárakba került. Hozzá kell tennünk, hogy számadásaink töredékesek, nem tükrözik az egész magyar haderőre vonatkozó adatokat, így hiányzik a teljes horvát—bosnyák végvidék. Az Alsó részek megmaradt váraiban a haderő létszáma nőtt. Emlékezzünk vissza, az 1510-es években Erdélyben és az Alsó részeken 3890 lovas, 400 gyalogos és 1100 naszádos, azaz 5390 fő állt fegyverben. Most majdnem 1000 emberrel többet fogadtak fel, pedig a naszádosokat még nem szervezték

39 A fennmaradt számadások közül szóba jön a Dl. 26272 és 26273, valamint a Litt. orig. 29. sz. Ezek adatait összesítjük. Az adatokat Temesvár és Futak esetében részletezi: Litt. orig. 267. sz. Végösszegében Futaknál 200 fővel többet ad meg (504), mint Dl. 26272. (304). Külön az alábbiakban általában nem fogjuk idézni őket. Az 1522. évi állapotokra nagyon érdekes a Csehországba induló király március 24-i levele a nádor-helytartóhoz, amelyben jóváhagyja a végvidéki parancsnokok közti személyi változtatásokat, és azt, hogy Titelbe 200 gyalogost küldött. *Georgius Pray:* i. m. I. 150. o.

40 Bizonyos rokonság mutatható ki a Mohács utáni zsoldrendszerrel. Vö. *Varga J. János:* Servitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Kandidátusi értekezés, kézirat. Ez úton köszönöm a szerzőnek, hogy szíves volt kéziratát megmutatni.

41 Csak a Selypi által felfogadott 6, és a Kanizsai országos kincstartó által tartott 18 lovas volt nehéz fegyverzetű. Litt. orig. 29. sz.; Dl. 26273.

42 Dl. 47441.

43 Litt. orig. 267. sz.

újjá. Átalakult a haderő struktúrája is. Valamivel nagyobb lett a gyalogság aránya még a korábbi horvátországi arányoknál is. A gyalogság növelésének szükségessége az országos kincstartók előtt teljesen világos volt: 1522. február 14-én „az ország és végvárai védelmére gyalogosok fogadására" vettek fel kölcsönt.[44] A töredékes számadások kiadási összege is magas. Werbőczy számadásában 44 586,50 Ft,[45] Ráskaiéban 35 086,29 Ft,[46] a leghiányosabb Kanizsai-félében 2107,50 Ft[47] kiadást találunk. Összesen 81 780 Ft 29 dénár kiadással számolhatunk, pedig Kanizsai számadása csak nem egész 2 hónapi időre terjed ki és hiányzik a negyedik kincstartó számadása is.

Az így feltüntetett kiadások a legtöbb esetben negyedévi, olykor félévi időre terjedtek ki, hiszen a két főkapitány 3000 lovasának negyedévi stipendiuma és sallériuma együtt 25 500 Ft volt, tehát egy évre 102 000 Ft lett volna. Ilyen arányban a zsoldosokat nem lehetett volna fizetni, mert nem állt ennyi pénz a rendelkezésre. S valóban, általában csak részidőre szerződtetett zsoldosokkal találkozunk. Podmaniczky 1000 gyalogosa nem egészen másfél havi zsoldot kapott, Kosztka 400 gyalogosa két és fél havi zsoldban részesült.[48] A temesvári 1250 lovas február 14-től szeptember 24-ig szolgált úgy, hogy 710 lovas kezdte a szolgálatot, de az utolsó 6 napon már csak 10 embert fizettek. 710 lovas szolgált hét hónapig, 396 öt hónapig, 52 négy hónapig, 42 három hónapig, 50 két hónapig. A futaki 515 lovas egy része valamivel korábban, január 6-án kezdte szolgálatát, amely szeptember 17-én szűnt meg. Nyolc és fél hónapig 200, hét hónapig 211, öt hónapig 104 lovas szolgált. Ez azt jelenti, hogy Temesvárott csak 47 napig, július 13-tól augusztus 28-ig állott fegyverben 1250 lovas. Futakon a helyzet valamivel jobb volt, április 13-tól szeptember 25-ig, azaz öt hónapon keresztül együtt volt mind az 515 lovas. A fennmaradt számadások nem tükrözik a teljes végvári őrség fizetését — gondoljunk a hiányzó horvátországiakra. Az említett 710 temesvári lovasról is megmondja feljegyzésünk, hogy ezek a nádor régi familiárisai, akiket most az ország zsoldjára vettek fel. Azaz addig a temesi ispán-nádor nyilván saját fizetéséből, illetve hivatali jövedelméből, tiszti bandériumaként tartotta őket. (A törvények szerint csak 400 főre volt kötelezve.) Bizonyára a vár állandó őrségéhez tartoztak és feltehetjük, hogy szeptember 11-e után, amikor lejárt az országos kincstartókkal kötött szerződésük, más összegből fizetve egy ideig még tovább szolgáltak.[49]

Annyi azonban a hiányos adatokból is látszik, hogy ismerve az ország jövedelmének helyzetét,[50] az 1522. év nyarán Erdélyben és az Alsó részeken katonáskodó zsoldosok tekintélyes része, eltérően a horvát—bosnyák végektől, nem részesülhetett egész évi zsoldban, hanem csak rövidebb ideig szolgált. Igaz, nyilvánvaló, hogy elsősorban nyáron és kora ősszel volt nagyobb erőkre szükség. Tekintve azonban, hogy Futak, Titel és Pétervárad 1521 után első vonalbeli végvárrá alakult, ezek erődítése nagy anyagi terheket rótt a kincstárra, tehát megnőtt a dologi kiadások aránya is. Azt pedig nem fedezte az országos kincstartók által kezelt adó! Valóban, a következő év tavaszán szinte teljesen üre-

44 Dl. 39819.
45 Litt. orig. 29. sz.
46 Dl. 26272. Saját összesítése szerint 34 622,24 Ft.
47 Dl. 26273.
48 Litt. orig. 29. sz.
49 Litt. orig. 267. sz.
50 *Hermann Zsuzsánna:* Államháztartásunk és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához.) Századok, 1973. 301—334. o.

sen, őrizet nélkül álltak a végvárak.[51] Kétségtelen, hogy a nádor igyekezett eleget tenni feladatának, még 1522. november elején is Futakon van és innen ír Kállai Vitéz János szörényi bánnak.[52] A nádor ott tartózkodására szükség is volt, mert Báli bég, az új belgrádi parancsnok, többször betört az országba[53] és Péterváradon lengyel zsoldosok lázadtak fel, parancsnokukat Futakon végezték ki. Olyan hírek is voltak, hogy Péterváradot át akarták volna játszani a törököknek.[54]

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy a gyalogosok számának növelését nem számítva, valóban megváltozott-e 1521 után a védelmi struktúra az Alsó részeken. Hiszen zömében most is csak rövid időre szóló zsoldra fogadott katonák tartózkodtak a végeken, mint korábban. Csakhogy a régebbi katonaság milícia-jellegű volt, a végvárak környékén lakott és gazdálkodott, zsoldja fejében viszont szükség esetén bármikor mozgosítható volt. Elvileg a várakban állomásozó és 1 évre, vagy azt megközelítő időre zsoldban részesülő katonaság többet ért a korábbi félparaszti huszárságnál, viszont ezt a megterhelést a kincstár nem bírta hordozni. Az is valószínű, hogy az 1522-ben a végekre került zsoldosok nagy része nem volt még gyakorlott katona, most kezdte a katonai hivatást tanulni. Mert honnan is lett volna katonai gyakorlata annak az 1000 gyalogosnak, akiket Podmaniczky Nyitra és Trencsén megyékben toborzott? És ha azt olvassuk, hogy Temesvárott 1522. július 13-tól 2 hónapra felfogadták 50 lovassal Forgách Ferencet,[55] hasonlóra gondolhatunk. Forgách is felvidéki nemes volt, rövid időre szóló szolgálatvállalása arra utal, hogy nem hivatásos végbeli huszárokat, hanem talán birtokai vidékén toborzott katonákat vitt magával. Végeredményben megváltozott a struktúra, megnőtt a gyalogság aránya, eltűnt a katonai szolgálatot végző paraszti réteg, helyüket zsoldosok foglalták el, de sem pénz, s a jelek szerint fegyverhez szokott zsoldosanyag sem állott olyan mértékben rendelkezésre, hogy ennek a struktúrának megfelelően tudjanak eljárni.

A magyar kormányzat katonapolitikai tervei 1522—1523-ban

Az nyilvánvalónak látszott, hogy a magyar királyság magában sem anyagilag, sem katonailag nem tudja fedezni egy erősebb török támadással szemben az amúgy is meggyengült déli végvárvonal fenntartását. Nándorfehérvár eleste bebizonyította, hogy a legpesszimistább véleményeknek volt igaza, hiszen még

51 Vö. Bornemissza János levelét Andrea dal Burgo császári követhez, 1523. március 2.: „quibus avariciis, superbiis et favoribus maliciosis regnum relinquerunt cum vili presidio". Ugyanő ugyanannak, március 3.: „consideretis ex omnibus confiniis Thurcorum, quid iam operabuntur, singulis diebus desolabunt totam Boznam, Dalmaciam, Croaciam, Sclavoniam et partes Hungarie, quocumque penetrare poterunt, qui adhuc ex nostris, videlicet aulicis regie maiestatis in illis partibus sunt, pro defensione illius terre nulle sunt". Azaz csak a királyi bandérium, az aulicusok állomásoznak a végeken, ami ugyan túlzás, de megközelíthette az igazságot. Bornemissza levelei mellékletek Burgónak Ferdinánd főherceghez küldött 1523. március 14-i jelentéséhez. Haus- Hof- und Staatsarchiv, (a továbbiakban — HHStA.) Bécs, Grosse Correspondenz 25. a. (A következőkben Burgo jelentéseinek idézésénél nem adom meg külön a követ nevét, és a jelentés címzettét, hanem csak az őrzőhelyet és a napi dátumot. A Ferdinánd főherceghez küldött jelentések: Gr. Corr. 25., a főherceg miniszteréhez, Salamancához küldött jelentések: Gr. Corr. 25 b.) Gr. Corr. 25 a. 1523. V. 5.: „paucissime gentes Vngare sunt ad tutandum confinia."

52 *Pesty Frigyes:* A szörényi bánság és Szörény vármegye története. III. k. Budapest, 1878. 172—173. o.

53 *Ludovici Tuberonis* Commentariorum de rebus suo tempore... libri XI. In: *Schwandtner:* Scriptores rerum Hungaricarum. II. k. h. n. (Bécs), 1746. 379, 381. o.; *Bánlaky J.*: i. m. XII. k. 151. o. (Ekkor esett el Orsova, a horvát—bosnyák végeken pedig Scardona és Osztrovica.)

54 „Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius". *Verancsics:* i. m. II. k. 18. o. Vö. Bornemissza idézett 1523. március 2-i levelét (l. fenn. 51. j.): „timendum est inprimis de Petro Waradini et de Titulio. Audietis a Maylath, quomodo prodere voluerunt castrum Pether Waradya..." A Péterváradon elkövetett tettei miatt kivégzett lengyel zsoldoskapitány haláláért II. Lajos mentegette magát nagybátyja, Zsigmond lengyel király előtt, bár megjegyezte, hogy nem ok nélkül történt az ügy. Acta Tomiciana VI. k. 248. o.

55 Litt. orig. 267. sz.

a legerősebb végvárat sem tudták megvédeni. A kormányzat, ha következetlenül és nem egyszer ügyetlenül is, egy eléggé világosan kivehető koncepciót követett, amelynek spiritus rectorát Szalkai László kancellárban és talán Mária királynéban kereshetjük.[56] Ennek a koncepciónak a lényege a következő. Sürgősen — a török veszélyre is hivatkozva — meg kell szilárdítani a királyi hatalmat, el kell távolítani a kormányzatból a leghatalmasabb, az uralkodóval dacoló bárókat, vissza kell szerezni az elidegenített koronajavakat, megfelelő anyagi és katonai segítséget kell szerezni a király többi tartományából, ezzel egyidejűleg diplomáciai úton a német birodalomtól katonákat kapni, és végül, lengyel—osztrák szövetségben, támadó hadjáratot kell indítani a török ellen. Az nehezen képzelhető el, hogy a török teljes megsemmisítésére gondoltak volna, valószínűleg csak korlátozott cél, Nándorfehérvár és a többi végvár visszaszerzése lebegett a szemük előtt.[57] Bár ezeket az elképzeléseket külpolitikai[58] és egyéb okok sem engedték megvalósulni, a terv egyes részleteinek végrehajtását az 1523-as török támadás hírei akadályozták meg.

A király először Csehországban akart rendet teremteni, sikerült is leváltania a nagyurakból álló cseh kormányt és visszaszereznie az elidegenített koronajavakat. Mindez Magyarországon is nagy visszhangot váltott ki.[59] A cseh[60] és a morva[61] országgyűlések, az eddigi irodalomtól eltérően,[62] komoly anyagi és katonai segítséget szavaztak meg a török ellen. Ez volt a célja a magyar országgyűlésnek is. Az elidegenített koronajavak visszaadását már az 1518-as bácsi országgyűlés elrendelte és ezt részlegesen végre is hajtották, de pl. Szapolyai vajda kezében továbbra is maradtak még ilyen birtokok. A kormány leváltására itt is készültek. Andrea dal Burgo császári követ már március közepén jelzi Prágából, hogy előre lát a magyar országgyűlésen „... sok változást és új rendelkezést és hiszem, hogy a nádort leteszik".[63] A vajda maga is tartott leváltásától, ezért a király elé utazott és le is mondott, igaz, nem a vajdaságról, hanem a felelősséggel járó országos főkapitányságról. A király ezt nem fogadta el, de az ügy megtárgyalását az országgyűlésre halasztotta.[64] A május elején megnyílt budai országgyűlés alatt a királyi tanácsban az uralkodó megfenyeget-

56 Az alábbiakban a Mohácsi Emlékkönyv számára írott „A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt" c. tanulmányom gondolatmenetét követem. Részletes forrásadatok ott vannak, itt csak a legszükségesebbeket idézem.

57 Ez a szűkebb terv világlik ki a magyar királyi tanács 1523. július eleji határozatából, amelyben elvetik a törökkel kötendő béke gondolatát, de nem tartják lehetségesnek az ez évi komolyabb magyar támadást sem. Ezt a támadást is korlátozott célúnak tartották: „de offendenda autem hec estate hoste in iis, que tenet, et particulariter de oppugnanda Nandoralba pariter nullam esse spem, stantibus rebus Vngaricis et externis in terminis satis notis ..." Gr. Corr. 25. a 1523. VII. 3. L. még alább, 82. j. is. Utal erre a korlátozott tervre különben a II. Lajos által a német birodalmi gyűlésre küldött követeinek adott 1522. szeptember 29-i utasítás is. *Iványi Béla:* Adalékok a nemzetközi jog történetéhez a Jagelló-korban. Budapest, 1906. 79. o.

58 Vö. a külpolitikai helyzetre: *Székely György:* A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig. Századok, 1952. 137—140. o.

59 Gr. Corr. 25. b. 1523. III. 6.; uo. 25. a. 1523. III. 7., III. 14.: Bornemissza leveleit l. fenn, 50. j.; Szalkai kancellár Zsigmond lengyel királyhoz: „Deus deposuit potentes regulos de sede ... oppressit eos, qui regem opprimebant". Acta Tomiciana, VI. k. 249. o. II. Lajos utasításai lengyelországi követeihez: uo. 238—248, 278—284. o.

60 Megszavazott minden 1000 Ft jövedelem után 2 Ft-ot, azaz két ezrelékes jövedelemadót, valamint elrendelték a korábbi török elleni és a király csehországi tartózkodása költségeire kivetett adók hátralékainak behajtását azzal, hogy ezekből a király annyi katonát fogadjon, amennyit tud. Becslések szerint ez az adó néhány ezer zsoldos félévi zsoldjára lett volna elegendő. Magyarország török megtámadtatása esetén az egész országot kötelezték a magyarok melletti felkelésre. Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 7.

61 30 000 dukát adót ajánlottak meg, ezen felül hat hónapra több ezer gyalogos fizetését. Török támadás esetén ők is fejenkénti felkelést ígértek Gr. Corr. 25 a. 1523. IV. 12.

62 Vö. *Török Pál:* A mohácsi vész diplomáciai előzményei. (Mohácsi Emlékkönyv 1526. Szerk. *Lukinich Imre.* Budapest, 1927.) 186. o.; a csehek ígértek részletes segélyt a török ellen és ígérték, hogy fejenként mennek a törökre, *ha azok II. Lajos és országai ellen támadnának".* (Kiemelés Töröktől). Török tehát ezt az utóbbit emelte ki, pedig a király és tanácsosai az előbbit tartották nagy eredménynek.

63 Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 14.

64 Uo. 25 b. 1523. IV. 6.

te Szapolyait és követelte a zálogbirtokok visszaadatását, de a vajda nem engedett.[65] Megőrizte tisztségeit és birtokait, de a nádort minden tisztétől, a nádorságtól, az országos főkapitányságtól és a temesi ispánságtól is megfosztották. Az új temesi ispán Drágffy János lett.[66] Az országgyűlés háborús célokra jelentős adót szavazott meg,[67] elrendelte, hogy a királyi, főpapi és főúri bandériumok azonnal induljanak a temesi végekre, az urak 10 telkenként állítsanak katonát és az egytelkes nemesek se legyenek felmentve a katonáskodás alól.[68]

Az országgyűlés tehát nem követte teljesen a cseh és morva példát; a király szempontjából félsikerrel zárult. A vajda hatalma megmaradt. Az országgyűlés teljesen felrúgta az 1521-es katonai rendszert és visszatért a banderiális hadviseléshez. 1523 nyár elején nyilvánvalóvá vált, hogy az a katonapolitikai elképzelés, amiből Lajos kormánya az elmúlt évben kiindult és aminek végrehajtása során országaiban országgyűléseket tartott, a magyarországi diéta idejére vagy teljesen meghiúsult, vagy legalábbis a következő évre tolódott ki. Az elképzelés lényege ugyanis a német birodalmi rendek segítségadása, valamint az osztrák és lengyel támogatás lett volna. Így a magyar, cseh és morva erőkkel együtt támadó hadjáratot lehetett volna vezetni a török ellen, hiszen az 1522 őszén Rhodos ostromával volt elfoglalva.[69]

A tárgyalások elhúzódásának leírása nem tanulmányunk feladata. 1522. decemberében a birodalmi rendek 6 hónapra 4000 gyalogost ajánlottak meg azzal, hogy azok 1523. május 25-én Sopronban lesznek. A támogatás feltétele a csehek segítsége lett volna, továbbá hogy Sopronban a magyarok ágyúkkal és lovasokkal csatlakozzanak. A királynak március 15-ig kellett volna a feltételek elfogadásáról a birodalmi kormányt értesítenie.[70] Lajos Brandenburgi Albert őrgrófot, a német lovagrend nagymesterét javasolta a sereg parancsnokának.[71]

A cseh országgyűlés elfogadta a tervet, de az urak leváltása miatt csak március elején fejeződtek be a tárgyalások.[72] Márciusban írt is a király a birodalmi kormánynak, kérte, hogy a 4000-en felül még 3000 embert adjanak, de közölte, hogy a magyar országgyűlés határozatára még várni kell.[73] Bár a március 15-i határidő elmúlt, Lajos április közepén megsürgette a birodalmi segélyt.[74] Az országgyűlés idején Burgo császári és Herberstein osztrák követ azt akarták, hogy először a birodalom által kért feltételekről határozzanak, majd küldjenek követeket Nürnbergbe a segélyért. Közben Ferdinánd békekötést javasolt a törökökkel a magyaroknak.[75] A király május végén válaszolt a birodalom kívánságaira, mentegetvén magát a késedelemért. Számos pontban kissé módosította a feltételeket és a 4000-en felül most még 2000 embert kért.[76] Mivel a birodalomban is lassan folyt be a pénz, a magyar válasz pedig elkésett és nem is tel-

65 Herberstein osztrák követ (az állandó császári követ mellett időnként Ausztriát külön követ is képviselte) jelentése Salamancának: Gr. Corr. 25. b. 1523. V. 5. Vö. még hibás szöveggel *Elfriede Rensing:* Sigismund von Herberstein am Hofe König Ludwigs II. von Ungarn. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. I. k. Budapest, 1931. 87—88. o.

66 Gr. Corr. 25 b. 1523. V. 25.; Uo. 25 a. 1523. V. 30—VI. 1. Vö. még *Szabó Dezső.* i. m. 60—66. o.; *Rensing:* i. m. 74—93. o. stb.

67 1523: 23—27. tc. *Kovachich:* Sylloge. i. m. I. k. 334—336. o.

68 1523: 13, 18—19. tc. *Kovachich:* Sylloge. i. m. I. k. 331—333. o.

69 Még mindig a legjobb és a legrészletesebb *Török P.:* i. m. 155—178. o.

70 Uo. 166—168. o.

71 A nagymester kinevezése várható ellenállásba ütközött volna Lengyelországban és Magyarországon. A király „ut armis et consilio insignem" akarta főkapitánynak kinevezni, ezért Burgón keresztül titokban kérte Ferdinándot, hogy úgy intézze a dolgot, mintha a megbízatás a birodalom kívánsága lenne. Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 18.; uo. 25 b. 1523. III. 18. Az ügyre ld. még *Gernot Heiss:* Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521—1531. MIÖG. 1974. 122. o.

72 Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 14.

73 Uo. 1523. III. 22.

74 Uo. 1523. IV. 16.

75 Uo. 1523. V. 10. és V. 12. L. alább, 80. j.

76 Uo. 1523. V. 30—VI. 1.

jesítette az összes feltételeket, ezért a magyar követek, minden tiltakozásuk ellenére, júliusban elutasító választ kaptak.[77] Így az 1523 tavaszán indítandó törökellenes hadműveleti tervet nem lehetett végrehajtani és német segítség nélkül a cseh—morva katonai támogatásra sem lehetett számítani.

A lengyel király többször javasolta, hogy kössenek békét a törökökkel.[78] Ez nehéz helyzetbe hozta a császári követet, aki először intette a magyarokat, hogy csak akkor kössenek békét, ha abba a Habsburgokat is belefoglalják. Sürgős instrukciót kért.[79] A horvát—bosnyák végeken keresztül veszélyeztetett déli örökös tartományai miatt a török kérdésben érdekelt Ferdinánd is olcsóbbnak találta azonban a békét és a jelek szerint ilyen értelmű utasítással látta el bátyja követét. Burgo ezzel szemben a rendek háborúpártiságát emelte ki, bár kételkedett az ez évi háború lehetőségében.[80] A követ nem hitt abban sem, hogy a török bele fog menni a békébe, ezért szükségesnek tartotta a fegyverkezést mind Lajos, mind Ferdinánd részéről, hogy ezzel is nyomást lehessen gyakorolni az ellenségre és ha nem lesz béke, könnyebben lehessen ellenállni. Úgy vélte, ha a két ország megteszi azt, amire képes, akkor nemcsak a török nem tudja őket elfoglalni, hanem támadás esetén még kárt is fog szenvedni, igaz, hosszú ideig a két sógor egyedül nem fogja elviselni a terheket.[81] Végül Lajos elnöklete alatt nyolc legbizalmasabb tanácsosa, Burgo tiltakozása ellenére, július elején elvetette a törökkel kötendő béke tervét. Többek között azzal érveltek, hogy a németek azzal a feltétellel ígértek 4000 gyalogost, hogy nem tárgyalnak a törökkel. (Néhány nap múlva azonban a birodalmi kormány felmondta ezt a szerződést!) A királyi tanács már lemondott az azévi nagy háborús tervről, de úgy vélték, 15 ezer embert még 1523-ban össze lehetne hozni, akik közül 4000 lenne az ígért német gyalogos, 1000 morva és 2000 vagy 1500 cseh, a többi magyar. Ezt a sereget a király ágyúkkal, lőszerrel és élelmiszerrel látná el és hajón szállítanák le a Dunán. A hadjárat szeptember—októberben indulna és feladata a Duna-parti török erődök ostroma lenne. Ekkor ugyanis a török nem vár támadást és új csapatokat sem tud mozgósítani. A valódi cél azonban mégsem a várak ostroma lenne, hanem Szalánkemén újra felépítése, amelyet Nándorfehérvárnál erősebbé lehetne tenni. A támadás egyetlen célja tehát a török erők lekötése, mialatt Szalánkemén felépül. Nándorfehérvár valódi ostromát a következő tavaszra lehetne beütemezni.[82] Ez a terv a német segély megérkezése esetén reális volt. Szalánkemén stratégiai helyzete a Duna és Tisza összefolyásánál, a Fruskagora keleti lábánál, szemben Titellel, valóban igen fontos volt, amit a szultán is figyelembe vett, amikor leromboltatta, vagy 1526-

77 *Török P.*: i. m. 170. o.
78 Acta Tomiciana VI. k. 250—253. o.
79 Gr. Corr. 1523. IV. 5.; uo. 1523. IV. 10.
80 Uo. 1523. V. 12.: Ferdinánd utasítását „declaravi regi et secrete aliquibus dominis et omnes probant sapiens consilium vestre serenitatis et pariter vident necessitatem ita agendi, sed difficultas stat, quia regnicole ab eo erunt aversi, dubitantes fore etiam hoc modo ruinam suam et pocius vellent insurgere nunc viritim, si haberent, qui juvarent, contra Turchum et hunc nunc tractant, sed ego non video modum, quod possint facere hac estate". Hasonló tartalmú: Uo. 1523. V. 5. Más alkalommal Burgo utal Ferdinánd javaslatára, amely úgy látszik, már nem követelte feltétlenül a Habsburgok belefoglalását a békébe. Uo. 1523. V. 14.: „credo, quod secrete rex cum paucis concluderit, quod rex Polonie tractet et concludat, si poterit, de treugis cum inclusione omnium Christianorum, ac si non, saltem cum inclusione Serenitatis vestre, Caesaree (!) Maiestatis et pontificis, vel saltem eo modo, quo mihi Serenitas vestra scripsit."
81 Az előbb idézett levél: „quod interea nec rex, nec Serenitas vestra, nec alii, aliquid obmittant ad agendum nunc pro defensione presenti et pro futura defensione contra conatus, quos fecit turcus, quia si turchus (!) velet (!) prebere aures treugis, magis prebebit et inclinabit, si sentiet nos paratos, si etiam recusaret treugas, ut dubitandum est, non ita facile, ut forte sibi persuadet, opprimet Maiestates vestras, quia certum est, quod solis hic rex et Serenitas vestra cum subditis communibus, si essent parati quantum possint facere, certe non solum turchus non occuparet vestra, sed etiam vestre vires essent satis ad faciendum ei mala; non dico, quod diu possent sole due Maiestates vestre sustinere pondus".
82 Gr. Corr. 25 a. 1523. VII. 3. — Ez az 1518-as Werbőczy-féle terv módosított formája. L. fenn. 30. sz. j.

ban, amikor felvonulását azzal késleltette, hogy előbb felépíttette.[83] Mivel a német segély nem jött, ez a terv is megbukott. Zsigmond lengyel király a béketerv meghiúsulása miatt joggal fejezte ki sajnálkozását.[84]

A magyar hírszerzés és a török hadmozdulatok 1523-ban

1523. júliusában a magyar kormány módosított katonai tervei is kudarcot vallottak. Ezért a külpolitikai helyzet volt a felelős, II. Lajos tanácsát csak azért lehet hibáztatni, hogy azt rosszul mérte fel. Az 1522—1523 fordulóján a királyi hatalom erősítésére kidolgozott politikai elképzelést azonban a külpolitikai helyzet hasonló mértékben nem befolyásolta, mégis, mint láttuk, a májusi országgyűlés csak félsikerrel zárult. Ez a török hírek következménye volt.

A magyar hírszerzés ugyanis nagyon riasztó híreket hozott. Ezek ismertetése előtt néhány szót kell szólnunk a magyar hírszerzésről. Jelentőségét Perjés Géza ismerte fel és igen jól működőnek tartotta.[85] A kémeket a végvári parancsnokok fogadták fel,[86] részben a török területen élő személyek közül, részben maguk is küldöttek ki hírszerzőket, ők hallgatták meg a szökevényeket (ún. pribékek) vagy a magyarokkal együttérző, illetve magukat annak mutató török alattvalók önkéntes híreit és a hadifoglyokat. Lényegesnek ítélt hír érkezése idején kötelességük volt azt, saját értékelésükkel ellátva, azonnal a királyi udvarba továbbítani, ahol a királyi tanácsban a többi végvári parancsnoktól vagy más úton érkezett híreket egybevetették, értékelték, majd ezek alapján döntöttek. Az elmondottakat két példával illusztráljuk. 1523. június 23-án a szörényi várnagyok értesítik épp távollevő bánjukat, Kállai Vitéz Jánost, hogy annak az a kéme, aki a Duna túlsó partján Monostorban lakik, értesítette őket a török közelgő támadásáról és mozgósítási előkészületeiről. Erre ők a bán egyik szolgáját, a Dobravoj nevű „pribéket vagyis kémet" küldték a törökökhöz, tudja meg, Szörény ellen irányul-e a készülődés. A bán a levelet az udvarba továbbította, ahol akkor tárgyaltak róla, amikor a háború mellett döntöttek. Úgy értékelték a jelentést, hogy noha Szörényt az elmúlt időben négyszer ostromolták, most mégsem valószínű a támadás.[87] Kállai tudta, hogy ki a kéme a török területen, nevét tehát nem írták le, nehogy illetéktelen kézbe kerülve a levél, kiderüljön személye. A várnagyok ellenőrizni akarták a hírt és ezért egy „hivatásos" hírszerzőt küldtek ki. Másik eset: Krusith Péter klisszai kapitány egyik rokona török fogságba kerülvén ott karriert csinált, de Krusith a királytól e célból kapott pénzből „korrumpálta", hogy közölje a török szándékát. Eszerint a szultán Magyarország ellen fordul, és elküldte Piri és Ferhát pasákat a bosnyák várak és Horvátország elfoglalására.[88] A hírek értékelésénél a királyi tanács alapul vette a kém korábbi híreinek megbízhatóságát, a hír valószínűségét és más szempontokat is. Ilyenformán a nagyszámú információ el-

83 Magyarországi pápai követek jelentései. 1524—1526. (Vatikáni magyar okirattár II/1. k.) Budapest, 1884. 390., 395., 415., 420., 428. o. Vö. még *Thúry:* i. m. I. k. (I. Szulejmán naplói) 306. o. Az 1525-ös rákosi országgyűlés is visszatért Szalánkemén megerősítésének tervéhez. Magyarországi pápai követek . . . i. m. 194. o.

84 Acta Tomiciana VI. k. 316—317. o.

85 *Perjés Géza:* A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) HK 1976. 436. o. Mivel az 1526. évi adatokat Perjés idézi, ezekre nem térek ki. *Nemes Imre:* Hozzászólás Perjés Géza: A mohácsi csata című tanulmányához. HK 1977. 115—116. oldalán. Kétségbe vonja a magyar felderítés hatékonyságát. Ezzel kapcsolatban később foglalunk állást.

86 Vö. pl. Móré György és Szokoli Albert nándorfehérvári bánok kinevezési feltételeit 1495-ben. *Johann Christian von Engel:* Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer. I. k. Halle, 1797. 128. o.

87 A levél másolata mellékelve Burgo jelentéséhez: Gr. Corr. 25 a. 1523. VIII. 3.

88 Melléklet Burgo jelentéséhez: Uo. 1523. IV. 16.

lenére minden az értékelésen múlt. Igaz, az anyagi nehézségek a hírszerzésre is hatottak.[89] Mégis pl. a vajda nagyon megbízható kémeket tudott tartani. A baj nem is ebben volt. A kiértékelésnél követtek el gyakran hibákat.

Az első rossz hír Rhodos eleste volt. 1522. karácsony napján, több mint fél évi ostrom után vonult be Szulejmán a johanniták székhelyére.[90] Szinte e hír beérkezésével egyidőben jutottak a Csehországban levő királyhoz olyan hírek, hogy a török Magyarország ellen készül és csapatokat küldött Pétervárad és más végvárak elfoglalására.[91] A szultán ez évi Magyarország-ellenes készülődéseiről szóló jelentések ettől kezdve folyamatosan érkeztek.[92] Voltak persze ellentétes hírek is, ezek elsősorban a vajdától származtak, akinek hírszerzői Konstantinápolyból tértek vissza. Szapolyai tudott arról, hogy a törökök Rhodosnál súlyos veszteségeket szenvedtek, ezenkívül egy vihar megsemmisítette a török flotta nagy részét, végül pestis is pusztított.[93] Más hírforrások is alátámasztották ezeket az értesüléseket.[94] A királyi tanácson belül megoszlottak a vélemények; április végétől az a nézet vált uralkodóvá, hogy az említett veszteségek miatt ez évben nem várható a teljes török sereg támadása. Mások azonban tartottak ettől.[95] A moldvai vajda májusi jelentése új szempontokat hozott. Eszerint a veszteség ellenére új sereget gyűjt a török Magyarország ellen. Ez a sereg azonban gyenge, biztosan meg lehet verni, tehát a király szereljen fel gyorsan egy sereget, ehhez csatlakoznának a moldvai és a havasalföldi vajdák. A török azért siet, mert tudja, hogy a magyarok nincsenek készen és Havasalföldet akarja megszállni.[96] Június 8-án Szapolyai személyesen referálta egyik kémjének a szultáni udvarból származó hírét. Ez megerősítette a török veszteségekről elterjedt hírt és azt, hogy a szultán ez évben biztosan nem támad, hanem helyette az új erőkkel kiegészítendő rendes végbeli csapatokkal akarja zaklatni Magyarországot. A vajda ezért azt javasolta, hogy mivel az időközben a török által megszállt Havasalföldről az ellenség zöme kivonult, most meg lehet kísérelni a magyarbarát vajda visszahelyezését és ideje lenne addig, amíg a törökök ebben a helyzetben vannak, megtámadni őket. Burgo így ír: „és néhányan itt szintén ezen a véleményen vannak, mások az ellenkezőt vélik".[97] Néhány hét múlva azonban mind a moldvai vajda követe, mind a király hírszerzői, mind pedig maga Szapolyai — korábbi híreivel ellentétben — a szultán ez évi támadását jelentették. A tanácsban változatlanul nem hitt mindenki ebben.[98]

A szultán személyes támadásán kívül egyéb török csapatmozdulatokról is ér-

89 Uo. 1523. V. 25.: Egy kémjelentéssel kapcsolatban elmondja a hírszerzőről: „dicunt consiliarii regis solitum esse referre vera." Olyan híreket továbbít Burgo: „ut regi referuntur ab exploratoribus suis et ab transfugis et ab officialibus ex confinibus et aliquando sunt contraria, quia pauci sunt certi et veri exploratores". Ennek oka az anyagi helyzet.

90 *Jorga:* i. m. II. k. 370—373. o.

91 Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 22.

92 Uo. 1523. IV. 2.; IV. 6.; IV. 10.; V. 5.; V. 10.; VI. 9—11. Ezt a hírt támasztották alá a jelentések mellékletei is, így a Krusith-ügy. (L. fenn, 88. j.) A moldvai vajda is azt jelentette, hogy Ferhát pasa nagy tengerentúli sereget hozott át (Európába) és a beglerbég a Philippi melletti mezőn gyűjti seregét, hogy Magyarország ellen forduljanak. Uo. melléklet Burgo 1523. IV. 8-i jelentéséhez. Egy állítólag magyar szolgálatba visszatérni készülő szerb közölte Macedóniai Miklóssal, az Alsó részek vicefőkapitányával, hogy a szultán személyesen készül Magyarország ellen, csak az aratást várja. Magyarországon akar telelni. Egyelőre csapatokat küldött előre a végekre, ahol Báli bég is készen áll. Melléklet Burgo jelentéséhez, uo. 1523. VI. 9—11. Közben a moldvai vajdát felszólították, hogy négy héten belül élelmiszert szállítson a törököknek. Gr. Corr. 25 b. 1523. V. 25.

93 Uo. 1523. IV. 16.

94 A török rhodosi veszteségeiről adott hírt a havasalföldi vajda is. Gr. Corr. 25 a. 1523. IV. 16. Más jelentés, hogy nem jön a szultán: uo. 1523. V. 25.

95 Uo. 1523. IV. 24.; V. 25.

96 Uo. 1523. V. 5.

97 Uo. 1523. VI. 9—11.

98 Uo. 1523. VI. 24. Később is vitatkoztak azon, hogy jön-e, vagy nem jön-e a szultán. A szörényi várnagyoknak a támadásról szóló jelentésével szemben (1. fenn, 87. j.) is hangzottak el kételkedő szavak. Uo. 1523. VII. 3. Vö. még uo. VII. 10.

keztek hírek és ezek általában megfeleltek a valóságnak. A havasalföldi vajda (a Szapolyai által Mehemed szandzsákbég kiverése után visszahelyezett magyarbarát Radu) már április elején jelezte, hogy ellene készül a török és segítséget kért.[99] Alig egy hét múlva közölte a szultán kívánságát: menjen személyesen hozzá, fizessen adót, mondja fel a magyar protekciót, álljon a törökök mellé, különben elzavarja.[100] Május elején már minden befejeződött. A bojárok elfogadták a török feltételeket, a törökök megszállták az országot, a vajda pedig kevesedmagával Magyarországra menekült.[101] A törökök kineveztek egy új vajdát és elhagyták az országot. Május végén már nincs török a Havasalföldön.[102] Ezért javasolt Szapolyai új hadjáratot Radu visszahelyezésére.[103]

Részletesebben kell szólnunk az Alsó részekről. A már említett hír a Pétervárad ellen készülő törökökről igaz volt, márciusban megtámadták a várat, de vissza kellett vonulniok; Báli bég azonban a Szalánkemén melletti mezőn táborozott le.[104] Ugyanakkor a nádor arról értesítette a királyt, hogy 300 török hajó horgonyoz a Dunán, Piri pasa (elírás Báli bég helyett) nagy sereggel áll készen, csak még egy kapitányt vár seregével, hogy Pétervárad vagy Szörény ellen forduljon.[105] Majd arról hallunk, hogy Báli 4000 lovassal Nándorfehérvár közelében vár és egyes helyeket pusztít. Néhány megye vele szemben felkelést hirdetett.[106] Közben egy Temesvár közelében fekvő jelentős mezőváros is török kézre került.[107] Tél óta tehát a török végvári őrség rendszeresen támadott, és csapaterősítések közeledéséről is érkeztek hírek. Ezenkívül Temesvár egyik tornya villámcsapás következtében összedőlt.[108] Öt nap múlva újabb hírek érkeztek: Báli sátrait a Száva közelében helyezte el, de ágyúit a hajókon hagyta, a horvát—bosnyák fronton pedig Klisszát és Kruppát ostromolja a török.[109] Május 25-én már tudják, hogy Ferhát pasa új török sereggel elérte Nist. Egyes hírek szerint ő az új belgrádi parancsnok. Állítólag 12 ezer lovassal érkezik, ami azonban lehet hogy csak 8, de talán csak 6 ezer.[110]

Mivel a Duna közelében jelentős török erők állnak sok hajóval és mivel senki sincs, hogy védje a határt, Burgo arról ír, hogy parasztok keltek fel, hogy őrizzék a gázlókat.[111] A nemesi felkelés nem járt eredménnyel, így a parasztok önvédelemre kényszerültek. Néhány nap múlva már arról tudnak a királyi udvarban, hogy 30 ezer török áll Szendrőnél és Nándorfehérvárnál. Ez utóbbi helyen 3 ezer lovas kelt át a Száván és Újlaki Lőrinc herceg birtokain 40 falut pusztított el. A 40 lovassal felderítésre induló újlaki várnagyot emberei nagy részével levágták.[112] Állítólag Valkó megye nagy része is elpusztult.[113] Június

99 Gr. Corr. 25 b. 1523. IV. 6.
100 Gr. Corr. 25 a. 1523. IV. 16.: „retulisse ipsum Tyrannum dedisse responsum infrascriptum, quod si ipse vayuoda personaliter vadit ad prefatum Tyrannum et dat tributum sibi et dimittat Vngaros et eorum protectionem et assistat ipsis Turcis, tunc velit ipsum sustinere in illo vayuodatu, sed si illa non faciet, mittet ad expellendum eum. Et propterea petit, ut rex paret auxilia sibi mittenda."
101 Uo. 1523. V. 10.
102 Uo. 1523. V. 30—VI. 1.
103 L. fenn. 97. j.
104 L. fenn, 91. j. A visszavonulásra és Báli bég táborozására: Uo. 1523. IV. 2. A pétervaradi ostromról, egyben Szeged felgyújtásáról Lengyelországba is érkeztek hírek. Piso lengyelországi magyar követ levele Burgóhoz, 1523. március 28. és 30-ról. Mell. Burgo jelentéséhez, Gr. Corr. 25 b. 1523. IV. 8.
105 Gr. Corr. 25. a. 1523. IV. 8. Az új kapitány Ferhát volt; 1. 92. j.
106 Uo. 1523. IV. 24. A felkelésre, azaz a megyei bandériumok működésére nincs adat.
107 Gr. Corr. 25. b. 1523. IV. 25. A mezőváros nevét a jelentés sajnos nem közli.
108 Gr. Corr. 25. a. 1523. V. 5.
109 Uo. 1523. V. 10.
110 Uo. 1523. V. 25.
111 Uo. 1523. V. 27.: „rustici Vngari insurgebant, ut custodirent vadum, postquam non erant, qui providerent." Mindenki menekül.
112 Uo. 1523. V. 30—VI. 1. Június 17-én Krakkóban húsznál több falu elpusztításáról tudtak. Acta Tomiciana VI. k. 290. o.
113 Gr. Corr. 25 a. 1523. VI. 9—11. L még a Macedóniaihoz intézett és e levél mellékletéül szolgáló írást is, fenn, 92. j. Ugyanakkor ismertette Szapolyai vajda is hirszerzője jelentését. L. 97. j.

végén azt jelentik a kémek, hogy a kb. 30 ezer török sátrakban vár Nándorfehérvár és Szabács között, őrzi a gázlókat, hogy magyar kémek ne juthassanak át. Így csak találgatni tudnak Budán: az aratást várják-e vagy a szultánt.[114] A találgatás addig folyt, amíg török szökevények hírül hozták, Szendrőn és Nándorfehérvárott pestis dühöng és ezért várakozik az új csapatokkal érkező Ferhát pasa a várakon kívül.[115] Hosszabb ideig nem jött hír, végül augusztus elején Tomori foglyokat küldött, akik közölték: Pheri pasa, (Piri és Ferhát nevéből összeötvözve, az utóbbiról van szó) a császár sógora lett az új nándorfehérvári kapitány, aki azonban a pestis miatt nem foglalta el székét. Kilenc vajda van vele, sátraikat áthelyezték a Száván innenre, a hónap végén el fognak indulni, de nem tudni hová.[116] Néhány nap múlva az érsek futára megérkezett: 15 ezer török áll a határon, parancsnokuk Ferhát „embereket és nem nyulakat jött fogni", de nem tudni, merre megy[117] Ez volt az időközben visszahívott Burgo utolsó követi jelentése. Mire Tomori hírnöke Budára ért, már le is zajlott a szávaszentdemeteri csata.

Részletesen ismertettük eddig ismeretlen adatok alapján azokat a híreket, amelyeket a királyi udvar a török készülődéséről kapott. Azt hiszem, a fentiek alapján is világos, hogy egyetérthetünk Perjéssel: a magyar hírszerzés jól működött. Különösen Szapolyai hírszerzőit kell kiemelnünk, akik a szultáni udvarból is szereztek hitelesnek bizonyult híreket. Mégis, a hírszerzéssel kapcsolatban is beszélhetünk a legfelsőbb magyar hadvezetés csődjéről. Az érkezett hírek kiértékelése, a császári követ jelentéseinek tanúsága szerint, nem állott megfelelő színvonalon. Bár az anyagi helyzet a hírszerzésre is kihatott, mégis tény, hogy valamennyi eseményről és török hadmozdulatról idejében értesültek Budán; a magyar királyi tanács azonban az egymással ellentétes hírek között nem tudott különbséget tenni, sőt egyöntetű álláspontot sem tudott elfoglalni. Nemes Imrének joggal tűnt fel, hogy a magyar udvar 1526-ban milyen későn vette tudomásul a török támadási irányát.[118] Az 1523-as analógia alapján úgy vélem, hogy Mohács előtt is hasonló volt a helyzet: a magyar hadvezetés képtelen volt az álhíreket kiszűrni. Pedig erre voltak kialakult módszerek és Burgo többször idéz olyan — később hitelesnek bizonyult — híreket, amelyeket a tanács egy része elfogadni javasolt, a többiek mégsem hittek benne. Feltevésként megkockáztatom, hogy a királyi tanács politikus, sohasem katonáskodott tagjai is beleszóltak a hírek értékelésébe és így gyakran nem a katonák véleménye döntött. Mint láttuk, a katona Szapolyai nem csak jó hírszerzőket tartott, hanem egy kivétellel helyesen is értékelte a híreket és ezeknek megfelelő döntési javaslatokat tett, mégsem vették azokat figyelembe.

A török szultán érkezésének álhíre világosan hatott a májusi budai országgyűlésre, amely a király szempontjából félsikerrel zárult. Csak a nádort mozdították el, a vajda maradt és a királyi birtokokat sem adta vissza. Ellenséges támadás idején az országnak a hadvezetéshez leginkább értő két emberét, a nádort és a vajdát, nem lehetett egyszerre elbocsátani. Az 1522-es kísérlettel szemben visszatértek az elavult, de veszély esetén üres kincstár mellett is mozgósítható banderiális rendszerre.

114 Gr. Corr. 25. a. 1523. VI. 17.; VI. 24.
115 Uo. 1523. VII. 10.
116 Uo. 1523. VIII. 6.
117 Uo. 1523. VIII. 9.: „habemus multos hospites in confinibus hastatos et scalatos ad quindecim millia, archiepiscopus Colocensis significavit hoc mane, cursor ivit ad regem, dux belli est Perhath, venit ad capiendum homines, non lepores, quo sint ituri turci et quid acturi ignorant".
118 L. fenn, 85. j.

A szultán esetleges támadásától függetlenül Báli állandó betörései, majd Ferhát közeledése, a török csapaterősítések érkezése is szükségessé tette a felkészülést. Lajos és udvara meg is kísérelt mindent, annál is inkább, mert a végek gyakorlatilag őrizetlenül állottak, az elmúlt évi adó elfogyott.[119] Ezért az országgyűlés megnyitásának másnapján, május 5-én reggel, a királyi tanács úgy határozott, hogy leküldi a főpapi és főúri bandériumokat, 1500 lovast.[120] Ez azonban nem történt meg. Május 14-én újra tárgyaltak arról, hogy két nap múlva menjenek le a bandériumok. Végül a király parancsot adott, hogy vonuljanak Temesvárra és Pétervárádra. A parancs teljesítésére azonban nincs adatunk. Közben az országgyűlés is tárgyalt arról, hogy a nyárra 2000 harcos kellene Erdélybe, 4000 a nándorfehérvári és 2000 a horvát végekre.[121] A Ferhát pasa Nisbe érkezését jelentő hír vétele után határozatokat hoztak, hogy a kalocsai érsek „aki jó kapitány és akit szeretnek a vitézek" menjen le Pétervárádra, maradjon ott 1000 gyalogossal, 1400 lovassal és 2000 naszádossal, akik számára azonban elegendő kis hajót kell készíttetni. Tomori érsek másnap (május 26-án) le is ment, de csak kb. fele létszámmal, több katona felfogadására ugyanis nem állt pénz rendelkezésére. Megint szükségesnek tartották Temesvár és Horvátország csapatokkal való ellátását, valamint egy olyan sereg kiállítását, amellyel a vajda betörhet a Havasalföldre. Úgy vélték, 10 000 ember elég lenne, bár egyesek szerint 15 000 kellett volna. Ugyanakkor a végvári őrségek zsoldját, nem számítva a már kifizetetteket, 3 hónapra 32 000 Ft-ra becsülték.[122] A király nehezen szerzett 15 000 Ft-ot, ezzel fedezték a kalocsai érsekkel Pétervárádra vonult 500 lovas, 500 gyalogos és 2000 naszádos zsoldját. Hiányzott azonban a pénz a vajda hadjáratára, Jajca ellátására, lőszerre, stb.[123] Később a kincstartó (Thurzó Elek) 27 000 dukát kölcsönt adott, aminek zömét Tomori csapatainak fizetése emésztette fel. A végvárak fenntartására azonnal szükségelt összeget most 40 000 dukátra becsülték és azt remélték, hogy ezt majd megkapják a pápai legátustól.[124] Külföldi katonaság először augusztusban érkezett: 6-án jelentette Burgo, hogy másnap érkezik 1000 morva gyalogos, akik 6 hónapra vannak zsolddal ellátva.[125]

Követjelentéseink szomorú képet festenek a magyar végek állapotáról 1523 tavaszán. Az 1521 végén megszavazott adóból 1522 tavaszán felfogadott katonákból szinte senki sem maradt. A legfontosabb végvár, Pétervárad gyakorlatilag őrség nélkül állott. A kincstár katasztrofálisan rossz helyzete a költségvetésekből is kiviláglik. A különös az, hogy Thurzó kincstartó, épp az 1523-as országgyűlésen előadott költségvetésében, erősen lebecsülte a végvári őrségekre fordítandó kiadásokat; 82 000 Ft-tal számolt, amelyhez még hozzávette 1000 naszádos havi 2 Ft-tal számított évi 24 000 Ft fizetését, így összesen 106 000 Ft-ot adott meg.[126] A valóságnak jobban megfelelt az utóda, Várdai Pál által 1523. december 8-án készített költségvetés, amely 150 600 Ft-tal számol (ez 1511-hez képest 17,5%-os emelkedést jelent). A naszádosoknál havi 1,5 Ft-os zsolddal számolt, a lovasoknál a már ismert 2,83 Ft-os zsoldot (évi 24 Ft és emellett 10 Ft sallárium), gyalogosonként pedig 2 Ft-ot adott meg. 1000 naszádos mellett Pé-

119 Gr. Corr. 25. a. 1523. V. 5.: „paucissime gentes vngare sunt ad tutandum confinia, quoniam auxilia promissa in alia dieta ante recessum regis ex Vngaria sunt finita".
120 Uo.
121 Uo. 1523. V. 14.
122 Uo. 1523. V. 15.: „Conclusum est, ut pro nunc subito archiepiscopus Colocensis, qui bonus est capitaneus et dilectus a militibus vadat in Varadinum Petri."
123 Gr. Corr. 25. b. 1523. VI. 1.
124 Gr. Corr. 25. a. 1523. VI. 24.
125 Uo. 1523. VIII. 6.
126 *Hermann Zsuzsánna:* i. m. 304—305., 330. o.

terváradon 500 gyalogos, valamint a kalocsai érsek 500 huszára és 300 gyalogosa szerepel, évi zsolddal.[127] Thurzó pontatlanságát mutatja a naszádosok általa megadott magasabb zsoldja is. A valóságban a Burgo-jelentések adatai is a Várdai-féle zsoldrendszer mellett szólnak.

A Várdai-féle, kiadási rovatában a minimális szükségletet tükröző költségvetés világosan mutatja azt, amit az 1522-es helyzettel kapcsolatban megemlítettünk: átalakult a védelmi struktúra, állandó zsoldosokra, nagyobb számú gyalogosokra van szükség mindenütt a határon, erre viszont nincs pénz. A védelmi struktúrát azonban 1523-ban tovább módosították. Az Alsó részek Temesvárra összpontosított védelme Nándorfehérvár eleste után kevéssé látszott célravezetőnek. A Mátyás-kori rendszer ugyanis a közvetlen támadások felfogását a külső védelmi övezet erős váraira bízta, míg ott harcoltak, addig a belső védelmi övezetből lehetett csapatokat mozgósítani. Most azonban Temesvár, a belső övezet központja, maga is végvár lett, akár Titel, Futak és Pétervárad. 1521 után Báthori nádor továbbra is igyekezett eleget tenni az Alsó részek főkapitánya feladatkörének. Leváltása és a különben szintén harcedzett Drágffy kinevezése temesi ispánná azonban új helyzetet hozott magával. Drágffy ugyan viselte még a főkapitányi címet, valójában azonban ez a tisztség elvált a temesi ispánságtól. Az Alsó részek új főkapitánya az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Tomori Pál lett.[128] Tomori érsekségét már előbb elhatározták, hiszen a pápa az 1523. február 4-i konzisztóriumon elfogadta a király jelölését.[129] Valószínű, hogy Tomori végvárakban is szolgált, de ez egyelőre nem igazolható. Fogarasi várnagysága és budai szolgálata inkább „rendőri" jellegű volt, antifeudális mozgalmak leverésében vett részt.[130] Kétségkívül értett a katonasághoz, bár inkább csak egy jó huszártiszt szintjén, de ami ennél fontosabb volt, a végvári vitézek szerették.[131] Kalocsai érseki kinevezését az tette szükségessé, hogy a mindenkori kalocsai érsek volt a végvárrá előlépett Pétervárad földesura, valamint az, hogy érseksége jövedelmeit közvetlenül a védelem céljaira fordíthatta, személye pedig garancia volt rá, hogy valóban arra is fordítja. Mint érseknek, egy bandériumot, azaz 400 lovast, a pétervárad apátság címén pedig 200 lovast kellett tartania az 1498:20. tc. szerint.[132] A nádor leváltása lehetővé tette az Alsó részek átszervezését; az érsek bácsi várából, mint központból, főkapitányként a Tiszától nyugatra eső terület védelmét látta el. Nincs itt terünk részletes kifejtésre, de a jelek azt mutatják, hogy a szörényi bánság biztosan, de lehet hogy a temesi végek is a vajda, és nem az új főkapitány katonai hatáskörébe kerültek, ami egyébként logikusnak tűnik.

Az új főkapitány szinte azonnal le is vonult a rendelkezésre álló katonákkal, hogy a majdnem üresen álló várakat őrséggel lássa el. Tevékenységének leglényegesebb eredménye az 1521-ben feloszlott naszádosok újra felszerelése lett.[133] Állítólag 2000 embert mozgósítottak, noha a költségvetésekben csak 1000 szerepel. Feltűnő, hogy zsoldjuk — szemben a lovasokkal és gyalogosokkal — a költségvetés szerint nőtt, fejenként évi 18 Ft-ra, pedig a naszádosok változatlanul nem főfoglalkozású katonák, hanem iparosok, kereskedők és részben talán job-

127 Uo. 331—334. o.
128 Tomorira gazdag irodalom áll rendelkezésre. Vö.: *Fraknói Vilmos:* Tomori Pál élete. Századok, 1881. 289—312., 377—396., 723—746. o. 1523. május elején hagyta ott a kolostort (uo. 312. o.), és az országgyűlés idején nevezték ki főkapitánynak. (Uo. 379. o.)
129 *Fraknói V.:* Tomori . . . i. m. 746. o.
130 Vö. *Székely Gy.:* A török hódítók . . . i. m. 142. o.
131 L. fenn, 122. j.
132 *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. k. Budapest, 1894. 233. o. Tomori kinevezése okára l. *Szakály Ferenc:* Tomori Pál emlékezete. Új Irás 1976. szeptember. 97—98. o.
133 *Ivics Alexa:* in: *Margalits:* Szerb rep. 689. o.

bágyparasztok is voltak. Lehetséges, hogy valóban 1523-ból — mint ahogy azt őrzőhelyén meghatározták — származik a naszádosok kérvénye, amelyben a nándorfehérváriak mintájára szabadságokat követeltek maguknak. Eszerint a földesúri szolgáltatások alól szinte teljesen mentesen „mintegy igazi nemesként" éltek volna, szabadságuk velük osztatlan birtokközösségben élő rokonaikra is átterjedt volna. Továbbá bírósági kiváltságot és egy bizonyos fajta menedékjogot is követeltek. (Ha legalább két sajka vagy naszád van kikötve egy kikötőben, akkor a naszádosok vajdája az illetékes bármely odaszökött gonosztevő ügyében.) Ilyen kiváltságot a feudális állam nem adhatott, mégis a kérvény tartalmának nagy részét 1525-ben II. Lajos, Tomori kérésére, privilegiális formában engedélyezte.[134] A naszádosokat tehát mindenféleképpen igyekeztek támogatni.

A csata

Szulejmán sógorát, Ferhát pasát küldte főparancsnoknak a magyar frontra. A harmadik vezírnek, az 1520-as Al Ghazali-felkelés vérbefojtójának megbízatása mutatja, milyen nagy fontosságot tulajdonított a szultán a Magyarország elleni hadjáratnak.[135] A török a dunai fronton Burgo jelentései szerint 1523 tavaszán tulajdonképpen három nagyobb támadást hajtott végre. Márciusban Báli bég Pétervárad ellen támadt, majd csaknem két hónapig nyugton állott, hogy május végén elpusztítsa Valkó megye nagy részét, végül újabb szünet után, a Ferhát-féle csapatokkal megerősödve, augusztusban újra támadjon. Április—májusban nyilván a lovak füvelése miatt maradt veszteg.[136] Nyár elején az aratást várták, de a pestis miatt táborban maradtak, végül megindultak. Az egykorú jelentések egybehangzóan 15 ezerben adják meg Ferhát és Báli csapatainak létszámát.[137] Ez az adat bizonyára Tomori jelentésére megy vissza

134 A kérvény: Litt orig. 239. sz. Az 1523-as keltezés mellett szól, hogy arra kérték a királyt, mivel hajóik elkorhadtak, készíttessen újakat. Láttuk, hogy ekkor valóban szereltek fel hajókat. Az 1525-ös kiváltságlevél kiadásai: *Szentkláray Jenő:* A dunai hajóhadak története. Budapest, 1886. 369—372. o. és *Alapi Gyula:* Komárom vármegye levéltárának középkori oklevelei. Komárom, 1917. 131—134. o.

135 A fent idézett követjelentések is utalnak arra, hogy Ferhát a szultán sógora. Istvánffy mégis boszniai pasának teszi. *Nicolaus Isthuanfi:* Historia regni Hungariae. Viennae, 1758. 65—66. o. (A továbbiakban — *Istvánffy*) Őt követték a hadtörténészek, pl. *Kupelwieser:* i. m. 210. o. és *Bánlaky:* i. m. XII. k. 156. o. Ferhát a Ghazali-felkelés leverése után csatlakozott a Rhodost ostromló sógorához, és nem sokkal később indult meg Magyarország ellen. *Hammer:* i. m. II. k. 19., 25—27, 31. o. (Azonban Istvánffyt követve egy másik Ferhátot harcoltat Szávaszentdemeternél, 47. o.) *Jorga:* i. m. II. k. 357—358. o. A horvát történészek már korábban észrevették, hogy a szávaszentdemeteri csatát elvesztő Ferhát a szultán sógora volt és Kisázsiából került oda. *Meszics M.* in: *Margalits:* Horvát rep. II. k. 346—347. o. L. még alább. 137. j.

136 L. *Varga J. János*nak a 39. j-ben idézett értekezését. 1524-ből ezt adattal is igazolhatjuk. Vö. Hans Schneidpöck császári követ (Burgo utóda) jelentését. Gr. Corr. 25. a. 1524. IV 11.: „De Turcis hic nil aliud fertur, nisi quod sint apparatu suo contra Hungariam et quamprimum equi eorum herba ista estivali, ut consuetudo eorum est, refici possunt, expeditionem contra Hungaros facere tentabunt".

137 L. fenn, 117. j. A következő adat a velencei követ augusztus 11-i jelentése a csatáról. *Ovári Lipót:* A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. I. k. Budapest, 1890. 268. o. 1173. sz. Egy augusztus 24-i levélre hivatkozó angol jelentés: *Kropf Lajos:* Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez. HK 1914. 132. o. (A továbbiakban: Kropf) (Ugyanitt egy 1524 eleji levél is közölve, amely szintén 15 ezerről beszél.) Augusztus 30-án II. Lajos király hivatalosan értesítette nagybátyját, Zsigmond lengyel királyt a szultán sógora, Ferhát pasa, és Báli bég feletti győzelméről. Itt is 15 000 az ellenség létszáma. — Acta Tomiciana VI. k. 311—312. o. Végül Massaro velencei követségi titkár 1523. október 5-én kelt zárójelentésében ugyanezt a létszámot adta meg. *Balogh István:* i. m. LV. o. Egy magyar krónika 17 000 törökről. tud. *Verancsics:* i. m. II. k. 19. o. (Memoria rerum) *Istvánffy:* i. m. 65. o. 15 000 lovast és 1000 gyalogost említ.

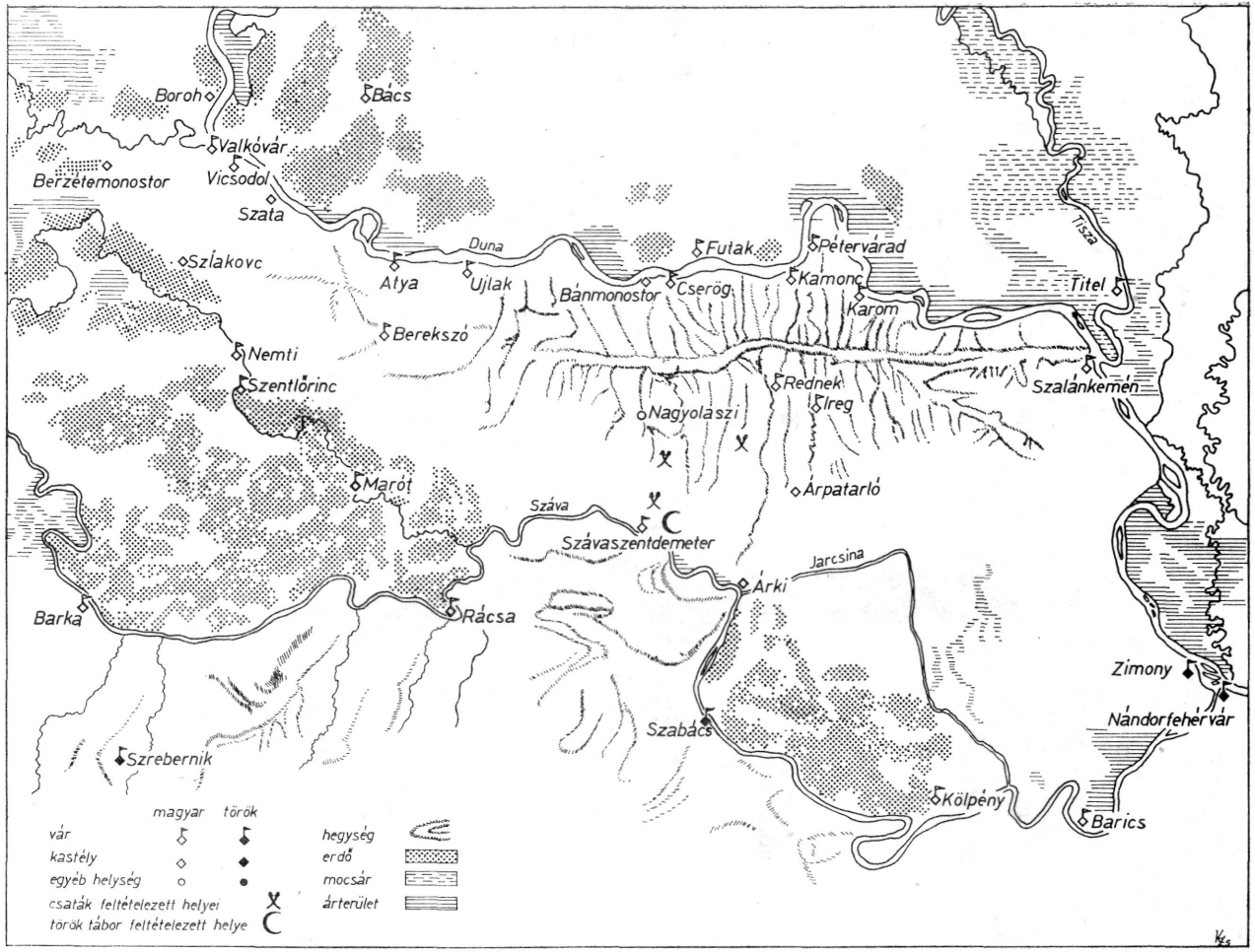
Boroh
Bács
Valkóvár
Berzetemonostor
Vicsodol
Szata
Duna
Futak
Péterváradd
Tisza
Szlakovc
Atya
Ujlak
Bánmonostor
Cserög
Kamonc
Titel
Karom
Bereksző
Nemti
Szentlőrinc
Rednek
Szalánkemén
Nagyolaszi
Ilreg
Maróth
Árpatarló
Száva
Szávaszentdemeter
Jarcsina
Árki
Barka
Rácsa
Zimony
Szabács
Nándorfehérvár
Szrebernik
Kölpény
Barics
magyar
török
vár
kastély
egyéb helység
csaták feltételezett helyei
török tábor feltételezett helye
hegység
erdő
mocsár
árterület

és feltehetően a ténylegesnél magasabb létszámot ad meg. Mégis, a török sereget legalább 10—12 ezerre kell becsülni.[138]

A Ferhát-féle sereggel szemben kiállított magyar erők száma már nem állapítható meg ilyen pontosan, mert itt forrásaink eltérnek egymástól: 2000, 3000, 3500 és 4000 főt emlegetnek.[139] Nyilvánvaló, hogy az utolsó adat a legvalószínűbb, hiszen eszerint is 1:2,5, esetleg 1:3 arányú túlerővel szemben győztek. Számolnunk kell a Tomori által levitt csapatokkal, a főpapi és főúri bandériumokkal, amelyek talán elérték az 1500 lovast, és bár nem vonultak le idejében, a csatában, legalábbis részben, mégis jelen voltak. Ezen kívül a végvárak régebbi őrsége, a környező megyék nemesi fölkelése, sőt felkelt parasztok is harcoltak.

A csata helye sem érdektelen, hiszen ebből következtethetünk a török szándékaira. Adataink ugyan látszólag ellentmondóak, de térképek megtekintése után ezek az ellentmondások feloldhatók. Adatok vannak a Száva mentére, Szávaszentdemeterre[140] és a nagyolaszi mezőre.[141] Végül, egy oklevél szerint, II. Lajos 1524-ben megjutalmazta Inkei Loránth Miklóst és Mihályt a Szerémség elpusztítására induló Ferhát pasa és Báli bég elleni harcokban szerzett érdemeiért. Itt elmondja, hogy Loránth Miklós egyik szemét kiütötték Rednek vára alatt és testvére is súlyosan megsebesült.[142] Szávaszentdemetertől (Mitrovica) Nagyolaszi (Mangjelos) légvonalban 13, Rednek (Vrdnik) 23 km-re fekszik, míg Nagyolaszi Rednektől 16 km távolságra esik, azaz a csata, helyesebben a csaták, viszonylag kis távolságon belül zajlottak le. A Szerémség északkeleti felét egészen Szalánkeménig, azaz a Duna déli folyásáig, a Fruskagora hegység borítja, ezen keresztül észak felé a közlekedés bajos. Így tehát a töröknek vagy a Duna völgyében kellett észak felé haladnia — itt azonban számos vár, köztük az új védelmi központ, Pétervárad akadályozta az utat (majd 1526-ban Szulejmán fegyverrel kényszeríti ki erre az áthaladást) — vagy pedig a hegység déli lejtője mellett, a Duna-kanyar okozta kanyarodást levágva, északnyugati irányban elérni a Dunát. *(Lásd a mellékelt térképvázlatot.)* Erre az út Szávaszentdemeter és Nagyolaszi táján húzódott. Nagy választási lehetőség errefelé sem volt, mert északról a hegység, délnyugatról és nyugatról a Bosszut völgyében húzódó hatalmas erdőség, északnyugaton pedig, a Duna—Dráva szögletében, mocsarak nehezítették az utat. A legjobb útvonal Berekszótól nyugatra, a Fruskagora nyugati lejtőjét átvágva, Szata táján érte el a Dunát. Báli bég májusi támadása

138 A fentiekben említettünk 30 000-es török erőket említő adatokat. Ez nyilvánvalóan túlzott szám. A Valkó megyét pusztító 3000 törökre vonatkozó adat (1. fenn, 112. j.) viszont hitelesnek tűnik. Báli bég rendelkezett ugyanis a szendrői, belgrádi, szabácsi várak, illetve a kisebb erősségek helyőrségeivel, valamint a szerbiai irreguláris erőkkel. Még Tomori is ki tudott végül ennél nagyobb létszámot állítani, tehát anyagilag jobban ellátott török ellenfele még többre volt képes. Szendrő őrsége az 1480-as években először 700 aszabból és 300 janicsárból állott, akiknek számát 1400 aszabbal és 1000 janicsárral növelték. Ide tehát nincsenek a szpáhik, martalócok stb. beszámolva. *Hazai György:* A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású iratai. Levéltári Közlemények 1955. 289—290. o. A horvát bán 1522-ben 2200-ban határozta meg a szendrői őrség létszámát. Ő sem említ szpáhikat. *Thallóczy—Horváth:* i. m. CCCXL. o. 1516-ban Szendrőn 433, Golubácon 79, Gradistyén 40, Hramban 10, Kulič-ban 23, Sokóban 10, összesen 595 martalóc állomásozott. Ide lehet még számítani Vidint, ahol II. Mohamed idejében 206, és Belgrádot, ahol 1563-ban 396 martalócot vettek jegyzékbe. *Milan Vasić:* Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. Sarajevo, 1967. 57. o. A szpáhikat, valamint Belgrád és Szabács őrségét hozzászámítva Báli bég anélkül, hogy a várakat őrizetlenül hagyta volna, 5—6000 embert mozgósíthatott. Ferhát seregét 12 000-re becsülték, amely azonban lehet, hogy csak 6—8000 volt (1. fenn, 110. j.) Így együttvéve 10—12 000 főt kapunk.

139 2000: az angol jelentés; 3000: Massaro, aki azonban a felkelt parasztok számát nem adja meg; 3500: a Verancsicsnál közölt krónika; 4000: II. Lajos és az 1524 eleji adat. (L. a hivatkozásokat fenn, 137. j.)

140 Acta Tomiciana VI. k. 311—312. o.; *Szerémi György* emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. Közli Wenzel Gusztáv. (Magyar Tört. Emlékek II/1. k.) Pest, 1857 (a továbbiakban — *Szerémi*) 107. o.

141 *Verancsics:* i. m. II. k. (Memoria rerum.) 19. o.

142 *Komjáthy Miklós:* A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban. Levéltári Évkönyv. 1. Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970. 51. o.

alkalmával, amikor Valkó megyét pusztította, szintén csak ezt az utat követhette. A terület várai és kastélyai a Duna vonalán, a Fruskagora déli lejtőjének középső szakaszán és nyugati lábánál, valamint a Bosszut mellett sűrűsbödtek. Ennek a szerémségi útnak a biztosítása feltétlenül szükséges volt a törökök számára, ezért most az itteni kisebb várak 1521-ben elmulasztott megsemmisítése vagy megszállása lehetett Ferhát pasa célja, hogy utána, a Dunához érve, elvághassa a Duna menti magyar végvárak legfontosabb utánpótlási vonalát, a folyami utat. Utána ezek elfoglalása következhetett volna és így nem kellett a rövidebb szerémségi út használata esetén a töröknek hátbatámadástól tartania. Mivel ez nem történt meg, 1526-ban a szultán a hosszabb, dunai utat volt kénytelen követni. Mialatt a szultán Szalánkemén építésével és Pétervárad ostromával volt akkor elfoglalva, a zvorniki bég feladata lett a szerémségi várak Ferhát által elmulasztott megszállása. Ireg, Rácsa, Berekszó ezalatt került török kézre.[143]

A források zöme szerint Tomori, betegsége miatt, nem vett részt a csatában.[144] Ez elképzelhető, de valószínűbb, hogy ezzel az indokkal csak a főkapitány távollétét akarták magyarázni. Pedig az lett volna a különös, ha ott van, hiszen augusztus 6-án Budán Tomori üzenetéből még csak azt lehetett tudni, hogy a török sereg a Száván innen táborozik, majd augusztus 9-én reggel érkezett az érsek küldötte azzal, hogy 15 ezer török áll a határon, megindul, de útirányuk ismeretlen.[145]

A főkapitány feladata a környező várak csapatainak mozgósítása, a török tábor megfigyeltetése volt, továbbá arra kellett ügyelnie, hogy ha az ellenség nem a várt irányba fordul, gyorsan intézkedni lehessen a védelemről. A későbbi eseményekből következőleg Ferhát Szávaszentdemeter és Árki között, de az előbbihez közelebb, a Száva partján táborozott. Erről a helyről két irányba fordulhatott: az említett északnyugati útra, vagy északkelet felé, Szalánkemén és a Duna irányába, hogy a dunai flottával együttműködve Titel vagy Pétervárad ellen forduljon. Van is egy egykorú forrásokkal nem támogatott szakirodalmi utalás, hogy a szávaszentdemeteri csatával egyidőben a Pétervárad ostromára induló hajókat Tomori naszádosai szétverték.[146] A folyami erők bevetése a magyar csapatok lekötésére, mialatt a szárazföldi erők egész más feladatokat láttak el, mint elterelő hadmozdulat, el is képzelhető, azonban míg megfelelő forrás elő nem kerül, tényként csak feltételesen fogadható el. Kétségtelen azonban, hogy a főkapitánynak addig, amíg a török támadás pontos iránya és ideje **nem vált bizonyossá, támaszpontjáról kellett irányítania a védelem szervezését.**

Sok idő nem áll rendelkezésre. Mint említettük, augusztus 9-én érkezett Budára Tomori Pétervárad ról küldött hírnöke. Pétervárad ról ugyan a Duna—Tisza közén keresztül közel 100 km-rel rövidebb az út Budára, ezt azonban mocsarak, stb. miatt kevésbé használták. Valamennyi adat a Duna jobb partján, Eszéken, Mohácson, Tolnán át Budára vezető utat említi. Ez körülbelül 380 km. A mohácsi csata híre augusztus 30-án éjfélkor érkezett Budára,[147] azaz kb. 30 óra múlva. Mohács kereken 200 km-re fekszik Budától; ugyanilyen sebességet számítva Tomori küldöncének 57 órai út után kellett megérkeznie az ud-

143 *Thúry:* i. m. I. k. (Kemálpasazáde) 214, 219, 230. o. Nem véletlen, hogy Szulejmán Mohács utáni öt hadjárata során nem a Duna vonala mellett, hanem a Szerémséget átvágva, tehát az 1523-as úton vonult fel. *Bánlaky:* i. m. XII. k. XII/1. melléklet.

144 *Kropf:* i. m. 132. o.; *Verancsics:* i. m. II. k. (Memoria rerum). 19. o.; *Szerémi:* i. m. 108. Csak a megbízhatatlan *Istvánffy* szerint volt Tomori jelen. i. m. 65. o.

145 L. fenn, 116—117. j.

146 *Szentkláray:* i. m. 85. o. Vö. mellékelt térképvázlatunkat is, amelyet Lipsky mappája alapján Kuczogi Zsuzsa készített.

147 Magyarországi pápai követek . . . i. m. 452. o.

varba. Mivel nem életét mentő menekült volt, ezért legfeljebb napi 16 órás menettel számolhatunk, így 3 és fél nap alatt érkezhetett meg. A legvalószínűbb az, hogy Pétervárадról 5-én délután, vagy 6-án reggel indult el. A török megindulása hírének a Szávától Tomorihoz is el kellett jutnia, amelyet eszerint 4-én vagy 5-én küldtek el a főkapitányhoz, a csata pedig 6-án, más forrás szerint 7-én már le is zajlott.[148] A török felvonulás kezdete és a csata között tehát maximálisan 3, de valószínűbb, hogy csak 2 nap telt el. Ez viszont azt jelenti, hogy a Tomori által mozgósított csapatok készenlétben álltak, ismerték a török szándékát és így számukra kedvező körülmények között tudták a csatát kikényszeríteni.

Tomorit a csatában Bárdi István helyettesítette, aki valószínűleg a királyi bandérium tisztje, talán az udvari huszárok egyik kapitánya volt.[149] A résztvevő magyar csapattestekre Szerémi krónikájából lehet következtetni. Leírja, hogy Tomori leveleket küldött Bánffy Jakabhoz Borohra, valamint Bárdi Istvánhoz, Radić Bosith-hoz, a pécsi püspök hadnagyához, Drégi Ferenchez, végül Bodó Ferenchez. A hatodik csapat a sajátja volt, amelyet Kis Ferenc vezényelt. Bánffy a környék egyik leghatalmasabb és jó katona hírében álló főura, a török felvonulási útvonalon fekvő, Duna menti Boroh várkastély ura volt, nyilván saját bandériuma élén vett részt a csatában.[150] A másik bandérium a pécsi püspöksége volt. [151] Radić a naszádosok kapitányi tisztét viselte. Kissé nehezen érthető, hogy mit kerestek itt a naszádosok, hiszen elképzelhetetlen, hogy Pétervárадról Nándorfehérvár mellett el tudtak volna hajózni a Száván. Mivel Radić részvételét a csatában a legtöbb forrás említi, sőt szerb hősi énekek is megemlékeznek róla, ezért vagy azt feltételezhetjük, hogy a hajókkal még fel nem szerelt naszádosokat — vagy azok egy részét — Tomori gyalogosként küldte a török ellen, vagy pedig — ha tényleg volt Pétervárad ellen Ferhátéval egy időben hajós támadás — akkor azokat verte szét.[152] Bodó Ferenc híres törökverő vitéz volt, de nem tudjuk, milyen minőségben vett részt a csatában. Mivel 1525-ben mint volt batkai (helyesen barkai) várnagy kap elmaradt zsoldot, feltehetjük, hogy ezt a tisztet 1523-ban viselte. Barka ugyanis Szabács eleste után a Szávától délre fekvő legkeletibb magyar végvár volt. Ha ekkor valóban ott szolgált Bodó, akkor ez azt bizonyítja, hogy Tomori nemcsak a bandériumokat, de a közeli végvárak őrségét is összevonta.[153] Istvánffy még másokat is említ, ezek azonban többségükben biztosan nem vettek részt a csatában. Csak annyit fogadhatunk el, hogy Újlaki Lőrinc hercegnek, a Szerémség

148 Augusztus 6: Acta Tomiciana VI. k. 311. o. Augusztus 7: *Kropf:* i. m. 132. o. Massaro 12-ét ad meg (*Balogh István:* i. m. LV. o.) de ez téves, hiszen Budáról augusztus 11-én már a győzelmet jelentik. *Óváry L.:* i. m. I. k. 268. o. 1173. sz.

149 A források Bárdy, Bardia, Bardus néven nevezik. Vezérségére: *Kropf:* i. m. 132. o. L. rá még *Szerémi:* i. m. 108. o.; *Verancsics:* i. m. II. k. (Memoria rerum) 19. o.; *Istvánffy:* i. m. 65. o. Királyi kapitánynak kellett lennie, mert ő, és nem a csatában résztvevő harcedzett főur, Bánffy Jakab vezényelte a magyarokat.

150 *Szerémi:* i. h. *Csánki D.:* i. m. II. k. 269. 366. o. Vö. még egy magyar krónika adatát: „Ugyan ez időben (1523) Bánffy Jakab támada, ki az terek csatákat igin gyakran megveré, kit Budán keves idő múlva méreggel megitetének". *Verancsics:* i. m. II. k. (Memoria rerum) 18. o. A mérgezést *Szerémi* is leírja: i. m. 84—88. o.

151 Az 1498:20. tc. szerint 400 lovasból állott. Régi Ferenc (nem Drégi!) 1518-ban a pécsi püspökség jövedelemkezelője volt. CL. Fkgy. Révay cs. lt. De iuribus fam. Révay per familiam Gyulay, Fasc. XI. nr. 31. A baj csak az, hogy Szatmári püspök familiárisai közé tartozott, aki 1522-ben esztergomi érsek lett. Amikor 1524-ben az érsek halála után kihallgatták négy legbizalmasabb familiárisát, az egyiküк Régi volt. Dl. 23 941. Persze nem feltétlenül hibás Szerémi adata, mert Szatmári utódát, Móré Fülöpöt csak 1524-ben nevezték ki Pécsre, tehát lehet, hogy a prímás régi püspöksége javadalmát még egy ideig élvezte és Régivel kezeltette. Vö. *Bónis György:* A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 317. o.

152 *Verancsics:* i. m. II. k. 19. o.; *Szerémi:* i. m. 108. o.; *Istvánffy:* i. m. 65. o.; *Meszics:* in: *Margalits:* Horvát rep. II. 346 o.; *Ivics:* in: *Margalits:* Szerb rep. 689—690. o.

153 *Fraknói V.:* II. Lajos i. m. 57, 59, 194. o.; *Szerémi:* i. m. 82, 84, 106. o.; *Istvánffy:* i. m. 65. o. Bodó különben Szapolyai szolgálatában is harcolt a törökökkel. Politikai szerepéről a Mohácsi Emlékkönyvben írok.

legnagyobb birtokosának bandériuma is jelen volt Szávaszentdemeternél.[154] Ezek szerint a csatában a végvárak összevont őrségén, két-három nagybirtokos és talán a határszéli megyék bandériumain és felfegyverzett parasztokon kívül senki sem vett részt.

A csata lefolyása a következőképp rekonstruálható.[155] Az augusztus 4-én vagy 5-én megindult török hadsereg 3 részre tagozódva vonult fel, miután a Szávánál, hajói őrizetére, őrséget hagyott hátra. (Nem valószínű, hogy hidat vertek volna a folyón, erre csak egy adat van.) Magukkal vitték könnyű ágyúikat is, ez és a Rednek vár alatti harcról szóló oklevél alapján arra következtethetünk, hogy a Szerémség — katonailag gyenge — várait akarták elfoglalni. Támadási irányuk északnyugati volt, de nem hagyhatták hátukban a redneki és talán az iregi várat a magyarok kezén. Bárdiék, akik elég jól voltak értesülve a török hadmozdulatokról, először a Szávaszentdemeter közelében horgonyzó török flottára törtek, azt sikerült meglepniök és az őrséget megsemmisíteniök. Ez a hír nyilván elérte a három török csapatot, amelyek ezek után visszafordultak. Ide kell kapcsolnunk a szerémségi parasztok több forrásban említett beavatkozását is. Massaro velencei követségi titkár a szőlők elpusztítása miatt fegyverre kelt parasztokról beszélt, akiket a török megsemmisített, majd megérkezett a magyar sereg és megverte a törököket. Szerémi úgy tudta, hogy Tomorinak egy Pál nevű vajdája gyalogosokkal támadt a lovas törökökre, akik megsemmisítették csapatát. Végül a leghitelesebbnek tűnő adatban a magyarok hajcsárairól és szolgáiról van említés, akik zajukkal megijesztették a törököket. A két első adat világosan ugyanarra vonatkozik, de a harmadik adattal is összekapcsolható. Úgy látszik tehát, hogy a Szerémség felfegyverzett parasztjai — lehet hogy egykori határvédő parasztkatonák —, akik már korábban is magukra vállalták a Száva gázlóinak védelmét, valóban megtámadták a török főerejét. Az egész kísértetiesen hasonlít a későbbi török kori harcok lesvetéseire. A szétvert gyalogos parasztsereg megsemmisítése közben támadtak rá Bárdiék az első török seregre, amelyet szétvertek. A magyar vezetés az ellenség részekre tagolt megsemmisítését tartotta céljának. Utána a második török sereg ellen támadt, amelyet szintén legyőzött. Közben a törökök harmadik serege értesült a magyarok sikereiről, felkészült és sikerült is a győzelem miatt örvendező és csatarendjüket felbontó magyarokat megtámadnia. Bár itt is győztek a magyarok, nagyon súlyos veszteségeket szenvedtek. A törökök visszavonulási útját elvágták, így nem csak sokat elfogtak vagy levágtak kö-

154 *Istvánffy:* i. m. 65. o. Említi Kállay Jánost, aki azonban, mint szörényi bán, elképzelhetetlen, hogy ide ment volna (ld. fenn. 87. j.), valamint Bakics Pált, aki csak 1526-ban lépett magyar szolgálatba. Erre a hibára már *Ivics:* i. h-én felhívta a figyelmet. A *Verancsics* i. h.-én említett Borotty Albert és Varjassy Ferenc közül az elsőnek családja Bodrog megyében birtokos: *Csánki D.:* i. m. II. k. 214. o., tehát valószínűleg Tomori, vagy valamely főúr, esetleg Bodrog megye bandériumának tisztje lehetett. Varjassyról (és egyben a csatáról is) Szentmihályi Tamás 1523. szeptember 8-i levele tudósít bennünket. Szentmihályi Várdai Ferenc erdélyi püspök gyulafehérvári udvarbírája és Bács megyei birtokos volt. Azért ment haza Erdélyből, mert Varjassyval pereskedett. Levelében arról értesíti urát, hogy még nem tudja újra átvenni tisztét, mivel Varjassynak „ő felsége halasztólevelet engedélyezett az ország védelmében való folytonos elfoglaltsága miatt és azért is, mert állandóan várják a törököket, akik az elmúlt időben kijöttek és meg letiek verve." Most „Varjassy Bárdy Istvánnal és Nagy Imrével a királyhoz ment a törökkel vívott csatában szerzett foglyokkal és más zsákmányolt ajándékokkal." A pert így nem tudja befejezni, pedig szívesen kiegyezne Varjassyval. Új híreket is közöl Szentmihályi a püspökkel: Tomori Pál érsek nemesi felkelést rendelt el a megyében (Bács, vagy Bodrog?), mivel hírt kapott, hogy a törökök újból összegyűltek. Dl. 82612. A Szentmihályi-féle tudósítás alátámasztja Bárdi nagy szerepét, és egyben azt is mutatja, hogy Varjassy (és Nagy Imre — talán a későbbi alnádor?) valóban komoly szerepet játszhatott a csatában, hiszen különben nem velük küldte volna fel a főkapitány a zsákmányt. Jellemző a helyzetre és egyben Tomori gondosságára, hogy a szétvert törökök összegyülekezésének hírére nemesi felkeléssel akarta az esetleges újabb támadásnak elejét venni.

155 A 137. j-ben idézett források, valamint *Szerémi:* i. m. 106—110. o. A legmegbízhatóbb a *Kropf-nál* kiadott forrás, a legkevésbbé használható *Istvánffy.*

zülük, hanem egy részük menekülés közben a Szávába fulladt. A csata tehát nem egy, hanem — nem számítva a hajók elleni támadást — három különálló ütközetből állt és így talán elképzelhető, bár ezt egy forrás sem említi, hogy nem egy nap zajlott le, és így mind az augusztus 6-i, mind a 7-i keltezés helyes. Helyileg a Szávaszentdemeter, Nagyolaszi és Rednek közti háromszögben zajlott le.

A veszteség mindkét részről nagy volt. Az első jelentés, a velencei követé, a magyarokét 3 ezerre becsüli, amelyből 700 Tomori katonája volt, ugyanő 8 ezer török elestéről, 4 ezer vízbe fulladásáról és 300 fogságba eséséről tud. II. Lajos hivatalos jelentése 700 magyar elesettről számolt be. Massaro zárójelentése csak a török veszteségről számol be, amelyet lényegében a korábbi velencei jelentéssel egybehangzóan ad meg. Egy 1524 elején kelt levél a magyarok veszteségét 700-ban adja meg, valamint említi, hogy számos hadijelvényt, ágyút és foglyot zsákmányoltak a magyarok. Mindebből a 700 fős magyar veszteség ténynek látszik. A törökökét feltétlenül túlzottan adják meg, de annyi mégis biztosnak látszik, hogy a sereg tekintélyes része — és főleg felszerelése — megsemmisült vagy harcképtelenné vált.

A magyar hadvezetés, akár előzetes terv alapján, akár — és ez a valószínűbb — a helyzet gyors felismeréséből döntött a csatáról, kétségkívül a helyzet magaslatán állott. A terep ismeretében, a föld népének aktív támogatásával, olyan ütközetet kényszerített rá a részekre tagozódott ellenségre, hogy annak számbeli és tüzérségi fölénye nem érvényesülhetett. Nincs adat arra, hogy a törökök tüzérségüket is be tudták volna vetni, igaz arról sincs adat, hogy a magyarok saját tüzérséggel rendelkeztek volna. Tomori legfőbb érdeme a mozgósítás megszervezése volt.

A magyarok iránti elismerésünk ellenére sem feledkezhetünk meg a török hadvezetés által elkövetett hibákról. A török főparancsnok, Ferhát pasa, nem volt járatos a magyar—török végek harcmódjában. Szerémi leírása Báli béggel való (tévesen Mehmet bégnek nevezve) ellentétéről, az utóbbi óvatosságra intő, de a szultáni sógor által elvetett tanácsáról, nagyon hihetőnek tűnik.[156] Magyar részéről viszont a török harcmódot igen jól ismerő tisztek állottak vele szemben, akik jól együtt tudtak működni.

Ezzel véget ért a több hónapig tartó izgalom: rövid időre megenyhült a török nyomás az Alsó részeken. Az augusztusi győzelem azonban nem jelentett kárpótlást azért a késedelemért, tétovázásért, politikai óvatosságért, amit tavasszal a várható török támadás híre okozott. A magyar veszteség ugyan nem volt nagy, 700 fő, ezek zöme azonban a jelek szerint a sereg elit alakulatából, a végvári harcosokból származott és nem a bandériumokból. Így azután hiába érkezett meg az 1000 morva gyalogos, az legfeljebb az őrség feltöltésére volt alkalmas, de nem tette lehetővé a győzelem kihasználását, törökellenes támadás indítását. Mindennek ellenére a győzelem lélegzethez juttatta Tomorit, akinek a következő években sikerült összeráznia a széthullott szerémségi vár- és védelmi rendszert. Tanultak a csatavesztésből a törökök is. Az ország közepén 1526-ig nem kíséreltek meg frontálist támadást és 1526-ban Szulejmán nem a

156 *Szerémi:* i. m. 107—109. o. Megjegyezzük, hogy Ferhát nem esett el a csatában, mint ahogy azt *Istvánffy* említi (i. m. 66. o.), hanem később visszatért Konstantinápolyba, ahol Szulejmán, azzal az indokkal, hogy Kisázsiában kegyetlenségeket követett el, valamint zsarolt, kivégeztette. *Hammer:* i. m. II. k. 42—43, 48—49. o.; *Jorga:* i. m. II. k. 358. o. Magyarországon viszont úgy tudták (és ebben is lehet igazság, hiszen kisázsiai véres ténykedése után kapta meg a magyarországi főparancsnokságot), hogy a szerémségi csatavesztés miatt került hóhérkézre. *Augustinus Theiner:* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II. k. Romae, 1860, 641. o.

Fruskagora nyugati lábánál húzódó rövidebb utat választotta — mint a továbbiakban is mindig — hanem a Duna menti utat.

A magyar hadvezetés, különösen a budai királyi tanács — mint legfőbb haditanács — hibáit sem hallgathatjuk el és azt sem, hogy az elit alakulatok pusztulása még győzelem esetén is komoly károkat okozott. Nagyon jól fejezi ki mindezt Gerendi Miklós királyi titkár levele Szidlowiecki Kristóf lengyel kancellárhoz: „Ez a győzelem a magyar seregnek nagy vérveszteséget okozott. Igyekezhet a királyi felség, ha ezt ily rövid idő alatt pótolni akarja. Biztos értesülésünk van arról, hogy a törökök sokasága és készültsége a mienket felülmúlja, ép és olyan nagyszámú hadserege van, mint az előző hadjáratban".[157] Joggal írja erről Szakály Ferenc: „Ez a minősítés nem más, mint egy, a helyzetet világosan látó udvari ember lesújtó ítélete az egész magyar hadszervezet felett! Milyen katonai értéket, milyen erőt képviselhettek a sokszor nagy létszámú bandériumok és más egyéb alapon kiállított mozgó hadak, ha néhány száz harcban edződött katona elvesztése miatt az egész védelmi rendszert kellett összeomlásától félteni, az elkövetkező összecsapásokban biztos balsikert jósolni?"[158]

Андраш Кубини

ПОБЕДА ПРИ САВАСЕНТДЕМЕТЕР — НАДЬОЛАСИ В 1523 ГОДУ

Резюме

Турки в 1521 году овладели Белградом. В последующие годы до битвы при Мохаче в 1526 году из год в год турки совершали набеги на Венгрию, ставшую почти беззащитной в результате падения этой самой важной оконечной крепости. Защита не всегда была безрезультатной. Так в 1532 году у населенного пункта Савасентдеметер удалось уничтожить крупное турецкое войско. И всё же обстоятельства этой битвы также точно свидетельствуют о трудностях Венгрии. Ибо падение Белграда не только вывело из оборонительной системы страны эту важную оконечную крепость и практически уничтожило внешнее оборонительное кольцо Венгрии, но расшатало в основах всю оборонительную структуру Венгрии. Поэтому королевский двор, начиная с 1522 года, работал над новым военно-политическим замыслом. Сущность её в сфере внутренних дел заключалась в укреплении королевской власти в противовес могуществу крупных феодалов как в Венгрии, так и в Чехии, а в области внешних дел — получение военной поддержки в первую очередь от немцев и чехов, чтобы, используя отсутствие султана, занятого осадой Родоса, можно было бы заполучить обратно — с помощью наступательных походов — по крайней мере утерянные оконечные крепости.

Этот замысел чуть было не увенчался успехом. Германская империя к весне 1523 года предложила помощь на определенных условиях; в Чехии сместили правительство властных баронов и чешские ордена обещали помощь. Однако в это время пал Родос, а венгерское государственное собрание состоялось лишь в начале мая 1523 года. Здесь король добился частичного успеха, но тем временем срок, установленный в условиях Германской империи, истек, и немцы отказались от соглашения.

На переговоры венгерского государственного собрания влияли вести, доставленные венгерскими разведчиками о новом наступлении турок, и это сделало невозможными внутренние реформы, сопряженные с большим потрясением. Венгерская разведка хо-

157 Acta Tomiciana VI. k. 319—320. Idézem és értékelem az adatot: *András Kubinyi:* Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. *Pickl:* a 23. j-ben id. tanulmánykötetben. (212. o.) Szakály Ferenc fordítását idézem: *Szakály:* i. m. 75. o.

158 *Szakály:* i. m. 75. o.

рошо действовала, однако высшее венгерское военное руководство, вероятно, под влиянием политиков-членов военного совета допустили серьезные ошибки при оценке этих известий. В конечном итоге речь могла идти лишь об обороне, вербовке наемников и о реорганизации командования оконечных крепостей.

Во главе вновь сформированного командования был поставлен монах францисканского ордена, бывший военноначальник Пал Томори который одновременно был назначен и архиепископом города Калоча с тем, чтобы он мог иметь в своем распоряжении и войско епископства. Весной 1523 года Томори с войском вновь завербованных наемников спустился к окоченным крепостям и без промедления приступил к организации. Между тем подошло и турецкое войско во главе с пашой Ферхатом, деверем султана, который с войсками, подкрепленными турецкими силами оконечных крепостей, на этом берегу Савы готовился к наступлению. Примерно 4—5 августа он выступил с армией численностью около 10—12 тысяч человек, разделив её на три колонны. Войска, отмобилизованные Томори, составляли не более 4000 человек. Полки, возглавлаемые Иштваном Барди, наблюдали за турками, разбившими табор к реки Савы, в то время как Томори организовал оборону на рубеже реки Дунай.

Битва произошла 6 или 7 августа, возможно даже длилась оба дня. Ибо Барди наступал в треугольнике между Савасентдеметер (Митровица), Реднек (Врдник) и Надьоласи (Мангелос) и поотдельности разбил две первых турецких дивизии. После чего третье турецкое войско совершило нападение на венгров, но Барди в конце концов победил и в этой битве.

Турецкая армия практически была разгромлена, из венгров пало лишь 700 человек. Однако они составляли ядро армии и венгерское военное руоводство не смогло его восполнить.

András Kubinyi

DER SIEG BEI SZÁVASZENTDEMETER—NAGYOLASZI i. J. 1523

Resümee

Belgrad haben die Türken i. J. 1521 erobert. In den folgenden Jahren, bis zur Schlacht bei Mohács, haben sie Jahr für Jahr das infolge des Verlustes der wichtigsten Grenzfestung fast schutzlose Ungarn angegriffen. Die Verteidigung war nicht immer erfolglos. So gelang es i. J. 1523 bei Szávaszentdemeter eine große türkische Armee zu vernichten. Trotzdem zeigen die Umstände dieser Schlacht genau die bestehenden Schwierigkeiten Ungarns. Der Verlust Belgrads hat nämlich nicht nur diese wichtige Grenzfestung aus der Verteidigungsorganisation des Landes herausgebrochen und praktisch den äußeren ungarischen Verteidigungsring vernichtet, sondern die ganze ungarische Verteidigungsstruktur in ihren Grundfesten erschüttert. Der königliche Hof hat daher ab 1522 an einer neuen militärpolitischen Vorstellung gearbeitet. Das Wesen derselben war innenpolitisch Stärkung der königlichen Macht den mächtigsten feudalen Grundherren gegenüber sowohl in Ungarn, wie in Böhmen, im Äußeren aber — in erster Linie deutsche und tschechische — militärische Unterstützung zu verschaffen, um — die Abwesenheit des mit der Belagerung von Rhodos beschäftigten Sultans ausnutzend — durch einen Angriffsfeldzug zumindest die verlorenen Grenzfestungen zurückzuerobern.

Diese Vorstellung hatte fast Erfolg. Das Deutsche Reich hat für Frühjahr 1523 unter gewissen Bedigungen Hilfe angeboten, in Böhmen wurde die aus mächtigen Baronen bestehende Regierung abgelöst und auch die böhmischen Stände versprachen ihre Hilfe; inzwischen ist jedoch Rhodos gefallen und der ungarische Reichstag trat erst Anfang Mai 1523 zusammen. Hier hat der König einen Teilerfolg erzielt, doch ist inzwischen der in den Bedigungen des Deutschen Reiches gestellte Termin abgelaufen und die Deutschen haben das Übereinkommen gekündigt.

Die Verhandlungen des ungarischen Reichstage standen unter dem Eindruck der durch ungarische Kundschafter gebrachten Nachrichten über den neuen türkischen Angriff und dadurch wurden die mit großer Erschütterung einhergehenden inneren Reformen unmöglich gemacht. Der ungarische Kundschafterdienst hat gut funktioniert, doch die höchste ungarische Kriegführung hat — wahrscheinlich unter dem Einfluß der politischen Mitglieder des königlichen Rates — bei der Auswertung der Nachrichten schwere Fehler begangen. Schließlich konnte nur von Verteidigung, Anwerbung von Söldnern und Umorganisierung des Oberkommandos der Grenzfestungen die Rede sein.

An die Spitze des neu organisierten Oberkapitänats wurde der aus einem Soldaten Fraziskanermönch gewordene Pál Tomori gestellt, der gleichzeitig zum Erzbischof von Kalocsa ernannt wurde, um auch über die Streitmacht des Erzbistums verfügen zu können. Tomori begab sich im Frühjahr 1523 mit den neu angeworbenen Söldnern in die Verteidigungsgrenze und begann sofort mit der Organisierung. Inzwischen ist auch die türkische Armee eingetroffen an ihrer Spitze mit dem Schwager des Sultans, dem Pascha Ferhat, der mit seiner durch türkische Grenzformationen verstärkten Truppen diesseits der Save den Angriff vorbereitete. Mit seiner ungefähr 10—12,000 Mann starken Armee begann er etwa um den 4—5. August in drei Kolonnen den Vormarsch. Die durch Tomori mobilisierten Truppen umfaßten höchstens 4000 Mann, diese beobachteten unter dem Befehl István Bárdis, die an der Save lagernden Türker, während Tomori an der Donaulinie die Verteidigung organisierte.

Die Schlacht fand am 6. oder 7., eventuell an beiden Tagen statt. Bárdi hatnämlich im Dreieck Szávaszentdemeter (Mitrovica), Rendek (Vrdnik) und Nagyolaszi (Mangjelos) die ersten beiden türkischen Heere einzeln angegriffen und besiegt. Hernach hat zwar das dritte Heer der Türken die Ungarn angregriffen, doch siegte Bárdi schließlich auch in dieser Schlacht.

Das türkische Heer war praktisch vernichtet, von den Ungarn sind nur 700 Mann gefallen. Diese waren aber die Eliteformation des Heeres und die ungarische Heeresleitung konnte keinen Ersatz sichern.

KÖZLEMÉNYEK

CSENDES LÁSZLÓ

TÉRKÉPALKOTÁS

Négyszázötven éves a magyar térképészet büszkesége

A számok és mértékek világának ismerete és alkalmazása hosszú időn át privilégium volt, pedig a földrajzi, matematikai, geometriai és fizikai ismeretek jelentősége felismerésének kezdete óta minden kétséget kizáróan sokkal több idő telt el napjainkig, mint a feltárt vagy ránk maradt legrégibb építészeti maradványok vagy akár írásos feljegyzések kora óta.

Az emberiség eljutott a párviadaltól a népek csatájáig, a kőbaltától a világűr meghódításáig. Az előrejutás ütemét, a fejlődés mikéntjét a térképezés és annak egyre nagyobb jelentősége minden bizonnyal nagy mértékben befolyásolta.

A térképi ábrázolás kezdete a régmúlt időkbe vezethető vissza. Minél régebbre tekintünk, annál kevesebb konkrétumot tudunk felmutatni, azonban a régészeti feltárások nyomán nagyon sok dologra több-kevesebb bizonyossággal következtethetünk. Minden előkerült, feltárt tárgyi emlék, írás vagy eseményábrázolás rendkívüli jelentőségű lehet a térképtörténet számára is.

Az ókori Egyiptomban a földmérés ismeretére és fontosságára utal, hogy a térképi ábrázolás a sírkamrákban is gyakori (a Menész-piramisban, Neu-Uzer-Re síremlékén stb.), valójában azonban keveset tudunk az ókori népek kultúrájára hatást gyakorló egyiptomi asztrológiáról, mérnöki tudományokról. Ezek fejlettségét, ismeretgazdagságát bizonyítja, hogy az i. e. 3. évezredből származó 137 m magas Kheopsz-piramis, alapvonalaiban, a fő égtájak szerint tájolt.

Ugyancsak kevés ismerettel rendelkezünk a körnek ma is használatos 360 részre történő osztását örökségként hagyó mezopotámiai, sumér mérnöki műveltségről, vagy a sinus és cosinus fogalmát és használatát megalkotó indiaiak térképező, földünket vagy a földrészeket egységes rendszerben ábrázoló tevékenységéről.

A görögök nemcsak a geometria, a földmérés és a csillagászat alapjait rakták le, hanem a térképkészítést is művelték. Hérodotosz írja munkájának V. kötetében, hogy Arisztagórasz türannosz (i. e. 495), rábeszélni igyekezvén Kleomenészt, Spárta uralkodóját a perzsák elleni háborúra, nyomatékul egy réztáblán megmutatta Hekataiosz térképét a Földkerekségről.

A római birodalom térképeihez (leggyakrabban úttérképek, itinerariumok) leírások is tartoztak. Ezekben került ismertetésre mindaz, amit a térképen ábrázolva nem tudtak kifejezni. A római úttérképek közül Castorius kb. 350-ből eredő térképe az egyetlen, amely ránk maradt. Ezen hazánk területéről megtaláljuk Pannoniát, a Dunát, Aquincumot és Brigetiót.

Klasszikus szövegek is gyakran utalnak térképi ábrázolásra. Kassziodórosz írja a De institutione divinarum litterarum 25. fejezetében: „Amit fületekkel a fent idézett könyvben megértettetek, azokat figyelő szemetekkel képen láthatjátok."

Egyiptom elfoglalása után Alexandriában, 640-ben, a hódító iszlám nem csupán egy ősi várost pusztított el, de — a világhírű alexandriai könyvtár felgyújtásával — az utókort egy évezred alatt felgyülemlett tudományos és kulturális értéktől is megfosztotta. Csaknem hasonló sors érte a török által 1453-ban elfoglalt és feldúlt Bizáncot. Az Újvilág földjén a spanyol konkvisztádorok ugyancsak végzetes pusztítást vittek véghez. Nem csoda tehát, hogy az ókor csillagászati, földrajzi és térképészeti ismeretei írásos és tárgyi emlékek hiányában csakhamar feledésbe merültek. Ami megmaradt, csupán töredéke annak a műveltségnek, amely sok más mellett a Föld gömb alakjának, tengely körüli forgásának és Nap körüli keringésének is tudatában volt.

Az ókor térképi hagyatékában nem a pontosság hanem a *tájékoztató jelleg* domborodik ki: a térképek elsősorban útmutatóul szolgáltak az uralkodóknak, hadvezéreknek, kereskedőknek.

Az ókor térképi anyaga szinte teljesen elpusztult, amit ismerünk, azt a kolostorok másoló barátai mentették meg az utókor számára. Ptolemaiosz, a híres csillagász és geográfus második századból eredő művei is másolatokban maradtak ránk. Munkáinál leglényegesebb, hogy fent jelöli az északot, jobbra pedig keletet. Ez új a régiek „delelt" illetve „keletelt" égtájmeghatározásaival szemben. Ptolemaiosz Geográfiája a 15., 16. században annyira elterjedt, hogy ez a mű lett az irányadó minden térképészeti kérdésben. Bár a 14. századtól kezdve a kartográfia kitárja kapuit a felfedezésekből adódó ismeretek előtt, a hagyományoktól alig tud elszakadni. Ennek bizonyítéka, hogy évtizedeken át nem tüntettek fel új adatot. A nagy felfedezésekkel járó ismeretek tarthatatlanná tették Ptolemaiosz elveinek minden áron való megtartását, de a vele szembeni tiszteletet igazolja, hogy művének kiadására még 1883-ban is sor került.

A nagy tudású, görög származású Zacarias pápa (741—752) lateráni ebédlőjében nagy freskótérképen ábrázolták a föld országait.

A 9. századból említést érdemel Nagy Károly három ezüst asztala, melyek közül egy az egész Földet ábrázolta, másik kettő közül az egyiken Róma, a másikon Konstantinápoly alaprajza látszott.

Az angliai herefordi székesegyház anyagában került elő 1869-ben az előtalálási helyéről elnevezett „Herefordi Térkép". A földrajzi és bibliai elemeket ábrázoló mappa készítési idejét a 13. század közepére teszik.

A középkor műveltségi monopóliuma az egyház kezében volt, ebből következik, hogy a tudomány és kultúra görög, illetve latin nyelven, az egyház irányításával és terjesztésével élt tovább. Némely térképet, az alattvalói hódolat jeleként, az uralkodó díszes keretbe foglalt, művészi portréja ékesíti, más térképeken a jelmagyarázat vagy az egész térkép díszes kerete vonja magára a figyelmet. Csaknem minden jelentősebb szelvény gazdagon illusztrált. Látképek, figurális ábrázolások, avagy a térkép felhasználásával, tartalmával megegyező allegórikus ábrázolások, dekoratív rajzok egészítik ki a mappákat.

A régi térképek készítői versengtek a „szép térkép" elismerő jelzőért. A francia kartográfia kiemelkedő alakja, Nicolas Sanson (1600—1667), munkái kapcsán a „királyi térképész" kitüntető címet kapta XIV. Lajostól. Hasonló elismerésekkel találkozunk később magyar vonatkozásban is. Így pl. „Ő felsége Bécsben 1910. november 11-én kelt legmagasabb elhatározásával Vucskics Zoltán háromszögelő főmérnöknek elösmerésül, a Ferenc József Rend lovagke-

resztjét adományozta". A Kataszteri Közlöny 21. évf. 125. oldalán ez olvasható: „Kitüntetések: Ő cs. és apostoli kir. Felsége f. évi január hó 31-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával Fleischer Kálmán háromszögelő főmérnöknek és törvényes utódainak a magyar nemességet »Mateoczi« előnévvel díjmentesen adományozni és legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy ezentúl a Mateoczy-Fleischer kettős családnevet viselhessék. ... Majos István térképtárnoknak szolgálata elösmeréséül Ferenc-József-rendjének lovagkeresztjét adományozta."

Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy a térképezés nagy becsben részesült. Egyiptomban a földmérésben hírnévre szert tett papoknak szobrot emeltettek. A római földmérők, térképezők különös védelmet és kiemelt bérezést kaptak.

Szerepet kapott a földmérés minden jelentősebb létesítmény kialakításánál is. Tagadhatatlan, hogy a kínai és mezopotámiai városok észak-déli, vagy keletnyugati tájolású úthálózata nem a véletlen, hanem az alapos mérnöki kitűzési munka eredménye. A geodéziai ismeretek állandó művelését a rómaiaknál a katonai élet és az urbanisztika követelte meg. A görög példaképet túlszárnyalva a földmérést és térképezést a katonai táborok és erődítések, az építendő hadiutak és vízvezetékek is igényelték. Városok százai épültek egységes elveket követő tervek alapján; ezek a római uralom legfontosabb támaszai lettek.

A térképkészítés mint *művészet* virágzása a napjainkban is fellelhető ábrázolások szerint a 15. század második felétől a 18. század közepéig tartott. A 16. században már méréseken nyugvó általános térképek is készülnek, és kezdetét veszi a rendszeres térképező munka, feladva a vázlatos ábrázolást. A pontosság érdekében „lépésmérést" alkalmaznak. A legtöbbször papírra, vagy pergamenre rajzolt térképeket a 16. század első felétől felváltják a fametszetes, majd kevéssel később a rézmetszetes térképek. Ezek a művészi kivitelű, kis példányszámú alkotások már megjelenésük idején is rendkívül becsesek és értékesek voltak.

A könyvnyomtatás feltalálása, helyesebben a fametszés elterjedése új korszakot nyitott meg a kartográfiában. Az 1500 előtt készült térképeket ősnyomtatványnak tekintjük. A fametszés jelentősége elsősorban mint módszer jelentkezik, a térképek beltartalma, a bonyolult metszési helyesbítések miatt, továbbra is lassú ütemben egészül ki. Óriási előny viszont a korábbiakkal szemben a nagyobb példányszámú művek megjelenésének lehetősége.

A művészi kivitelen túl a térkép tartalma, a valóság térképi ábrázolása már korábban is komoly feladatok elé állította a térképkészítőket.

Ami a térképészet, geodézia majd később a fotogrammetria műszereit illeti, itt is hosszú fejlődésről beszélhetünk. Mérőlánc, mérőrúd, távolságmérő kerék, szintező és szögmérő műszerek, szögtükrök, szögfelrakók stb. sokasága jött létre, az igények és a fejlődés során.

A térképnek azt a rendeltetését, hogy a tervezés, felmérés időpontjában a földnek vagy részeinek természethű, alakhű, jól olvasható, könnyen érthető, síkba vetített kisebbített képét adja, csak a megfelelő műszerezettség biztosíthatta. Bizonyos, hogy a különböző térképeken ábrázolt felmérési eszközök nagy megbecsülésnek örvendtek, létükre — és nem utolsó sorban fejlesztésükre — igen nagy szükség volt.

Nem vitás, hogy a geodézia az emberiség egyik legrégibb tudománya. A több ezer éves öntözőberendezések, vízvezetékek, hatalmas építmények, az ókor geodéziai ismereteit igazolják. A hadászati eszközöket, az ostromgépeket, a fal-

törő kosokat, a bástyákat, a geodéziai tudomány elvei alapján tervezték, szerkesztették, illetve építették meg.

Sajnos, írott geodéziai emlék az ókorból nagyon kevés maradt fenn, így természetes, hogy a használt eszközök, műszerek rekonstruálása terén is feltételezésekre szorítkozhatunk.

Bibliai elbeszélések szerint a tengeren eltévedt hajósok madarakat bocsátottak fel s azok repülési irányából tudták, hogy merre kell a szárazföldet keresni. A vikingek tengeri útjaikra külön erre a célra tartott sasokat vittek magukkal, ezzel az emberi érzéknél finomabb állati ösztönt használták fel tájékozódás céljára. Ha a madarak visszatértek a hajóra, megbizonyosodtak, hogy messzire kerültek a partoktól. A 13. században elterjedt iránytű végül is segített a fenti problémák megoldásában. A tengeri térképek virágkora az iránytű használatának elterjedéséhez fűződik.

A rómaiak a Föld gömb alakját már a császárkorban ismerték, amit a pénzükön ábrázolt földgömb egyértelműen igazol. Augustus pénzein a globuson sas ül, Tiberius pénzein a földgömbre keresztbe rakott kormánylapát látható. Diocletianus pénze földgömbön futó gyermeket ábrázol, Maximinus bolygónkat kézben tartja. Pénzeken, érméken, térképészeti ábrázolással ezt követően még számtalanszor találkozunk. „A Hadtörténelmi és Katonai Térképek" kiállításán (Országos Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 1974) bemutatásra kerültek olyan pénz- és emlékérmék, amelyek részletes térképi ábrázolást adnak, igazolva a térkép jelentőségének elismerését.

Görög hagyomány szerint Thálész szülővárosának kikötője számára távolságmérőt szerkesztett, és Egyiptomban, Amaszisz fáraó jelenlétében a piramisok magasságát azok árnyékából számította ki.

Plutarkhosz szerint: „Mikor a cöveket az árnyék végpontjába állítottad, melyet a piramis vetett, megmutattad, hogy a napsugarak érintése által keletkezett két háromszög ugyanúgy aránylik mint a cövek a piramishoz." Diogenes Laertius úgy mondja el a fenti történetet, hogy Thálész akkor mérte a piramis árnyékát, amikor a cövek árnyéka egyenlő volt a cövek hosszával. Ez viszont az egyiptomi földmérők ősrégi módszerére vall.

Egyiptomban az I. dinasztia korában már állandó mértékek vannak használatban. A templomok, városok alaprajzainak kitűzésénél mérőzsinórt használnak. A Nakade mellett 1879-ben egy francia expedíció által felfedezett Menész-piramis egyik festménye két földmérőt ábrázol, amint hosszú mérőzsinórt feszítenek ki. A zsinóron egymástól kb. 4—5 rőfnyi távolságban csomók, vagy jelek vannak. A földmérők karjukon tartalék zsinórt is tartanak. A mérésnél további három ember segít, akik közül az egyik kis táskával és írószerekkel van felszerelve.

*

Már az ókori utazók is arra törekedtek, hogy az útjukba eső vidékek fontosabb pontjait, jellegzetes tereptárgyait rajzban rögzítsék, és az útleírást ezzel szemléltetővé tegyék. Az ismételt megfigyelések folytán gyarapodtak és kiegészítődtek a feljegyzések s így egyre több tartalommal telt meg a térkép. A kereskedőkaravánok a kontinenseket, a tengerjárók az óceánokat járták, s míg az előbbiek az útvonalak, lakott helységek, folyók és átkelőhelyeik, hegyek-hágók képét rajzolták meg a maguk módján, a tengerészek a kikötők, szigetek, partszakaszok és a tenger veszedelmes pontjainak adatait gyűjtötték össze.

A középkorig a legtöbb nagyobb területet, országot, földrészt ábrázoló térké-

pet nem helyszíni felmérés, hanem összegyűjtött adatok feldolgozása alapján tervezték meg. Jellemző, hogy még a 17. században is ez a felfogás érvényesül. Amikor az osztrákok országuk addigi mappáit hibásaknak, hiányosaknak találták, a jeles csillagászt, Keplert kérik fel új, pontosabb térkép készítésére. Történt ez 1616-ban, amikor is Kepler azt válaszolta: „a régi térképeket ki lehet javítani újabb mérések nélkül, elég, ha a vidéket ismerő embereket kikérdezik, hiszen a legtöbb térkép eddig is így készült."

A térképi ábrázolások kezdetén hevenyészett rajzok, alaprajz nélküli látképrajzok, környezetábrázolások készítéséről van tudomásunk. A hegyek tájképszerű ábrázolása nem tette lehetővé a mögöttük levő területek torzításmentes feltüntetését. Ennek tulajdonítható a vízszintes értelmű ábrázolás sok térképen tapasztalható pontatlansága. Természetes, hogy a domborzatnak *egy* adott nézőpontból történő ábrázolása félrevezető és ezért csupán figyelemfelkeltő. Az ilyen fantáziarajzokat, vakondtúráshoz hasonló ábrázolásokat, felváltották a madártávlatos, majd a pillacsíkos domborzatrajzok. Az oldalnézetes ábrázolásból a felülnézetes ábrázolásba való átmenet hosszú ideig váratott magára. A hegyeket még a 18. század közepén is madártávlatból nézve ábrázolták.

A fellendülő kereskedelem, a hajózás és a szárazföldi közlekedés, valamint a hadseregek igénye, fokozottabb követelményeket támasztott a térképkészítőkkel szemben. A fejlődés mikéntjét, a síkrajzi és domborzati elemek térképi ábrázolásának változását nyomon követhetjük a későbbi térképek vizsgálata során.

A reneszánsz idején a többi tudománnyal együtt fellendül a térképírás tudománya is.

A magyar városok és végvárak megrajzolása különösen a 16—17. században divatos foglalkozás volt, amint azt sok ránk maradt vázlat és metszet is igazolja. Aki ezeket a régi metszeteket vagy kéziratos ábrázolásokat végignézi, könnyen arra a meggyőződésre juthat, hogy készítőik — a modern topográfia kezdetéig — a látképes ábrázolás hívei voltak. Ennek két oka van. Az egyik, hogy mindenki számára látványosabb a tájképszerű ábrázolás, a másik, de döntőbb ok, hogy kevés volt a felméréshez értő szakember és a térképi ábrázolás sokak számára nem biztosította azt, amit a képi bemutatás nyújt.

A török háborúk egész Európa érdeklődését felkeltették, ezt az élelmes térképrajzolók és kiadók ki is használták. Sajnos, a korabeli térképeken az tapasztalható, hogy nem helyszíni megfigyelések, felmérések képezték a térképi ábrázolás alapját, hanem egymás munkáit módosítva, javítgatva készítették őket. Így érthető, hogy ugyanazon város vagy vár ábrázolása azonos időben egymástól eltérő lehet, sőt egyik-másik alig közelíti meg a valóságot.

Eddigi ismereteink szerint *a hazánkat ábrázoló első jó térkép 1528-ban került kiadásra.* Ezt megelőző időkből a legszorgosabb kutatás sem tudott hasonló munkát ez ideig feltárni. A kort, a történelmi eseményeket értékelve és a korábbi ábrázolásokat figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy ezen tudományág művelése nálunk is elég korán indult útjára.

A külföldi térképészetben már előbb kezdetét vette Magyarország ábrázolása, így például 1450 körül *Nikolas* (Cryfts) *Cusanus* Németországról készített térképén tűnik fel. Hazánk általános ábrázolása olasz szerzők térképein is megtalálható. Az első legjelentősebb olyan földrajzi mű, mely hazánkról önállóan és részletesen tesz említést, 1478-ban, Firenzében jelent meg. Mátyás reneszánsz udvarában nagyszámú olasz tudós élvezte a király vendégszeretetét; közülük tér-

képész vonatkozásban *Francesco Rosselli* neve érdemel elsősorban említést, bár hazánk első, általa szerkesztett térképét ma már csak hírből ismerjük.

Mátyás az udvarában virágzó földrajztudományt az ország feltérképezésére akarta hasznosítani, és a feladattal Rossellit bízta meg. Térképének különös jelentőséget kölcsönöz az a hatás, amelyet — ha névtelenül is — Magyarország térképészeti munkáira gyakorolt. Rosselli számos térképet szerkesztett; hazánk ábrázolása Németország, illetve Közép-Európa 1480 körül készített térképén maradt fenn, több más országon kívül, „VNGARIA", „TRANSILVÁNIA" megírással. Vízrajza torzított, gazdag hegyrajza halmocskás, az erdő facsoportos ábrázolást kapott. Névrajza meglehetősen gazdag, a helységeket templomokkal jelöli, helynevei latinosak.

Hazánk első részletes térképének alapjait minden bizonnyal a Mátyás szolgálatában dolgozó felmérők és csillagászok teremtették meg. A napjainkban ismert *legrégibb részletes „országtérkép"* Bakócz Tamás esztergomi érsek titkárának nevéhez fűződik. A térkép szerzőjének ma már közismert neve: *Lázár deák.* Az első kiadásúnak tudott térkép egyetlen példányban maradt fenn, mely jelenleg az Országos Széchenyi Könyvtár Apponyi gyűjteményében található. Térképtörténeti szempontból jelentős kultúrkincsnek tekinthetjük, melyet Apponyi Sándor 1890 körül vásárolt egy külföldi antikváriustól. Hasonló értékű országtérképpel csak kétszáz év múltán találkozunk újra.

Az 1528-as év ezért határkő Magyarország térképi ábrázolásában. Négyszázötven évvel ezelőtt készítette el Eleazarus ezt a kitűnő térképet, amely jelentős emléke a késő középkori magyarországi műveltségnek. Lázár munkájának tudománytörténeti értéke messze túllépi határainkat, még akkor is, ha szakirodalmunkon túl hazánkban különösebb elismerésben nem részesül. A külföld neves szaktudósai (a francia Marcel de Serres 1814-ben, a német Albrecht Penck 1907-ben, a cseh Karel Kuchar 1957-ben) olyan térképműnek értékelik, amely a kor legjobbjának, legjelesebb alkotásának tekinthető. Kuchar így méltatta a művet: „a hun nemzetségből származó Lázár térképével alig veheti fel a versenyt bármely más országnak addig készült ábrázolása". A magyar középkor anyagi és szellemi műveltségét kutató Zolnay László régész a térképről így ír: „Ez az egy sárguló kis papírlap a késő középkori magyarországi műveltségnek olyan messze ható emléke, mint akár legszebb Corvináink, akár M. S. mester egykori táblaképei, akár a visegrádi vagy budai palota kőemlékei vagy akár az esztergomi Bakócz-kápolna!"

A Lázár térképét megalapozó felmérés bizonyára 1510—1520 között történt. Az érseki titkár széles körű földrajzi ismeretekre tehetett szert, hiszen beosztásánál fogva az ország csaknem minden részével kapcsolatot tartott.

Vitathatatlan a Lázár által készített térkép tudományos értéke, még akkor is, ha — elődei térképeitől eltérően — világtájak szerinti tájolása szokatlanul északkeleti. A térkép északi szegélye és a valódi északi irány között 45 fok eltérés mutatkozik, aminek eredete ma még szakmai körökben is vitatott. Hasonlóan a legtöbb korabeli térképhez, hiányzik a fokbeosztás és fokhálózat, de megtalálható rajta a hosszmérték, valamint a világtájak megírása a széleken. (Ez utóbbi ugyan félrevezető, mert a széleken a valóságos tájolás eltérő a megírttól.) Ez azzal magyarázható, hogy Lázár térképét átrajzoltatták. Miután a rajzi munkát bizonyára osztrák térképrajzoló végezte, a tájolást figyelmen kívül hagyva, elsősorban a forma biztosította határokat tartotta szem előtt, és elő-

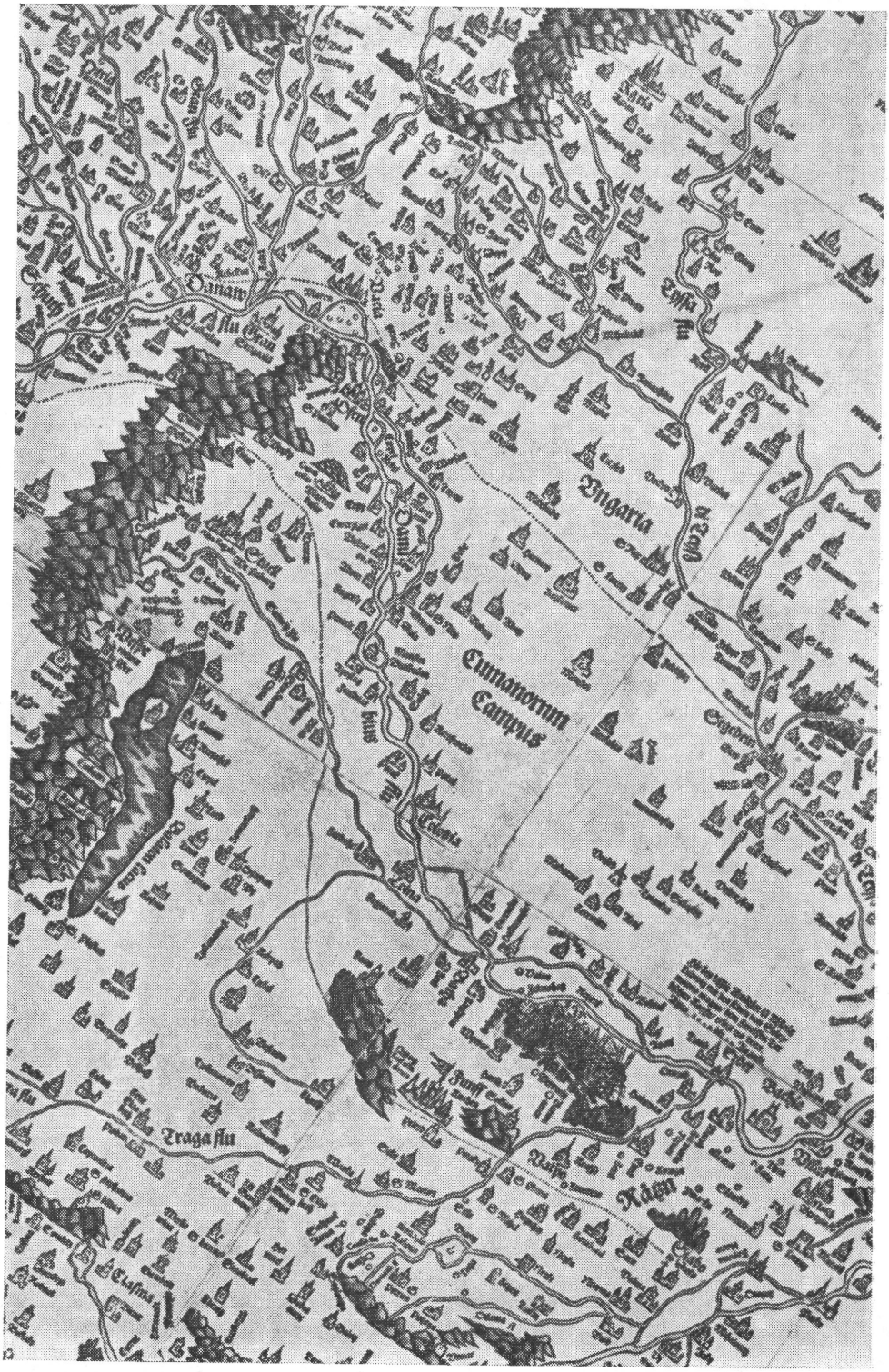

Lázár deák 1528-ban megjelent térképének helyesen tájolt részlete

szeretettel alkalmazta a települések német nevű megírását is. Az olasz, az osztrák, avagy bármely más egykorú térképpel összehasonlítva, tartalmi és kartográfiai szempontból, mégis a kor legkiválóbb térképeinek színvonalán áll.

Lázár térképe az e korban készült térképek sorában a legjelentősebbek közé sorolható. Készítésének időtartama vitatott, de a kiadást megelőző felmérési időpont, 1514, biztos. Jacob Zigler 1529-ben Tanstetternek, a térkép kiadójának így ír:

„... Velencébe került Magyarországodat a napokban láttam, és azt igen kiválónak tartom, egyrészt azért, mert az előttem ismeretes részek összehasonlításából látom, hogy helyes, és ez a többi helyekre nézve is bizalmat kelt; másrészt mivel én magam is dolgoztam rajta azon a nyáron, amikor a *magyar parasztok és pásztorok felkelése volt.* Abban az időben, míg a főurak nagy aggodalmak közepette mindennap az ország ügyeiről tanácskoztak, én és Eleazár, a munka főszerzője, noha nem olyan gonddal, mint Te kívánnád — mert hiszen nem voltunk veszélyen kívül —, egy Magyarország összeállítására vonatkozó tervet csináltunk. Hogy azóta mi lett belőle, arról nem volt tudomásom, nagy sajnálatomra azt gondoltam, elveszett; annál nagyobb örömmel látom, hogy megmaradt, és a Te gondozásodban megjelent."

A térképen vannak települések, amelyekről ma már semmit sem tudunk. A kor eseményeivel összefüggően a védelmi jelleget hangsúlyozza a térképen fellelhető több településábra városfalakkal, ágyú- és lakótornyokkal, bástyákkal, tornyokkal. A folyók mentén sűrűn fellelhető települések arra engednek következtetni, hogy közlekedési és szállítási szempontból a víziutaknak jelentős szerepe lehetett. Lázár térképének különös értéke, hogy a közel 1400 település helyszínrajzi ábrázolása egyedülálló a korabeli dokumentumok között: Rosselli térképén alig félszáz település megírása található.

Lázár a településeket jellemző képekkel, a folyókat, jelentőségük és kiterjedésük szerint értékelve, helyenként kettős vonallal ábrázolja. Különösen a püspöki székhelyek ábrázolása látványos, ami hovatartozására, egyházi méltóságára enged következtetni. A hegyek ábrázolása kisebb-nagyobb kúpokkal „vakondtúrásokkal", keleti megvilágítással történt. Az erdők, kiterjedésüktől függően, kisebb-nagyobb fákkal vannak jelölve. Gazdag névrajza, folyó- és hegyábrázolása ellenére, az úthálózat hiánya miatt, térképe szegényes. Magyarázható ez azzal is, hogy ekkor kiépített utak helyett úgynevezett közlekedési irányokat tartottak nyilván. Lázár térképe, mint a 16. században meglevő egyetlen „részletes" Magyarország-térkép, hamarosan széles körben elterjedt, ami elsősorban a hadiszükséglettel magyarázható.

Méltán nevezhetjük Lázár deákot a magyar térképkészítés első nagy művelőjének.

Tanstetter osztrák térképrajzoló, aki Lázár térképét is rajzolta, 1522-ben kiadott egy, a magyar hadszínteret ábrázoló térképet, de miután ez a követelményeket nem elégítette ki, felhasználva Lázár térképét, a bécsi udvar, a „Keresztények használatára" cím megjelöléssel és I. Ferdinánd király címerével ábrázolva, kiadta annak módosított változatát. A Lázár-térkép címkereti német szövegének fordítása a következő:

„Magyarország térképtáblája négy lapon: összeállította Lázár jeles férfiú, egykor Tamás, esztergomi érsek titkára; megvizsgálta és átdolgozta Georgius Collimitius Tanstetter, ezt követően kiadta Johann Cuspinianus, Őfelségének, Ferdinándnak, Magyarország és Csehország királyának, Spanyolország hercegének, trónörökösének, Ausztria főhercegének, etc. ajánlva: közreadta Őfelsége pártfogásával minden keresztény közösség használatára Leisnigi Petrus Apianus in-

golstadti matematikus, az Úr 1528. évében." A térképen latin és német nyelvű magyarázat található díszes keretben.

A térkép alsó szegélyén levő latin nyelvű magyarázó aláírás címe: „Chorographia Hungarie". Kivonatos tartalma, eltérően a német címszövegtől, a következő: „Egész Magyarország helyszínrajza és útikalauza; a városok útjai, fellegvárak, várkastélyok, folyók, hegyek, erdőségek közti távolságok, geometriai mérés szerint. A lépték kettős vonalának beosztásai mérföld távolságúak. Magyarország két fő részre van osztva: északira és délire. Az északi pólus felé nyúlik német földnek a Dunántúl. A déli országhoz tartozik Pannónia és Noricum egy része."

Míg Rosselli, majd Lázár deák térképein katonai vonatkozásoknak jelei nem mutathatók ki, ezt követően a térképkészítésben megkezdődött egy lényegében hadi célú kartográfia, mivel hazánk két évszázadon át, 1526—1723-ig, hadszíntérré vált. A hadi célzatú, illetve a hadihelyzet iránti érdeklődést kielégítő térképkészítés előtérbe nyomult. Lázár térképeit háborús térképek követték, melyeken táborokat, hadseregek ábrázolásait, címképeiken a császár, illetve a szultán képeit, vagy hadi isteneket tüntettek fel.

Honterus János 1532-ben, majd *Lazius Farkas* 1556-ban megjelent térképei követték Lázár munkáját. Laziusnak több más munkáján túl, ugyancsak 1556-ban jelent meg a Magyarországot, mint török hadszínteret ábrázoló metszete. Laziust hosszú időn át a legrégibb magyar térképírónak tartották. *Zsámboky (Sambucus) János* 1566-os, majd ezt követő térképein Lazius művének javítgatására vállalkozott. Módosításai csupán külsőségekre szorítkoztak, így pl. ő az első és sokáig az utolsó magyar kartográfus, aki Magyarország címerét a kétfejű sas testébe rajzolta.

Természetesen számos külföldi munka is készült hazánkról, ezek szerzői, valamint forrásanyaguk többségükben ismeretlenek. Akad ezek között rossz, de van jó ábrázolás is. Feltétlenül említésre méltó és kultúrtörténeti szempontból is jelentős, hogy Magyarország térképe a 16. század közepén, 1562-ben, a Vatikánban freskóként ábrázolt tíz ország között is helyet kapott. A Vatikánnak II. Gyula pápa idejében készült egyik épületében, a „Loggia della Cosmografia"-ban, IV. Pius pápa uralkodása alatt Magyarország Lengyelországgal együtt került falra festett térképként megörökítésre a világrészek és néhány európai ország között. A térkép bal felső sarkában hazánkra vonatkozóan az alábbi felirat olvasható: VNGARIA OLIM PANNONIA INFERIOR PRAESTANS AGRI FERTILITATE AVRI COPIA VIRORVM FORTITVDINE A CHRISTIANIS REGIBVS TRIGINTA PERPETVAM SVCCESSIONE POSSESSA — mely fordításban így hangzik: „Magyarország, hajdan Alsó Pannónia, a föld termékenysége, az arany bősége s a férfiak ereje folytán nevezetes; harminc keresztény fejedelem bírta szakadatlan sorban." Bár a vatikáni térképet az irodalom falfestményként említi, mely feltehetően díszítés céljából készült, mégis, a mű a tudományos igényeknek teljesen megfelelő és térképészeti szempontból vizsgálva kora színvonalán áll. Más térképekhez viszonyítva meglepően tájékozott a folyók léte és tájolása szempontjából, de a Kárpátok vonulatának ábrázolása is alapos földrajzi ismeretekre utal.

Magyarországról *Zyndt Mátyás* 1561-ben, Erdélyről *Zsámboki* 1566-ban készít még rézmetszetű térképet, ezek Lazius minden matematikai és csillagászati alap nélkül összeállított térképeinél lényegesen jobbak.

A 16. századbeli katonai és polgári vezetés széltében-hosszában használta az elkészült térképeket, amelyek tartalmukat tekintve inkább megtévesztették,

mint útbaigazították őket. A mutatós, külső, díszes keret, szebbnél szebb kartus a területet nem ismerőknek bizalmat kölcsönzött. Találóan tréfálkozik Arany János a „Nagyidai cigányok"-ban az ilyen térképekről:

„Képzelhetni, milyen nagy volt az a levél,
Amelyikre festve az egész ország elfér!
Város, falu, erdő, hegy, folyóvíz, patak . . .
Még hal is a vízben, és az erdőn vadak.

Voltak azon gályák, hullámhányó tenger,
Bozontos hegyek, mint egy-egy gubás ember;
Kacskaringós folyók — találomra . . . mint a
Dinnyeföldön mikor széjjelfut az inda."

1600-ban Mercator fekteti le a térképírás tudományos alapjait. Ez ideig a részletes országos felmérés szükségességét még sem a polgári, sem a katonai vezetés nem érzi. A 17. század közepén azonban már háromszögelés és mérés alapján is készül térkép. A katonai mérnökök, akiket az erődítmények addig készült alaprajza nem elégített ki, kartográfiailag tökéletesebb képet igényelnek; izometrikusan (a tárgy távolsága a nézőpontból mindig egyforma) félig oldalról, félig felülről nézve ábrázolják a terep kiemelkedő részeit.

Bár a térképírás síkrajzi tekintetben a matematikai és geometriai pontosság felé halad, a terep felszínének, hegyek, völgyek terepformáinak ábrázolása alig mutat fejlődést. A domborzat ábrázolása olyan probléma, mellyel mind ez ideig nem tudtak megbirkózni. Ábrázoltak hegyet, de annak alakját, terjedelmét nem tudták kifejezni.

A magyar térképírás a 17. században egy kiváló alkotással büszkélkedhet. Ez a „Parvus Atlas Hungariae", mely 1668-ban és 1689-ben I. Józsefnek ajánlva jelent meg *Hevenessy Gábor* jezsuita negyven táblából álló gyűjteményeként.

Ezek után a török terjeszkedés hatása érezhető századokon át: sokáig nem is jelent meg az egész országot ábrázoló munka. Minden bizonnyal a térképi és földrajzi ismeretek hiánya késztette Zrínyit az alábbi megállapításra „Vitéz Hadnagy" c. művében:

„Amely kapitány a földnek csínját nem tudja, keveset visz véghez a maga szándékából, mert ha egy nyúlfogáshoz az szükséges, hogy tudjad a helyét hol fekszik, hová kezd futni, hol kell meglesni, annál inkább szükséges lesz tudni az ellenség járását, házát és hova kell állítani a lovast, hova a gyalogot, hova az ágyúkat, annál inkább kell tudni a helyeket, mint feküsznek, a mezőket merre szélednek, az erdőknek járását, a vizeknek folyását . . ."

1692-ben az aldunai Veterani-barlangról katonai célra, hadmérnökök készítették az első barlangtérképet.

1717-ben Szavojai Jenő a bécsi és a brüsszeli mérnökkari akadémia felállításával intézményesen gondoskodott a szakképzett térképkészítők taníttatásáról és utánpótlásáról. Bár ekkor még összefüggő, az egész ország területét részletesen ábrázoló térképet nem készítettek, hasznos vázlatok, résztérképek készültek az ország különböző részeiről, a folyóknak és menetelésre alkalmas utaknak, a felvonulás, élelmezés, téli szállások, táborozás céljából való megismerésére, kijelölésére.

1723-ban, amikor az ország területe megszűnt hadszíntér lenni, újra megindulhatott a korábban megszakadt térképezési munka, mely *Mikoviny Sámuel*

őrnagy munkásságával a magyar kartográfia új korszakát nyitotta meg. A térképek készítésénél Mikoviny volt az első, aki trigonometriai méréseket végzett; csillagászati helymeghatározásra alapozva kezdő meridiánnak a pozsonyit használta. Ma is fellelhető munkáján meglátszik, hogy nagyfokú matematikai felkészültséggel rendelkezett. Munkásságát térképtudományi tanulmányok, jelentős értekezések gazdagítják. Megyékről, valamint bányavidékekről készített térképei pontosságuk és kiállításuk tekintetében messze felülmúlják a megelőzőket. Bél Mátyás, amikor hozzáfog hatalmas műve, Magyarország leírása „Notitia Hungariae Novae Historico-geografica" (1735—1742) előkészítéséhez, Mikoviny Sámuel hadmérnökhöz fordul, és mint kora legkiválóbb térképészét felkéri, hogy a magyar megyékről készítsen részletes térképet. Mikoviny nagy körültekintéssel el is készítette azokat, s alkotásával a 18. század elejének földrajzi viszonyairól, megyei bontásban, a legtökéletesebb képet adta.

Lázár deák 1528-ból való, az egész országot viszonylag pontosan ábrázoló térképe után *Johann Müller* országtérképe volt a legjobb közhasználatú térkép. Ez hazánk első, méretarányában is korszerű térképe — 1709-ben készült —, mely pontosan ábrázolta a Duna Esztergom és a Száva torkolata közötti szakaszát. A térkép azonban, amely az eddigi legmegbízhatóbb adatokra és néhány csillagászati helymeghatározásra támaszkodott (a hegyeket a maguk helyén vakondtúrásszerűen jelölte), nem tudta kielégíteni a részletes helyszínrajzot követelő katonai igényeket. Különös értéke, hogy a korábbi, elnagyolt ábrázolásokkal szakítva, a Balatont, alaprajzának és földrajzi helyzetének megfelelően, közel helyesen rajzolja. A településhálózat feltüntetésénél kerülte a térképet zsúfolttá tevő ábrázolásokat, alkalmazta a napjainkban is művelt generalizálást, ezzel biztosítva és megkönnyítve az áttekinthetőséget. Míg Lázár térképe a Dózsa György vezette felkeléshez, Müller térképe a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódik a helyszínelést, illetve az előkészítő munkálatokat illetően. A térképtörténész számára, kartográfiatörténeti vonatkozásban, az 1709-es esztendő — Müller térképével — jelentős előrelépést igazol.

A 17—18. század fordulóján németalföldi kartográfiai műhelyekben is készültek Magyarországot ábrázoló térképek. *I. de Ram* amsterdami kiadású „Regnum Hungariae..." című térképen a címfeliratban is hangsúlyozza, hogy a megyehatárokat nagy gonddal „accurate" tünteti fel.

Minden bizonnyal még napjainkban is fellelhető olyan térkép, vázlat, vagy földrajzilag meghatározható területet ábrázoló festmény, amelyről térképtörténeti irodalmunk nem tud, térképtörténészeink ismeretekkel nem rendelkeznek. Egy ilyen eddig ismeretlen térkép egykori létéről az alábbi leírás olvasható a „Hazai Tudósítások" 1807. évi számában.

„Bétsben a belső Városi Ágoston Szerzeteseinek Könyvtárában van egy régi abrosza Magyar Országnak, mely kövekből van összerakva mesterségesen, és ha meg nem tsalatkozom, mosaique munkával, mert tsak futva nézhettem meg, és egy széles asztalnak jó darab részét foglalja el. Figyelemre méltó ez a különös munka. Nints ugyan rajta az esztendő szám, de előttem azon könyvtárnak Gondviselője azt bizonyította, hogy második Ulászló Királynak idejéről való volna. Ez, ha igaz, úgy ez volna Magyar Országnak tudtomra legrégibb abrosza. Úgy de a' mosaique munka? Magyar Országban? Ulászló alatt? — igen is, igen is — már Mátyás Király idejében volt Visegrádon egy Kápolna mosaique munkával kirakva, sőt több szobák is, ide írom Oláh Miklósnak (e) szavait »introrsus ad latus areae in radice montis, que paullo elevetior est, exstat sacellum amaenissimum operibus musaicis, ut aliae etiam pro majori parte aedes, stra-

tum« a' szobákról pedig azt írja »nusquam uiderim, quid quid reguorum in nunc diem peragrarim, aedes paribus ornamentis structas. In ipsa sola Lutetia Parisiorum urbe, eo loci, quem unlgus Aulam Parlamenti vocat, nuicam uidi cameram, in similitudinem narum, et Budensium aedium«. Virágoztak t. i. hajdan Hazánkban a' mesterségek, míg Országunkat a' vadság fel nem dúlta, és az irigység."

Holland geográfus, *I. Covens* készítette Burgundia fejedelmének megrendelésére, amint címéből is kitűnik, a „Nova et accurata Regni Hungariae Tabula ad usum serenissimi Burgundiae Ducis" feliratú mappát. Bár közel két évszázad telt el Lázár térképének elkészülte óta, mégis, a kettőt összevetve, ábrázolásában jelentős fejlődés nem tapasztalható. A Szentendrei-, Csepel- és Mohácsi-sziget térbeli helyzete erősen elrajzolt. Figyelemre méltó, hogy a távoli Burgundia (volt tartomány Franciaország keleti részén) fejedelme ilyen érdeklődést tanúsított Magyarország iránt. A térkép 1705—10 között készült, és értékét az adja meg, hogy feltüntet öt országutat, amelyekről ezt írja: Erdélyből csakis ezen az öt úton lehet eljutni, a Magyar Királyságba. 1. Nagybánya—Beregszász—Munkács; 2. Kolozsvár—Nagyvárad; 3. Abrudbánya—Belényes—Nagyszalonta—Szeghalom; 4. Kőrösbánya—Borosjenő—Tamáshida—Gyula; 5. Vöröstoronyi szoros—Lugos—Arad—Zenta. Az itt felsorolt utak, különösen ha figyelembe vesszük a török felvonulási útvonalait, azt igazolják, hogy jelentőségüket tekintve (kereskedelem, felvonulási lehetőség) komoly gondot fordítottak a nagyobb távolságokat összekötő utak ábrázolására. Feltűnik az értékelőnek, hogy Vencsellő és Zemplénagárd között a Tisza jobb és bal parti területe Sárospatakig, illetve Kisvárdáig mocsaras ártér.

A térképkészítés művelői iránti igényről és a rátermettek felkarolásáról olvashatunk a Bécsben 1790-ben megjelent „Hadi és más nevezetes események"-ben:

> „Az ide zártt Mappa, Oláh Országnak a Bánáttol fogva Nikepolisig nyuló részét ábrázollya; mellynek alkalmas hasznát lehet venni, reménységünk szerént, Oláh Országban lévő Seregeink Tsatázásaiknak olvasásában. Ez, Berkeny nevű Magyar iffjúnak munkája, mellyet eddig, mindig útmutató nélkül csupán magától próbálgatott. Mi, látván az iffjúnak szép tehetsségeit s nagy igyekezetét; tsekélységünkhöz képest 100 tallért igértünk esztendőnként taníttatására, melly igéretünket tellyesítjük is már fél esztendőtől fogva. Költ Bétsben, Juniusnak 18-dik napján. 1790."

Az ifjú nevét több korabeli térképen fellelhetjük ma is, ahol leginkább „metsző Berkeny" feljegyzés olvasható.

A történelmünk során lezajlott háborúk térképészeti, valamint katonaföldrajzi tapasztalataival, sajnos, még szakirodalmunk is keveset foglalkozik. Ez persze nem jelenti azt, hogy a térképeknek és a kapcsolódó földrajzi ismereteknek nincs érdemleges szerepük a hadviselés feltételeinek biztosításában. Számos esetben katonai célból készült egy-egy térkép — s annak magyarázataként az ábrázolt terület „katonaföldrajzi" leírása. Különösen a 17. század utolsó évtizedeitől kezdődően készültek leírások, így például a karlócai (1699), a pozsareváci (1718) és a belgrádi (1739) béke éveiben, azokról a területekről, amelyek a törökök elleni hadműveletek szempontjából számításba jöhettek.

A részletes — katonai igényeket is kielégítő — térképek hiánya komoly gondot okozott a hétéves háború (1756—63) idején. Mária Terézia, aki nem tudott belenyugodni Szilézia elvesztésébe, nagy terveket szőtt II. Frigyes porosz ki-

rály ellen. A szövetségesei — Franciaország, a német birodalom, Oroszország és Svédország — támogatásával indított háború — 1763. február 15-én — végül is meghátrálással, Szilézia végleges átadásával ért véget. Daun, Mária Terézia tábornagya, aki a hosszú és nagy területen folyó csatározások vezető katonai személyisége volt, a háborút követően mérlegelte a lezajlott eseményeket, és felismerte a részletes térképek hiányából eredő nehézségeket (hosszas szemrevételezés, bizonytalan csapatmozgás). Elemző értékelése következtében megnőtt az új térképek iránti érdeklődés. A Haditanács elnökéhez továbbított előterjesztés lényege: új, részletes térképek készítésére van szükség. E felismerés indította el az első átfogó katonai térképezés eszméjének megvalósítását. Az érvek súlyát legjobban példázza Mária Teréziának a Haditanács előterjesztésére írott megjegyzése: „Teljesen egyetértek, s a munkát, különösen Magyarországon, nem lehet eléggé sürgetni." Amíg megbízható térkép nem állt a hadvezetőség rendelkezésére, minden menetet, táborozást és csatahelyet alapos helyszíni szemrevételezésnek kellett megelőznie. A hadsereg azonban eleinte nem rendelkezett erre a célra alkalmas és elegendő létszámú, jó felkészültségű, megfelelő gyakorlattal rendelkező szakemberekkel. A részletes helyszínrajzi térképek készítése számos hadmérnök és hadi felmérő munkásságát igényelte. Nyilvánvalóvá vált: ha a hadvezetésnek részletes térképekre van szüksége, akkor azt saját apparátusával kell elkészíttetnie, számolva azzal, hogy a felmérésre fordítandó munka jelentős anyagi kihatással jár.

A részletes térképek elkészültéig, számos kísérlet történt egy — elfogadható — általános térkép elkészítésére. 1769. június 26-án jelentette *Müller Ignác* ezredes Lacy táborszernagynak, hogy a rábízott munkával elkészült. Müller, hazánknak egy új, az ország egész területét magába foglaló „részletes" térképét készítette el, 1 : 360 000 méretarányban. A végrehajtott ellenőrző mérések alapján megállapították, hogy ezúttal sikerült Magyarországról olyan térképet készíteni, amely az adatok gazdagsága, az ábrázolt helyek térbeli pontossága és helynévírása tekintetében minden addigit felülmúlt.

A Müller-féle térkép felhasználását külön császári utasítás szabályozta, közhasználatra nem is kerülhetett. A 12 —98×68 cm-es szelvényből álló — térkép kartográfiai és történelmi értékén túl papírgyártás-történeti szempontból is figyelemre méltó. Ebben az időben ritkaságszámba ment az ilyen nagyságú papírlapok gyártása. A térkép jobb alsó sarkában, kőtáblának ábrázolt kiemelésen helyezte el Müller a jelmagyarázatot (Explicatio). Térképén szám szerint harminckilenc fallal körülvett vár, illetve település, tizennégy helyen jelentősebb sánc, kivitelezésében is szép ábrázolása található. Jelentős kiterjedésű mocsarak és tavak ábrázolása is fellelhető olyan helyeken, ahol ma legfeljebb a növényzet utal a terület egykori terepviszonyaira. Számos határ menti őrhely, őrtorony ábrája, római kori utak nyomvonalai gazdagítják Müller térképét. A díszítőelemek között Mária Terézia és II. József arcképe, a királyi korona és kiterjesztett szárnyú sas látható.

A tudomány általános fejlődésének folyamatában a tudományágak feladatköre és érdeklődése kitágul, köztük a kapcsolatok erősebbé, időnként bonyolultabbá válnak, egyes tudományágak összefonódnak, s ezzel a közöttük korábban kialakult, esetenként merevnek hitt határok elmosódnak. Tóth Ágoston — a magyar térképírás jeles megalkotója — írta „A helyszínrajz és földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása" c. művében: „Akármely rendszer szerint taníttassék a történelem, mindig valódi bölcsészeti szellemtől kell áthatva lennie, mely mindég az ok és következtetés után kémlel, a tényeket úgy állítsa elő,

hogy mindenőtt nagyszerű és tanulságos nézetek terjesztetnek és haszontalan emlékezet-terhelés helyett, a szív és észnek valódi gazdagítás és szellemi táplálék nyújtatik. A történelemben nem elég a tények ismerete, a figyelem mindig hely-, idő- és körülményekre, melyekben az események játszattak, fordítandó, mert csak ez által válnak az elkülönített események, helyhez és időhöz kötött, körülmények által előidézett vagy módosított történelmi tényekké." Alig egy évszázaddal később Leo Bagrow ezt írja: „A régi térképek az emberi tudás, hibák és tévedések történetének kikutatására szolgálnak. Sok megoldatlan és kérdéses dologra ad a térkép választ, amelyek egyes korok kutatóit foglalkoztatták vagy foglalkoztatják. Ezért érdemes visszatekinteni és keresni a letűnt korok ilyen vonatkozású szellemi értékeit."

Hosszan lehetne még írni az országban fellelhető térképtárak anyagának gazdag tartalmáról, ez a munka azonban csupán hézagpótló, vagy inkább a figyelem felkeltésére szolgál, az olyan anyagok hasznosítására, amelyek kiaknázása még nem történt meg minden részletre kiterjedően.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

FELKAI DÉNES

NEVELŐTISZTKÉPZŐ TANFOLYAM*

A kommunista párt által vezetett demokratikus erők hadsereggel kapcsolatos politikájának egyik jelentős eredménye volt, hogy követelésükre, a hadsereg szervezésével egyidőben, 1945. februárjától, sor került a honvéd nevelőtiszti intézmény rendszeresítésére is. Ennek feladata volt a hadsereg személyi állományát demokratikus szellemben átnevelni, megmagyarázni azt, hogy miért van szükség hadseregre és a hadüzenet után a hitleri Németország ellen harcolni. A nevelőtisztek zömmel a két munkáspárt tagjai közül kerültek ki.

A nevelőtisztek feladatára, alárendeltségi viszonyára stb. vonatkozó úgynevezett szervi határozvány, vagy szolgálati utasítás azonban a Honvédelmi Minisztérium részéről az intézmény létrehozásával egyidőben hivatalosan nem került kiadásra. Az Ausztriába vonuló hadosztályoknál a központi nevelői rendelet hiányát a hadosztályparancsnokok ideiglenes intézkedéssel rendezték.

A HM kulturális és nevelő osztálya — amelyhez a nevelőtisztek tartoztak — május hónapban elkészített ugyan egy rendelettervezetet a nevelőtiszti intézményről, de a felső katonai vezetésben levő reakciós erők annak kiadását megakadályozták. Számukra idegenül hangzott, hogy a hadsereg tagjai politizáljanak. Az intézmény munkájáról a HM fegyelmi osztálya például a következőképpen nyilatkozott: „Nagyon veszélyes, könnyen átcsaphat politikai vitákba... félő, hogy a politikáról (államvezetésről) szóló tanítás a politizálásra való neveléssé válik, ami aláássa a fegyelmet. Mind a fegyelem nélküli, mind a politizáló hadsereg — megbízhatatlan, értéktelen, sőt veszedelmes!"

A központi szervi határozvány hiánya azonban nem gátolta a nevelőtiszteket munkájukban. Az okos, meggyőző politikai felvilágosító szavak, a személyi állomány egyéni és kollektív problémáinak megoldásáért való határozott kiállás rövid idő alatt nagy tekintélyt kölcsönöztek a nevelőtisztek munkájának.

Az elismerés azonban korántsem volt egyértelmű. A legénység zöme pozitívan fogadta tevékenységüket; a tisztek, tiszthelyettesek véleménye megoszlott. A legénység úgy érezte, megszűnt a mesterséges szakadék a dolgozók és a hadsereg között: a nevelőtisztek a politika mindennapos problémáit igyekeznek a hadsereg katonáinak megmagyarázni, a közösség problémái az egész dolgozó nép számára valóban közüggyé válnak és mint mindenkinek, a katonának is joga van azokba beleszólni.

A tisztek, tiszthelyettesek közül eleinte sokan nem örültek a honvédekből, tisztesekből, tiszthelyettesekből kinevezett nevelőtiszteknek. Elsősorban azok nézték ferde szemmel a nevelőtisztek munkáját, akik a Horthy-hadsereg hivatásos állományából kerültek át az új hadseregbe. Nézeteik e vonatkozásban a fegyelmi osztály előbbiekben idézett véleményével egyeztek meg. Voltak közöttük olyanok, akik szolgálatuk alatt nem tudtak megbarátkozni ezen intézménnyel, de voltak olyanok is, akik — látva a nevelőtisztek munkájának eredmé-

* Részlet a szerző készülő visszaemlékezéséből.

nyességét — a továbbiakban támaszkodtak rájuk, segítségüket kérték a feladatok megoldásához. Ezen a megosztott véleményen nem lehet csodálkozni, hiszen ekkor a társadalomban a fő kérdés a hatalomért folytatott harc volt. Ez alól nem vonhatta ki magát a hadsereg sem. A nevelőtisztek munkája pedig egyértelműen arra irányult, hogy a hadsereget a demokratikus előrehaladás támogatójává tegyék.

Bár az irattári leletek alapján csupán az 1. hadosztálynál kiadott rendeletek tisztázták a nevelő tisztek alárendeltségi viszonyait, mégis, a parancsnokok legnagyobb része a többi hadosztályban is magától bevezette, hogy a nevelőtisztekkel való előzetes konzultálás nélkül nem adtak ki parancsot. A tiszti gyűléseken a nevelők is részt vettek, a foglalkozások rendjébe beállították a nevelői foglalkozást is.

1946. márciusában a kommunista párt javaslatára megalakult a Baloldali Blokk, amelynek határozott fellépése, a néptömegek aktív támogatásával, egy sor alapvető kérdésben meghátrálásra kényszerítette a reakció erőit. A hadseregben is jelentős eredmények születtek: az igazolási eljárások, majd a B-listázás során sikerül a legkompromittáltabb reakciós elemeket kiszorítani a hadseregből. 1946. márciusában, a határőrség megalakulásával, az MKP vezető szerephez jutott a hadseregben.

1945 végére már megerősödtek a kommunista párt honvédségi szervezetei is, megalakultak a hadosztály-pártbizottságok — ezeket akkor létszámuktól függően ötös, vagy hetes bizottságnak nevezték —, amelyeknek az egyes fontos kérdések eldöntésében jelentős szerepük volt. Az 1946. júniusában Budapesten megtartott II. Katonai Pártkonferencián már szó volt arról, hogy ősszel nevelőtisztképző tanfolyam indul, amelynek célja alapos marxista—leninista és katonai szakismeretek biztosítása lesz a nevelőtisztek részére; egyben mindinkább sürgető feladattá vált az is, hogy a nevelőtisztek tiszti rendfokozatot nyerjenek.

A nevelőtisztek jól megértették a horthysta—fasiszta ideológia veszélyeit és hathatósan segítettek is ennek a felszámolásában. A további előrehaladáshoz, a munkás-paraszt demokrácia továbbfejlesztéséhez, a szocialista forradalom erősítéséhez azonban elengedhetetlen volt a szocialista ideológia konkrét ismerete. Ehhez pedig alaposabb marxista—leninista ismeretek voltak szükségesek.

A hadseregben a rendfokozat is sokat számít. A mi nevelőtisztjeink rátermett, politikailag szilárd, jó fellépésű elvtársak voltak, de hátrányt jelentett, hogy döntő többségükben nem rendelkeztek tiszti rendfokozattal. Ennek ellenére jól megállták a helyüket.

A Honvédelmi Minisztérium reakciósai nem siettek a nevelőszemélyzet működésének rendeleti szabályozásával. A „Határőr"-ben 1946. július 10-én még a következőket írom — „i-s" aláírással (A „Felkai Dénes" szavainak utolsó betűi) — „Mi van a nevelői rendelettel?" című cikkemben: „A demokratikus honvédség megalakulásakor új testület jelent meg, a nevelőtestület. Feladata a honvédség demokratikus át-, illetve megnevelése. A nevelői szervezet jelentősége senki előtt sem kétséges és azt minden népéért aggódó demokrata elismerte. Dálnoki Miklós Béla, volt miniszterelnök, a képviselőházban dicsekedett el a nevelői intézménnyel, mintegy zálogával annak, hogy a demokratikus honvédség valóban demokratikus. Tombor miniszter úr és Zentay államtitkár úr szintén többször leszögezték a nevelői intézmény érdemeit a honvédség demokratizálódása terén, mint letagadhatatlan tényt.

Mégis tévednek mindazok, akik azt hiszik, hogy ezek után a nevelői intézmény egy törvényesen lefektetett valami. A nevelői testület létesítéséről szóló rendeletet még a mai napig nem terjesztették a Minisztertanács elé. A nevelői testület tagjainak kiképzéséről még máig sem intézkedett a Honvédelmi Miniszter úr. A nevelői testület szervi határozmányainak tervezete már hónapok óta a HM úr előtt fekszik, de úgy látszik hiába! Pedig a nevelői testülettel kapcsolatos szervezeteket a HM illetékes osztályai letárgyalták, sőt, a pártközi ér-

tekezlet is egyhangúlag elfogadta. Miért nem tartja a HM úr szükségesnek, hogy a kérdést a Minisztertanács elé vigye, többszöri ígérete ellenére sem?

Le kell szögezni, hogy a honvédség demokratikussá tételében — hogy ez a honvédség nem a népnyúzók hadserege a nép ellen, hanem a magyar dolgozók jogos érdekeinek őre, hogy a hadseregből sikerült eltávolítani az ide nem való elemeket — igen nagy érdemei vannak a nevelői testületnek.

Nem tudjuk, mik azok az okok, amelyek a HM urat eddig visszatartották, de meg vagyunk győződve arról, hogy mint minden demokratikus katonának, a HM úrnak is szívén fekszik a magyar honvédség demokratikus szellemben való nevelése és a nevelői testülettel kapcsolatos rendeletek rövidesen napvilágot látnak".

Végre, 1946. július 12-én, a Minisztertanács Nagy Ferenc miniszterelnök aláírásával kiadja a rendeletet. A rendelet a nevelőtisztek feladatait a következőkben szabta meg:

1. Pártpolitikától mentes, demokratikus szellemű politikai átnevelés.
2. Demokratikus fegyelemre és erkölcsre nevelés.
3. Egyetemes kulturális nevelés, különös tekintettel a magyar népi műveltség ápolására.
4. Szociális és hadigondozási ügyekben tájékoztatás és támogatás.

A rendelet értelmében a nevelőszemélyzet feladata a „... politikai átnevelésben a parancsnokok támogatása", tehát gyakorlatilag a politikai munka irányát a parancsnok határozza meg. Ugyanakkor a rendelet szeretne hangfogót tenni a honvédsajtóra, amikor ez áll benne: „Felhatalmaztatik a honvédelmi miniszter arra is, hogy a nevelőszemélyzet által szerkesztett sajtótermékek megjelenését, esetleges fegyelemsértő tartalmuk miatt, meghatározott időtartamra — a belügyminiszterrel egyetértésben — betiltsa."

Nem szabad elfeledni, hogy a rendelet még a koalíciós időszakban született, de megszorításai ellenére jelentős előrehaladást jelentett az előző időszakhoz képest. Megszűnt a nevelőapparátus ideiglenessége, a nevelőtiszti intézmény hivatalosan is elismert szerve lett a hadseregnek.

Az 1. és 6. hadosztály nevelő törzsei az Ausztriából való hazatérés után rendeztek néhány hetes politikai tanfolyamot a nevelők részére. Ezek a tanfolyamok azonban nem adtak tiszti alapképzést és csupán néhány fontosabb alapfogalommal ismertették meg a résztvevőket. A tanfolyamot végzett hallgatók mint tisztesek, esetleg mint tiszthelyettesek tértek vissza az egységekhez.

Az 1946. novemberében induló, a HM kiképzési csoportfőnöksége és a kulturális nevelőosztály által indított 6 hónapos tanfolyamok — emlékezetem szerint négy — azonban már *tisztképző* tanfolyamok voltak: a hallgatók rövidített, de rendszeres tiszti kiképzést és magasabb fokú politikai képzést kaptak.

Az első tanfolyam befejezésekor — 1947. májusában — Dinnyés Lajos, majd a későbbiek folyamán Veres Péter honvédelmi miniszter avatta kézfogással az új tiszteket. Ezek két oklevelet kaptak: egyiket a tiszti előléptetésről, a másikat a nevelő tisztképző tanfolyam elvégzéséről.

1946. őszén magához hivatott Pálffy György vezérőrnagy elvtárs és közölte velem, hogy megalakításra kerül a nevelőtisztképző tanfolyam és ennek vezetésére, a párt Központi Bizottságával egyetértésben, engem jelölnek. Jelezte, hogy a kérdés megbeszélésére majd hívat Révész Géza elvtárs, a részleteket pedig beszéljem meg Illy Gusztáv vezérőrnagy elvtárssal és Jánosy Ferenccel. Az előbbi a személyügyek vezetője, az utóbbi a kulturális nevelőosztály vezetője volt.

Révész elvtárs — abban az időben a katonai osztály vezetője volt a pártközpontban — vázolta előttem a kérdés jelentőségét: utalt rá, hogy tulajdonképpen ezzel a tanfolyammal indul az új tisztképzés a demokratikus Magyarországon, elsősorban munkásfiatalokból, mégpedig nem is akármilyen tisztképzés, hanem a nevelőtisztek képzése. Elmondta, hogy nem véletlenül helyeznek oda parancsnoknak engem, a hadsereg legfontosabb magasabbegységének — a határ-

őrségnek — a nevelőtisztjét. Nem csupán a krasznogorszki antifasiszta iskolán szerzett marxista—leninista ismeretekkel rendelkezem, de azokkal a tapasztalatokkal is, amelyeket eddigi magyar hadseregbeli szolgálatom — műszaki hadosztály, határőrség, demokratikus világnézeti tanfolyam — biztosított. A nevelőtiszti tanfolyam viszonylag kis létszámú hallgatósággal indul, de a jelentősége annál nagyobb lesz. A nevelőtisztképzés nagyon fontos a hadsereg politikai vezetéséért vívott harcban és nagy jelentőségű lesz a hadsereg továbbfejlesztése szempontjából.

A tanfolyam beindításával kapcsolatban Illy elvtársra kettős feladat hárult: segítséget nyújtani mind politikai, mind katonai előadók biztosításával, valamint a tanfolyamra alkalmas hallgatók kiválogatása.

Így került sor az első nevelőtisztképző tanfolyam felállítására. Miután Lóránt Imrének (ma ny. vezérőrnagy) átadtam a határőrség nevelőosztályának vezetését, megkezdtem a szervezést. A volt Ludovika Akadémia egyik hátsó épületét utalták ki számunkra, amely akkor igen elhanyagolt állapotban volt. Segédtisztemmel, Horváth János hadnaggyal (ma vezérőrnagy), hozzáláttunk az épület rendbehozatalához. Kimeszeltünk néhány termet és szobát, itt fogadtuk az első nevelőtisztképző tanfolyam hallgatóit. Nagy lelkesedéssel foglalkoztunk a csapatoktól érkezett fiatal tisztekkel.

A tanfolyam hallgatóinak kiválogatása nem volt könnyű feladat. Mind a négy koalíciós párt küldött jelölteket és mi arra törekedtünk, hogy csak olyanok kerüljenek be, akik a mi oldalunkon állnak és 1945. tavaszától már bebizonyították munkájukkal, hogy a fejlődés ügyét szolgálják. Akadtak ugyan más pártok tagjai is, de a tanfolyam végén azok is a kommunista párt tagjaivá váltak.

Nagyon fontosnak tartottuk azt, hogy nevelőtisztjeinket a társadalomtudományi ismeretek mellett a megfelelő katonai szakismeretekkel is felvértezzük. Erre mindenekelőtt azért volt szükség, hogy ellenőrizni tudják a parancsnokok kiképző munkáját és biztosan álljanak a talpukon a tiszti beosztásukban.

Mind a világnézeti oktatás, mind a katonai tárgyak oktatása nagy nehézségekbe ütközött: a kérdéseket feldolgozó átfogó anyag egyelőre nem volt. A világnézeti tárgyak előadói Dr. Nagy Gábor főhadnagy (ma ny. vezérőrnagy), Elek Tibor százados (meghalt, utoljára a budapesti Műszaki Egyetem Filozófiai Tanszékének vezetője), Szigeti Miklós és Tarján Imre századosok (azóta szintén meghaltak) és jómagam. Én adtam elő a politikai gazdaságtant és annyiban könnyebb helyzetben voltam, hogy a krasznogorszki antifasiszta iskolán alkalmam volt egy tanfolyamot végighallgatni Rudas László elvtárs előadásában; ennek a jegyzeteit még ma is őrzöm.

A katonai tárgyak oktatása még nehezebb volt. Ezek előadóit a csapattisztek számára szervezett demokratikus világnézeti tanfolyamról emeltük ki. A szovjet katonai tudomány még ismeretlen volt előttünk; bár a világnézeti tárgyakban már tudtunk konzultálni a Pártiskola előadóival, katonai vonalon ilyen lehetőség még nem volt.

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között mind a világnézeti, mind a katonai tárgyak oktatásánál sok kívánnivaló adódott. Elek Tibor „Eredményes katonapolitikai lépés a népi jelleg erősítéséért" című cikkében így emlékezett ezekre az időkre: „Az 1945—46-os évben azonban a hadsereg politikai nevelése még nem érte el az eszmei-politikai szilárdság szükséges fokát. A jobb és baloldali elhajlás egyaránt megnyilvánult...", majd így folytatta: „Lényegesen megjavult a helyzet 1946 őszétől, amikor megindult Budapesten a Honvédelmi Minisztérium Nevelő Osztályának szervezésében az első nevelőtiszti tanfolyam és a csapattisztek részére az ún. demokratikus átképző tanfolyamok. A nevelőtiszti tanfolyam marxista oktatást és tiszti képzést nyújtott hallgatóinak". (Új Haza, Új Hadsereg, 1970.) A nevelőtiszti tanfolyam mindezt akkor csinálta, amikor a M. T. 1946. július 12-i rendelete — a koalíciós időszakból fakadóan — szigorúan tiltotta a pártpolitikai nevelést.

A világnézeti tárgyakat előadó lelkes gárdának sikerült magával ragadnia a katonai előadókat is. Így nem csoda, hogy a tanfolyam igen nagy népszerűségre tett szert. Ráadásul lehetőséget kaptunk, hogy a tanfolyam végeztével javaslatot tegyünk a nevelőtisztek tiszti előléptetésére.

A nevelőtisztek szinte habzsolták a világnézeti és a katonai tárgyakat. Az új rendszer lelkes hívei voltak, mindenféle előképzettség nélkül. A kommunista párttagság a tanfolyamra kerüléshez, illetve a befejezéskor a minősítéshez nem volt kötelező, mégis, a hallgatók kivétel nélkül meggyőződéses kommunistákként hagyták el a tanfolyamot. A reakciósoknak természetesen ez nem tetszett, mindent el akartak követni a tanfolyam munkájának megakadályozására. Közben Dinnyés Lajos lett a honvédelmi miniszter, a Kisgazdapárt részéről, a honvédelmi államtitkár pedig változatlanul Zentai Vilmos, a Szociáldemokrata Párt egyik vezető személyisége volt. Zentai nem nézte jó szemmel a kommunisták befolyásának erősödését a hadseregben, s a maga vonalán igyekezett azt gátolni. Több alkalommal is meglátogatta a tanfolyamot, ahol a marxizmus—leninizmus alapján folyt az oktatás, anélkül azonban, hogy a politikai pártok konkrét működésére kitértünk volna. Így gyakorlatilag nem sértettük meg a koalíció szabályait. Zentai nem is tudott nyíltan fellépni ellenünk, de az volt az érzésünk, hogy igyekezett velünk szemben hangulatot kelteni a Honvédelmi Minisztériumban. Végül Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter látogatta meg a „sok szabálytalanságot" elkövető nevelőtisztképző tanfolyamot, hogy első kézből tájékozódjon munkánkról. A látogatás előzetes bejelentés nélkül történt. Dinnyés miniszter, segédtisztje kíséretében, végiglátogatott több órát: történelem-, magyar irodalom órát, katonai kiképzést, utána leültünk az udvaron megbeszélni a szemle eredményeit. Dinnyés nagyon meg volt elégedve a látottakkal és jó hangulatban távozott a nevelőtiszti tanfolyamról. Különben el kell mondani, hogy a nevelőtisztek első csoportjának avatásakor Dinnyés igen pozitívan nyilatkozott a nevelőtiszti hivatásról, ami abban az időben politikai hitvallásnak is beillett. Íme egy részlet az avatóbeszédből: „Boldog vagyok, mert nekem jutott az a szép feladat, hogy titeket pályátokra elindíthatlak. Meg kell nyernetek a kezetek alá kerülő bajtársak lelkét a demokráciának és ezen keresztül kell szolgálnotok a magyar népet... Azzal bocsátalak el titeket, hogy arra a bizalomra, amellyel a magyar nép ezzel az új tiszti rendfokozattal kitüntetett, mindig méltók legyetek. Harcoljatok a sötétség, a reakció és a korrupció ellen a demokrácia megerősödéséért, sokat szenvedett népünk jövőjéért."

A Honvédelmi Minisztérium vezető beosztású reakciós tisztjei ezek után is mindent elkövettek munkánk akadályozására, Pálffy György, Illy Gusztáv és Sólyom László elvtársak — az utóbbi katonai csoportfőnök volt — azonban megvédték a tanárok és a hallgatók lelkes és eredményes munkáját és 1947. május első napjaiban felavattam az első nevelőtiszteket.

A nevelőtisztképző elhelyezése, ellátása igen mostoha volt. A hallgatók, a fiatal nevelőtisztek mégis hihetetlen ambícióval tanultak, fűtötte őket a lelkesedés, hogy ők lesznek a Magyar Néphadsereg első tisztképző tanfolyamot végzett nevelőtisztjei. Jó kultúrcsoportokat szerveztünk, szoros kapcsolatot tartottunk a Csepeli Vasművekkel és több termelőszövetkezettel, ezek között a Barcsival.

Az 1946. év végén leleplezett köztársaságellenes összeesküvés szétzúzása jelentős szerepet töltött be a politikai fordulat sikerében: a burzsoázia fő erői kiszorultak a koalícióból, a kormányzásból. Ezek az erők azonban még nem semmisültek meg, további erőfeszítéseket tettek elvesztett pozícióik visszaszerzésére.

1947. május 31-én Dinnyés Lajos vezetésével új kormány alakult, amely már lényegében a burzsoázia fő képviselőitől megtisztított új népi koalíció kormánya lett.

1947. augusztus 1-én megindult a 3 éves terv. Célja a gazdasági újjáépítés

befejezése volt, de a magyar ipar szerkezetének egészségesebb irányú megváltoztatása is. A párt a szükséges fedezetet — a reakció által javasolt nyugati hitelek helyett — a magyar burzsoázia fokozott megterhelésével kívánta biztosítani.

Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választáson a koalíciós pártok 60,8%-ot értek el. Ez már a haladó erők egyértelmű előretörését jelezte, bár a reakciós pártok által kapott közel 32% komoly figyelmeztetés volt: a reakció erői még nincsenek szétzúzva!

1947. szeptemberében megalakult az új kormány Dinnyés Lajos vezetésével: a reakciós pártok felbomlottak. A forradalom erői kiszorították a burzsoáziát a politikai hatalomból. A 3 éves tervvel, a bankok, a 100 dolgozónál többet foglalkoztató üzemek államosításával, a munkásosztály kezébe került a termelőeszközök többsége.

1948. június 13—14-én a szocialista forradalomba való átmenetet betetőzte a két munkáspárt egyesülése és megalakult a Magyar Dolgozók Pártja (MDP). A népi demokratikus forradalom, a munkások és parasztok demokratikus diktatúrája éles politikai harcokban — de fegyveres polgárháború nélkül — proletárdiktatúrává fejlődött.

A Petőfi Akadémia

Az Egyesülési Kongresszus után új feladatok álltak a magyar közélet előtt: létrejött a proletárdiktatúra és megkezdődött a szocializmus építése.

Az 1948. június 13—14-én megtartott Kongresszus — a két munkáspártból megalakult Magyar Dolgozók Pártja Kongresszusa — meghatározta a soron levő feladatokat:

— a dolgozó nép államának erősítése,
— a szocializmus felépítése,
— a tervgazdaság kiterjesztése,
— kulturális téren a vagyonos osztályok monopóliumának megszüntetése.

A szocialista társadalomban a marxista—leninista politika osztályjellege abban nyilvánul meg, hogy annak az osztálynak a pozíciójából és perspektívájából keresi a társadalmi ellentmondások pozitív megoldását, amelynek érdekei leginkább egybe esnek a szocialista fejlődés objektív követelményeivel. A marxista—leninista politika tudatos és nyílt osztálypolitika. Olyan osztály érdekeinek tudatos és nyílt kifejezése, amely saját felszabadításáért harcolva egyben valamennyi dolgozó osztály felszabadításáért és végső soron az osztályok megszüntetéséért is harcol.

Az MDP Egyesülési Kongresszusán elfogadott programnyilatkozat leszögezte, hogy a párt „... erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését szorgalmazza." (Az Egyesülési Kongresszus jegyzőkönyve. Budapest, 1948. 354. o.)

Ezek az ország életében végbement alapvető változások ugyanilyen jelentős változásokat követeltek a hadsereg életében is. A hadseregnek tovább kellett fejlődnie és a demokratikus néphadsereget szocialista néphadsereggé kellett átalakítani.

Amíg a burzsoá osztályhadsereget még szakadék választotta el a néptől, addig a szocialista néphadsereg a dolgozó nép, a nemzet szerves része: az egész szocializmust építő nemzet feladata őrködni országa határain, szocialista rendszerén, együttműködni a szocialista közösséggel — mindenekelőtt az első szocialista nagyhatalommal, a Szovjetunióval —, a hadsereg feladata pedig ennek a védelemnek a fegyveres részét biztosítani.

A hadseregben már 1947. augusztusáig — még a két munkáspárt egyesülése előtt — eldőlt a hatalmi harc: a Kossuth Akadémián megindult a munkás-paraszt fiatalokból az új tisztképzés. A szocializmus építése, a fordulat éve új fel-

adatot jelentett a hadsereg politikai nevelésében és bizonyos változást kellett, hogy jelentsen a nevelőtisztek helyzetében is. A nevelőtiszti funkció átalakult politikai tiszti funkcióvá, ami azt jelentette, hogy a politikai tiszt egyben társparancsnok is lett. Ez szükségessé tette a nevelőtisztek magasabb szintű oktatását, de erre csak 1948. szeptemberében nyílt lehetőség, a Petőfi Akadémia megnyitásával.

1948 nyarán Révész Géza elvtárs közölte velem, hogy a párt javaslatára Veres Péter honvédelmi miniszter engem bízott meg a Petőfi Nevelőtiszti Akadémia parancsnoki teendőinek ellátásával. Nagyon örültem a megtisztelő feladatnak, ami azonban nem azt jelentette, hogy megyek és átveszem az új intézmény vezetését, hanem azt, hogy magamnak kellett biztosítanom az épületet, a munkatársakat, sőt az oktatás anyagát is.

A Petőfi Akadémia elhelyezésére legalkalmasabbnak a régi Bólyai Akadémia hűvösvölgyi épülete mutatkozott. Ezt azonban akkor a Mezőgazdasági Egyetem és a Nemzeti Parasztpárt foglalta el. Beleznay István vezérkari ezredes, akinek feladata volt az épület visszaszerzése, húzódozott attól (Veres Péter a Parasztpárt elnöke is volt), hogy a miniszternek felvesse az épület átadását a Petőfi Akadémia számára. Mivel megtudtam, hogy többszöri elhalasztás után végre Minisztertanács elé került az Akadémia ügye, elhatároztam, felhívom Veres Pétert. Szabályosan bejelentkeztem, majd kértem, hogy támogassa kérésünket. A miniszter jól ismerte a nevelőtiszti intézményt, a rövidített nevelőtiszti tanfolyamon többször is kint járt, ő adta át a diplomákat a végzős hallgatóknak. Kérésemre vontatottan „majd meglátjuk"-kal válaszolt. Erre fejembe szállt a vér, megfeledkeztem alárendeltségemről és eléggé szemtelenül mondtam: „kérem a miniszter bajtársat, hogy álljon ki a honvédség érdekeiért is." Veres Pétert váratlanul érte indulatos kifakadásom, akkorát fújt a telefonba, hogy a huzal másik végén majd elrepültem.

A Minisztertanács nekünk ítélte az Akadémiát. A mezőgazdászok minden huzavona nélkül kiköltöztek, a parasztpárti funkcionáriusokat azonban már nehezebb volt kitelepíteni. Nos, épületünk, már volt, de hiányoztak a tanárok. Kértem Révész elvtársat, hogy segítsen. Kérésemre kérdéssel válaszolt: „nem ismer egyetlen alkalmas elvtársat sem?" Törtem a fejem, végül eszembe jutott egy elvtársnak a neve, akivel együtt voltam a krasznogorszki antifasiszta iskolán. Úgy gondoltam, ő alkalmas lesz az Akadémián, mire Révész elvtárs azonnal felírta a nevét. Megkérdeztem persze, hogy miért teszi, mire azt válaszolta, hogy erre az elvtársra neki lesz szüksége, mi pedig neveljünk ki magunknak munkatársakat, hiszen nevelőtiszti akadémia vagyunk.

Egy-két elvtársat adott a pártközpont, de így sem volt meg az oktatók kellő létszáma, a helyeket csak nehezen tudtuk betölteni. Az ideológiai tárgyak oktatóinak zöme a volt nevelőtiszti tanfolyam jól bevált előadóiból tevődött össze; a hozzájuk újonnan csatlakozókból két nevet szeretnék kiemelni: Imre Istvánt, a Kossuth-díjas festőt és Devecseri Gábort, az ismert költőt és műfordítót, aki remek előadó is volt és aki az Akadémia megnyitására felejthetetlen költeménnyel lepett meg bennünket. A költemény címe: „Petőfi hajléka":

Hányszor gondoltam kisgyerek koromban:
Lehet, hogy meg se halt
Tán még betoppan és folytatja, mit
zengett, a harcidalt.
Gyakran olvastam száztízévesekről,
s gyúlt a csalóka fény:
hisz akkor ő is életben lehet még,
Gyermekremények, gyermeteg remény!

Esztendők jöttek, tátott szájú rémek,
s a képzelgés kemény foguk között
fogyott és vékonyult, míg végül is
valóra vált: Petőfi visszajött.

„Gyalázatot lemosni", mint ígérte
a harcos költő visszaérkezett.
Ifjan jött meg, ahogyan elment,
és ifjakkal szorít kezet.
Veletek, kiknek ő ad forradalmi
öntudatot, s erőt, hitet,
veletek, kik mint ő, a népet
tanítjátok és véditek.

Emlékezzetek: gyalog vándorolt,
s éjjel nem volt feje fölött fedél,
de jókedvét ez nem rabolta el,
s most kedve köztünk százszorosan él.

Mert aki itt van, mind harcába indul,
és torzítatlan képére vigyáz,
mert neki, a sokszor otthontalannak,
otthona immár ez a ház.

És mégis azt mondom, barátaim,
Legyen ez a hajlék kicsi,
Petőfi benne el ne férjen,
törjön belőle ki!
Az ország útján járjon újra,
de nem magában: szívünk megy véle,
Petőfi fegyver, messzefénylő,
a munkás és a paraszt fegyvere.

Száz éve tündököl: vezessen
„a néppel tűzön-vízen át",
a laktanyák ébresztő kürtjelében
hallassa ismerős szavát.
Erőt öntsön szívünkbe és karunkba,
mikor a zsarnokokra üt.
Vigyétek őt mindenhová,
Lakjék Petőfi mindenütt!

A katonai tárgyak előadóival, a harcászati és lövészeti előadói helyek betöltésével nem volt ennyi gondunk, mert az éppen akkor befejeződött demokratikus világnézeti tanfolyamról a legjobb tiszteket az Akadémiára helyeztük kiegészítésül azokhoz, akik ugyancsak a nevelőtisztképző tanfolyam állományából kerültek ide. Az ideológiai tananyagot egyeztettük a Központi Pártiskolával és ezzel az Akadémia valamelyest pártiskola-jellegűvé vált. A katonai anyagról az egy évvel korábban megnyílt Kossuth Akadémiával konzultáltunk.

A hallgatók idejében megérkeztek. Nagyobb részüket a pártszervezetek küldték, sokan jöttek közvetlenül üzemekből, sztahanovisták, kiváló szakmunkások. De Illy altábornagy elvtárs — a személyügyi főcsoportfőnök — gondoskodott arról, hogy a csapatoktól a katonai kiképzésben a helyüket jól megálló, politikailag megbízható elvtársakkal töltse fel a hallgatói helyeket. A kiképzési terv elkészítése és a helyiségek elosztása természetesen így is nagy problémát jelentett, de itt már bizonyos mértékig fel tudtuk használni a Kossuth Akadémia tapasztalatait. Révay Kálmán vezérőrnagy és a tőlünk odahelyezett Nagy Gábor alezredes — a politikai helyettese — jelentős segítséget nyújtottak.

Az Akadémia udvara, a főépület előtt húzódó dombbal, nem volt alkalmas sem katonai kiképzésre, sem sportolásra. A hallgatók 1948. szeptember 1-ére rendre bevonultak és megkezdődött a kiképzés, de gondot jelentett az udvar rendbehozatala, ami nélkül nem tudtuk megtartani az ünnepélyes megnyitót. Az Akadémia megnyitását zászlóavatással akartuk egybekötni, amelyhez hozzátartozott egy ezüst díszkürt is. Mint nevelőtisztképző tanfolyam, rendszeres kapcsolatot tartottunk a legnagyobb üzemmel, a Csepel Művekkel. Hozzájuk

fordultunk és Drahos elvtárssal az élen a csepeli elvtársak készséggel vállalkoztak a zászló — ebben az időben még az 1848-as zászlók mintájára fehér alapon — és az ezüst díszkürt ajándékozására. Az udvar rendbehozatalával kapcsolatban egy mentő ötletem támadt: az újságban olvastam, hogy Fejér megyében nagyarányú földmunkát végeznek földgyalu segítségével. A Fejér megyei alispán Tömpe István volt, spanyol önkéntes társam. Felhívtam őt telefonon és valóban készségesen rendelkezésünkre bocsátotta néhány hétre a gépet. Közben megindult az esőzés, így salakot hordattunk gyors megoldásként az udvarra, de ez is elkészült időben.

Az Akadémia jelvényére pályázatot hirdettünk, de a beérkezett anyag nem felelt meg a célnak. Végül az Akadémián dolgozó egyik rajzolóval ketten alkottuk meg: címerben könyv, azon géppisztoly; a könyv fölött és alatt „Petőfi Akadémia" felirat.

Az Akadémia jelvényét megkapta az Akadémia parancsnokságán dolgozó valamennyi beosztott és természetesen a hallgatók is, ami a katonáknál lényeges megkülönböztetés, de a jelvény szükséges volt az Akadémia csapatzászlójára is.

Az Akadémia saját lapot is szerkesztett „Petőfi szellemében" címmel, ami alatt ez állt: „A Petőfi Akadémia híradója."

Az Akadémia zászlaját és a díszkürtöt az Akadémia nevében, küldöttségünk élén Csepelen, az ottani díszteremben vettem át. A zászló jelenleg a Hadtörténeti Múzeumban látható. A nagy ünnepség keretében elhangzott beszédemben a következőket mondtam: „Nagy ünnep számunkra ez a mai. A magyar dolgozók és a Magyar Néphadsereg közötti kapcsolat ismét szilárdabb lett. A népi demokrácia, mint minden téren, a honvédség területén is megalkotta sajátos formáját, a Néphadsereget. Célja a dolgozók szabadságának és függetlenségének biztosítása. A tisztek a dolgozók közül, a munkások, a parasztok és a dolgozó értelmiség köréből kerülnek ki. Ma a dolgozó nép fiaiból álló hadsereg áll itt és ezeket a honvédeket büszke öröm tölti el attól a tudattól, hogy országunk legnagyobb gyára, Vörös Csepel dolgozói ajándékozták meg őket csapatzászlóval.

A nevelőtiszt önfeláldozóan szereti hazáját, szereti a dolgozó népet, látja világosan a munkásosztály vezető szerepét. A nevelőtiszt szereti és becsüli a magyar munkásosztály élcsapatát, a kommunisták pártját. A nevelőtisztnek értékelni és oktatni kell azt az eléggé soha meg nem hálálható cselekedetet, hogy a Szovjetunió felszabadította hazánkat és ezzel lehetőséget teremtett az elnyomott, kizsákmányolt magyar dolgozók felszabadítására is. A nevelőtisztnek látnia kell, hogy amit a magyar dolgozók építenek, csak nagy szövetségesünkkel, a Szovjetunióval és a többi népi demokratikus szövetségesünkkel közösen és csupán kölcsönös támogatással védhető és biztosítható az imperialistákkal szemben. És végül, de nem utolsósorban a nevelőtisztnek remekül kell ismernie a modern haditudományokat, a világ legyőzhetetlen hadseregének, a Szovjet Hadseregnek haditudományát.

Akadémiánk névadójául Petőfi Sándort választottuk, mint egyikét a legnagyobb forradalmároknak, akinek a szellemében óhajtjuk képezni politikai tisztjeinket. Petőfi még nem állott annyira közel népünkhöz, mint most és mi sohasem közelítettük még meg jobban Petőfi céljait, mint ma, a népi demokráciában. — Majd így fejeztem be: — Most pedig a Vörös Csepel által adományozott zászlót és díszkürtöt büszke örömmel veszem át Akadémiánk nevében és ígérem, hogy Petőfi szellemében fogunk harcolni a magyar dolgozók igazi hazájának megteremtéséért, a szocialista Magyarországért."

Mindezek után büszkén készülhettünk az Akadémia megnyitó ünnepségére. A köztársasági elnöktől — Szakasits Árpádtól — kezdve a jelentősebb polgári és katonai személyeket személyesen kerestem fel, és kértem fel az Akadémia megnyitó ünnepségén való részvételre.

Az ünnepséget 1948. december 12-én, vasárnap délelőtt 8.30-kor tartottuk.

A megnyitót sajtótájékoztató előzte meg. Ezen a következőket mondtam:

Az Akadémiára való bejutást nehéz felvételi vizsga előzi meg: marxizmus—leninizmusból, magyar nyelvből, számtanból, földrajzból és szolgálati szabályzatból és csak a dolgozók legértékesebb, legöntudatosabb fiai juthatnak be az Akadémiára. A politikai tiszt feladata határozza meg az Akadémia hallgatóinak szociális összetételét. Az Akadémia hallgatóinak kb. 60%-a munkás származású, 25%-a paraszt, 15%-a értelmiségi és egyéb. A hallgatók között több élmunkás, kitüntetett munkás és partizán van. A hallgatók politikai tisztekként kerülnek majd ki a csapatokhoz. Szociális összetételük, politikai öntudatuk és jó kiképzésük garancia arra, hogy Néphadseregünk politikai irányítása jó kezekben van.

Beszéltem a Bólyai Akadémia történelméről.

Beszéltem a zászlóavatásról és hogy miért választotta az Akadémia éppen Petőfit névadójául.

A megnyitó ünnepségről a „Néphadsereg" 1948. december 14-i száma a következőképpen ír: „Vasárnap délelőtt ünnepélyes keretek között avatták fel a Honvéd-Petőfi Nevelőtiszti Akadémiát. A Petőfi Akadémia hatalmas udvarán felsorakozott a három akadémikus század és a Kossuth Akadémia két díszszázada. A díszemelvényen Farkas Mihály honvédelmi miniszter, Riesz István igazságügyi miniszter, Vass Zoltán miniszter, a Gazdasági Főtanács főtitkára, Marosán György, az MKP főtitkárhelyettese, Münnich Ferenc altábornagy bajtárs, Kállai Gyula miniszter, Apró Antal, a Szakszervezeti Tanács főtitkára, államtitkárok, a Főváros, a demokratikus pártok és a tábornoki kar képviselői foglaltak helyet. Az ünnepséget a VM-Gyár MDP Pártszervezetének titkára nyitotta meg, átadva a Petőfi Akadémiának a Csepeli dolgozók ajándékát, az új csapatzászlót. Felkai Dénes, a Petőfi Akadémia parancsnoka, megköszönte a VM dolgozóinak ajándékát, majd hangoztatta, hogy az Akadémián képezik ki a politikai tiszteket, akiknek ápolniuk kell a honvédség szellemét. Ezután Kovács Eszter VM gyári élmunkásnő, zászlóanya, kötötte fel az első szalagot a most adományozott csapatzászlóra, majd utána a Köztársasági elnök, a miniszterelnök, a Kormány, a honvédség, a Magyar Dolgozók Pártja, a Főváros, a Szakszervezeti Tanács, a Szabadságharcos Szövetség képviselői következtek.

A Petőfi Akadémia hallgatói ezután esküt tettek, hogy a Magyar Köztársaság Alkotmányához hűek lesznek.

Az eskü után Nógrádi Sándor altábornagy bajtárs, a honvédelmi miniszter első helyettese mondott ünnepi beszédet."

Nógrádi elvtárs beszédében többek között a következők hangzottak el: „A demokratikus honvédség keretében eddig is voltak tanfolyamok, amelyeken a csapatnál most is működő, ún. nevelőtiszteket képezték ki. Ezek a tanfolyamok sem programjukban, sem módszereikben, sem szellemükben nem felelnek meg az új követelményeknek. ... Az egyik forrása a hibáknak a nevelőtisztek kiképzésénél az volt, hogy engedményeket tettek a polgári reakciós ideológiának: a nacionalizmusnak, a pacifizmusnak, a parasztromantikának és egyebeknek."

Nógrádi beszéde az új politikai helyzetnek megfelelően hangzott el. Az államhatalom kérdésében döntő fordulat következett be. Az újkori magyar történelem egyik legfontosabb eseménye, a két munkáspárt egyesülése után, győzelemre jutott a proletariátus diktatúrája, eldőlt, hogy „ki kit győz le". Az új körülmények szükségszerűvé tették a fegyveres erőknek a megváltozott helyzetnek megfelelően történő átalakítását.

Megkezdődött a hadsereg fejlődésének szocialista időszaka. Mindennek mi, kommunista nevelőtisztek, tudatában voltunk. Mégis, úgy érzem, joggal éreztük bántónak és sérelmesnek az előző években végzett nevelőtiszti munkánk egyoldalúan negatív értékelését.

A nevelőtisztek munkáját ért kemény kritika természetesen a nevelőtisztek képzését és irányítását is érintette. Ám meg kell mondanunk, hogy a nevelőtisztek képzése, a nevelőtisztképző tanfolyamok tevékenysége a párt illetékes

szerveivel szoros együttműködésben történt. Ha az ideológiai képzésben voltak hibák, azok általános ideológiai fogyatékosságainkat tükrözték. A nevelőtisztek képzésénél állandóan hangsúlyoztuk fejlődésünk szocialista perspektíváit és azt, hogy a népi demokratikus rendszer a szocializmusba vezető út egyik formája. A magyar népi kultúra haladó hagyományainak a megismertetése és megszerettetése a nevelőtisztek döntő feladata volt. A hadsereg előrehaladásának minden mozzanata, az 1945-ös kezdettől fogva, szorosan összefüggött a katonai szolgálatot vállalt kommunisták, a nevelőtisztek tevékenységével.

Érthető, hogy Nógrádi Sándor elvtárs bírálata letört minket.

Talán a Nógrádi-beszédet volt hivatva kiegészíteni és bizonyos mértékig korrigálni a hamarosan nyomtatásban is megjelent Nógrádi-beszéd Ilku Pál főcsoportfőnök-helyettes által írt bevezetője, ahol ez olvasható: „A Hadsereg fejlesztése, korszerűsítése és egységes szocialista szellemének kialakítása új feladatok elé állítja azokat, akik a Honvédségben a politikai nevelés munkáját végzik. Kétségtelen, hogy a Honvédségünkben működő nevelőtisztek jelentős érdemeket szereztek maguknak a Hadsereg demokratikus szellemben való fejlesztése terén. De látni kell, hogy a régi nevelőtiszti intézmény és az ezzel járó szűkreszabott hatáskör, feladat és munkamódszer ma már nem felelnek meg a követelményeknek."

A Petőfi Akadémiát, sok nehézséget leküzdve, sikerült megnyitni. Az ideológiai oktatás lényegében „katonai pártfőiskolává" avatta. A magas színvonalú ideológiai képzés, az általános műveltség mellé komoly katonatiszti alapképzést biztosítottunk a hallgatóknak. Különösen jó lett volna a megindításkor egy tapasztalt szovjet tanácsadó, de — sajnos — ez a tisztség akkor még ismeretlen volt. Télen síképzést biztosítottunk a hallgatóknak. Az Akadémia megfelelően részt vett az április 4-i ünnepi felvonuláson és már időben biztosítottuk a tisztavatást megelőző nyári táborozást.

Az Akadémia munkájának megindulása után néhány hónappal, 1949. májusában, váratlanul behívtak a Pártközpontba és közölték, hogy az első szakosító pártfőiskolára vezényeltek. Mondanom sem kell, hogy igen vegyes érzelmek uralkodtak el rajtam. Természetesen számomra a Pártfőiskolán való tanulás lehetősége nagy megtiszteltetés és segítség volt, mégsem értettem, hogy miután megszerveztem az Akadémiát és a munka jól beindult, miért kell az első évfolyam befejezése előtt engem, a parancsnokot, leváltani? A kérdés a Pártfőiskolán vált világossá számomra. Megérkezésem után nem sokkal iskolai gyűlést hívtak össze. Az előadó ismertette a Központi Bizottság közleményét Rajk László és társai letartóztatásáról. A KB közleménye nagyon megdöbbentett. Mivel a Központi Bizottság közleménye volt, először minden szavát elhittem. Az iskolagyűlés végén, amikor a rádió bemondta a sok volt spanyol önkéntes nevét, akiket szintén letartóztattak hazaárulásért, megdöbbentem. Megingott bennem a hír hitelességébe vetett hitem, sőt vártam, hogy az én nevem is elhangozzék.

Mindezek mellett nagyon bántott és méltatlannak, megszégyenítőnek tartottam mindazt, ami parancsnoki leváltásommal kapcsolatban történt és kihallgatást kértem Nógrádi elvtárstól. Kértem, a megszégyenítés elkerülésére, engedjék meg, hogy a Petőfi Akadémia első végzett tisztjeit — közben Otta István vezérőrnagyot nevezték ki helyettem parancsnoknak — még én avathassam fel. Ezt a kérésemet Nógrádi elvtárs elfogadta, így 1949. július 29-én a Honvéd Petőfi Akadémián a politikai tisztavató ünnepséget én vezettem le.

Így avattuk fel Néphadseregünk történetében először az első komoly politikai és katonai képzést kapott — most már nem nevelő, hanem politikai — tiszteket.

GALLYAS FERENC

ELKÉSETT HADITUDÓSÍTÁS*

1943. január 12-én hajnalban megindult a Vörös Hadsereg nagy támadása a Donnál küzdő 2. magyar hadsereg ellen. Gallyas Ferenc tartalékos főhadnagy, haditudósító szakaszparancsnok, délben tudta meg, hogy a szovjet egységek áttörték a magyar védelmi vonalat. Január 13-án reggel elindult Osztrogozsszkból előre, az első vonalba, hogy haditudósítást írjon. Útjáról nem tért vissza. Hivatalos jelentés szerint hősi halált halt. A városban, ahol éveken át tanár volt, a Hősök szobrára vésték nevét. A haditudósító főhadnagy nem halt meg: csaknem ötévi hadifogság után hazatért, s most, 35 éves késéssel, megírta haditudósítását.

*

1943. január 12-én, —42 C°-os fagyban, szokásos reggeli tornámat végeztem a kis orosz faház udvarán: zsebkendőt kötöttem az orrom elé, másképp a metsző hideg befagyasztotta volna az orrcimpámat. A ház előtt ukrán öregasszonyok haladtak el; nagy kendőkbe burkoltan, válenkiben mentek a kútra, vállukon a vízhordó rúd, a rúd két végén egy-egy vödör. Amint meglátták, hogy egyetlen szál tornanadrágban végzem gyakorlataimat, keresztet vetettek. Volt, amelyik letérdelt, s rövid imát mondott értem. Azt hitték, elment az eszem.

Délben Osztrogozsszk mellett egy tüzérosztály parancsnokságán tettünk látogatást. Benzint, téli olajat kellett szereznünk, mert a nagy hidegben autóink és gépeink nem indultak be; az olaj nem bírta a hideget, beledermedt az olajozott felületek közé. Kaptunk benzint is, olajat is. Cserébe hangvágó kocsink hanglemezre vette a parancsnokság beosztottjainak üzeneteit. Mindenki üzenhetett két-három mondatban haza, szeretteinek: „Jön a tavasz, megindulunk előre, a nyáron bevonulunk Moszkvába" — mondták az üzenetek, s az üzenők úgy tudták, hogy a budapesti rádió majd lejátssza a hanglemezt.

Az osztályparancsnok, T. őrnagy ebédre is meghívott. A hús rágós volt, de hús volt, a kenyér fekete; a németek láttak el bennünket élelmiszerrel. Már éppen búcsúzni készültem, amikor megszólalt a tábori telefon. A segédtiszt ment a telefonhoz.

— A hármas számú figyelőállás jelenti, figyelési sávjában ellenséges betörés — jelentette a segédtiszt az őrnagynak.

Még be sem fejezhette, megint fónikázott a telefon. Megint a segédtiszt lépett a készülékhez. Az arca feszült figyelemről tanúskodott.

— Felbontandó a 6/3. jelzésű boríték, a benne foglalt parancs haladéktalanul végrehajtandó. Vettem. Vége — ismételte a főhadnagy a távmondatos parancsot.

— A hadosztály tüzérségi parancsnoka volt — jelentette az osztályparancsnoknak.

— Hajtsd végre — parancsolta kurtán az őrnagy.

Az arca egyszerre szögletekbe, ráncokba, árkokba fagyott.

Megköszöntem a vendéglátást. Tisztelegtem, távoztam.

Mire szállásomra értem, leszállt az este. Amikor kiszálltam az autóból, csizmám sarka alatt szinte sírva csikorgott a hó. Egy közeli fáról valami sötét darab hullott bele puhán a hóba.

* A további eseményeket illetően lásd a szerzőnek a Hadtörténelmi Közlemények 1973. évi 3. számában megjelent „Az érzelmek és az értelem szerepe hadifogoly-magatartásunkban" című visszaemlékezését.

— Öreg volt már a varjú, hamar megfagyott — mondta a gépkocsivezetőm.
— Tisztek és tiszti beosztásúak hozzám — adtam ki a parancsot.

Negyedóra múlva együtt ültünk. Nem voltunk sokan, hiszen egy haditudósító szakasz állományát nem szabták nagyra. Én töltöttem be a parancsnoki tisztet, egyben haditudósítói feladatot is elláttam. Alig vártam, hogy valami igazán nagy tudósítást írhassak. Nem olyant, amilyent egy-egy esemény után napok, esetleg hetek múlva mások mondanak el nekem, hanem olyant, amelynek minden részletét magam is láttam, átéltem. Igazán nagyot, őszintét akartam írni, reálisat, hogy otthon is tudják: nem üdül a 2. hadsereg a fronton.

A szakasz minden tagja tartalékosok közül került ki. Seress zászlós volt a fotóriporter, Betegh karpaszományos szakaszvezető a 8 órai Újság tudósítója, Péter zászlós a hangvágó kocsi parancsnoka, de most ő rendelkezett közvetlenül a filmkocsival is, mert télre nem volt teljes a létszámunk. A szolgálatvezetőnk Rudits szakaszvezető volt; a legénység szakképzett filmesekből és rádiósokból meg gépkocsivezetőkből állt; számuk kétszerese volt a tisztek vagy tiszti beosztásúak létszámának. „Átkiabálósaink", az úgynevezett bomlasztó raj tagjai, két napja utaztak haza, gyógykezelésre. Összeroppant az idegzetük; az orosz aknavetők pillanatok alatt belőtték magukat rájuk, mihelyt valamely frontszakaszon megjelentek, hogy tolmácsukkal orosz nyelvű propagandaszöveget kiabáltassanak át hangszórókon, felerősítve, az oroszoknak.

Röviden közöltem a tényállást.

— Reggel kimegyek az áttörési ponthoz: aki akar, velem jöhet. Itt a lehetőség a nagy riportra — fűztem hozzá.

Betegh karpaszományos szakaszvezető jelentkezett, meg Seress fotoriporter.

— Te nem jössz? — kérdeztem Péter zászlóst.

— Ha parancsot kapok, megyek, önként nem — hangzott a válasz.

— A haditudósító század parancsnoka még nem adott semmiféle parancsot — állapítottam meg.

— S te adsz, főhadnagy úr? — kérdezte Keresztély karpaszományos őrvezető, s az arca, a hangja erőltetett közönyt fejezett ki.

— Nem adok. Aki akar, jön. Reggel hétkor indulok. Ha holnap napszálltáig nem jönnék vissza, jelentsétek a századparancsnokságnak, s azonnal készüljetek a visszavonulásra. A parancsnokságot Péter zászlós veszi át. Van valakinek kérdezni valója?

Nem szólt senki.

— Köszönöm — fejeztem be az összejövetelt.

Péter zászlós megvárta, míg mindenki elmegy.

— Nem tennél le erről a nagy riportról semmi áron? — kérdezte, amikor kettesben maradtunk.

Péter néhány évvel fiatalabb volt nálam, én meg az öregebbek tanácsára sem szerettem hallgatni. A saját fejem után szoktam menni, még ha beverem is sokszor. De Péter régebben volt a fronton, jobban ismerte a dolgokat nálam. Gyűlölte a németeket, s a háborúért sem lelkesedett. A fronton szerzett tapasztalataim nekem is szertefoszlatták sok illúziómat, amelyet német irodalmi tanulmányaim valamikor még a főiskolán kellettek bennem a németek iránt.

— Nem üdülni jöttünk a frontra. A baka puskával harcol, te rádiótechnikával, én meg tollal — de valamennyiünknek teljesítenünk kell a kötelességünket.

— A baka csak parancsra lő, s akkor se mindig törődik vele, hová megy a golyója.

— Ha sokan volnának a hozzád hasonló defetisták, elveszítenénk a háborút — jegyeztem meg.

— Többen vannak, mint gondolod.

— Ne vitázzunk, s ha netán más parancsnokod lesz, ne beszélj így — mondtam egy kicsit a parancsnok hangján, de még barátságosan. Szerettem, becsültem Pétert, bár nézeteink erősen különböztek.

Péter nem válaszolt rögtön. A fehérre meszelt falon egy fekete keretes fénykép függött. Az ukrán család hagyta ott, mielőtt elment. Mi is ott hagytuk. A kép egy nyitott koporsóban fekvő halott férfit ábrázolt. A koporsót népes család állta körül. A férfiak csizmát viseltek: első pillantásra hasonlítottak a mi ünneplőbe öltözött parasztjainkhoz; az asszonyokon magas, zárt nyakú, szorosan a testhez illeszkedő blúz, hosszú, bőre szabott fekete szoknya.

— Sok lesz a halott mostanában, de csak kevés koporsóra lesz szükség — jegyezte meg aztán Péter, mintha nem is hallotta volna, amit mondtam. — Ugye, két kisfiad van?

— Ide figyelj! Ne beszélj most a családomról. Nekem itt kötelességeim vannak — mondtam idegesen.

— Persze, persze. De az nem kötelességed, hogy egy „nagy riport" kedvéért hadiárvákká tedd a fiaidat. Várj egy napot legalább. Fogadok, holnap itt a bizalmas parancs, hogy azonnal vonuljunk vissza, hiszen az anyagot, felszerelést kímélni, óvni kell.

Szavai ellentmondó érzéseket kavartak fel bennem. Ideges is, dühös is voltam. De valami furcsa érzés hatására mégis csak ennyit mondtam:

— Felejtsd el, hogy meghallgattam a szavaidat. Eredj aludni!

— Parancsodra!

Már kint volt a kis előszobában, s én utána mentem, hogy kikísérjem. Kinyitotta az udvarra szolgáló ajtót, kilépett az udvarra, visszafordult, majd felnézett az égre. Odafent, szokatlanul nagy magasságban, a csodálatosan tiszta égbolton, szikrázva égtek a csillagok.

— Amikor először hagytam el hosszabb időre az édesanyám házát, még egész kicsi voltam. Azt mondta az édesanyám, hogy a csillagokból ő vigyáz majd rám. Vigyázzon terád is a feleséged, a két kisfiad az orosz csillagok mögül.

Tisztelgett, hirtelen sarkon fordult, elment. Csizmája alatt élesen, panaszosan csikorgott a hó.

Megírtam haza egy tábori lapot, rányomtam az ellenőrző bélyegzőt, lefeküdtem, s nyomban el is aludtam.

Reggel 6-kor fölkeltem. A hold még sápadt fénybe vonta a kis külvárost, amikor kiléptem az udvarra, hogy elvégezzem szokott reggeli tornámat, s megmosakodjam a hóban.

6 óra 30-kor készen voltam az indulásra. Megnéztem, mit csinál a gépkocsivezető. Sehogysem tudta beindítani a motort. Kiálltam az országútra, megállítottam egy német tehergépkocsit: a sofőrje egy doboz Levente cigarettáért „behúzta" a mi kocsinkat.

7 óra előtt 5 perccel megjött Betegh is. Pontosan 7 órakor indultunk. Csupán Péter volt ott az indulásnál, Seress nem jelentkezett.

— Szerencsés felfordulást! — mondta Péter a kabala előírásainak megfelelően, s látszólag könnyed volt és vidám.

— Átadom a parancsnokságot — mondtam, mert nem akartam érzelgősnek látszani.

— Jó, délig átveszem, akkor visszaadom neked. Ha részegen találsz, ne szidj össze nagyon. Ilyen szörnyű időben már csak a pálinka melegít. — A hangját túlzottan vidámnak éreztem. Egy kézfogás, s a Chevrolet elindult.

1943. január 13-án reggel 7 óra volt.

Az első vonal csupán 18 km-re húzódott előttünk, a Don vonalát követte. A 7. hadosztály parancsnoksága Kolbinóban állomásozott. Már jártam ezen a vidéken többször. Még sohasem láttam errefelé akkora forgalmat, mint most. A szembe jövő gépkocsik nagy része személyautó volt, némelyiken háromszögletű zászlócska jelezte a magasabb parancsnokot. Előttünk tüzérségi és gépesített alakulatok haladtak. Nehéz volt előrejutni. De Kolbinónál minden jármű, minden alakulat megállt, nem ment előre tovább. Szembe pedig már tehergépkocsik is nagy számban jöttek, súlyos sebesülteket hoztak.

A hadosztály parancsnoka vitéz Szabó László vezérőrnagy volt. Bár nem reméltem, hogy fogad, mégis jelentkeztem a segédtisztjénél.

— Fordulj a vezérkari főnökhöz — mondta a segédtiszt. A vezérőrnagy úr nagyon el van foglalva.

Jelentkeztem a vezérkari főnöknél. A parancsnokság a falu iskolájában székelt, s a vezérkari főnök egy tanteremben ütötte föl hadiszállását. A terem egyik falát teljesen elborították az egymás mellé illesztve felerősített 1 : 75 000-es katonai térképek. A térképeken piros zászlócskák jelezték a Vörös Hadsereg, kékek a magyar hadsereg fontosabb parancsnokságait és állásait. A hadosztály vezérkari főnöke, Létz vezérkari százados, azonnal fogadott. Éppen a térképes fal előtt állt, piros zászlókat hozott közelebb, némelyiket át is rakta a magyar védővonal innenső oldalára, de már a kék zászlócskákat is egyre nagyobb számban rakta hátrább, Kolbino felé. Közben állandóan fónikázott valamelyik telefon is. A távbeszélő ügyeletes egymás után vette a távmondatokat, majd szinte idegesítő nyugalommal, minden távmondat vétele után ezt ismételgette:

— A hadosztályparancsnok úr parancsa: a végsőkig kitartani!

— Mit akarsz? Haditudósítást írni? Még fényképezőgépet, távcsövet is hoztál?! Azt képzeled, lesz rá időd, hogy fényképezgess? S mit akarsz fényképezni? Első vonalunk alakulatai csürheként menekülnek. Fogd a pisztolyodat, próbáld megállítani ezt a gyáva bandát, lőjj beléjük, ha nem akarnak megállni.

— Hol van most az első vonalunk? — kérdeztem.

— Mit tudom én. Nem kapok egyetlen megbízható jelentést sem!

Tisztelegtem, távoztam. Odakint a vezérőrnagy segédtisztjébe ütköztem.

— Ide figyelj! Neked szabad mozgásod van. Fordulj vissza!

— Hol van most az első vonal?

— Az ördög se tudja. Egyet tudok. Innét 3 km-nyire előttünk volt még reggel egy tüzérségi záróállás. Nem láttam visszavonulni őket. Ilkey tüzérezredes a parancsnokuk. Fordulj hozzá, ha sehogy sem akarsz észretérni. Pedig meg akarlak kérni, ha hazajutsz, értesíted a feleségemet, hol láttál utoljára.

— Majd ha visszajöttem, beszélünk erről — válaszoltam

Úgy éreztem, nem fordulhatok vissza eredménytelenül. Hányszor nyilatkoztam a többiek előtt mély megvetéssel azokról a haditudósítókról, akik jól fűtött szállásukon, az első vonaltól biztonságos messzeségben írják színes cikkeiket, amelyekben a tisztek és katonák nem ismerik a félelmet, győznek vagy elesnek, de győzelmük és haláluk egyaránt harcra lelkesítő, hősi példamutatás. Én azt a katonát szerettem volna hősömnek megtenni, aki fél, mint Tolsztoj hősei, de nem hátrál meg, hiszen tudja, hogy hazájától másfélezer kilométerre „a keresztény kultúrát, a magyar nemzet létét, a családot" védelmezi. S magam is át akartam élni a harc minden izgalmát, a félelem hátborzongató érzését a halálos veszéllyel szemben, s azt a még ennél is nagyobb félelmet, hogy hátha nem tudok parancsolni magamnak, s rohanok, rohanok fejvesztve, az irhámat, a puszta életemet mentem: meg akartam ismerni azt a félelmet, amely így bátorrá teszi az embert, hiszen a legnagyobb dolog az, ha az ember a saját gyávaságát legyőzi.

Nem akartam visszamenni a nagy riport élménye nélkül: féltem, hogy a hátam mögött majd gyávának neveznek. „Neki is csak addig járt a szája, amíg az első orosz tankot meg nem látta" — mondja majd Keresztély gúnyosan, amikor nem hallom, mert az mindig másokat gúnyolt, mindig akkor, amikor az illető nem hallotta, s közben arra kérte befolyásos papáját, vitesse haza, mert itt „ronda hideg" van, s a „katonák tetvesek".

Odakint, a parancsnokság előtti téren fürge léptekkel taposta a síró havat Betegh Miklós. Hatalmas, nehézkes testét gyors mozgásra kényszerítette a hideg.

— Mi újság? — kérdezi tőlem.

— Innét három kilométernyire megtudjuk, hol van most az első vonalunk. Itt már teljes a zűrzavar. Várj meg itt, én előremegyek.

— Ha megengeded, inkább veled megyek.
— Ahogy gondolod — egyeztem bele.
Előkerült a sofőr is. Az országút szélén egy hátramenő gépkocsi sofőrjével beszélgetett. Nagyon lassan ült be a kocsiba, még jó, hogy a motort nem állította le, most megint huzathatnánk be.
— Mért vág olyan keserves képet? — kérdem tőle.
— Azt mondják, rengeteg halottunk van. Az első vonalban odafagy a bakák ujja a ravaszhoz, de a puska nem sül el. A géppuskák is bedöglöttek. Megfagyott bennük az olaj. Most hová?
— Egyenest előre az országúton.
Töltőtollal a kezemben, rövid jegyzeteket írok kis füzetembe. A cikk érdekesnek ígérkezik máris, de nem valószínű, hogy győzelmet kanyaríthatok ki belőle, akkor pedig aligha közlik. Bár a katona, akinek odafagy kesztyűtlen ujja a ravaszra, s mégis helytáll, nem is rossz cikkanyag.
— Ha hozzáfűzöd, hogy a hazulról küldött meleg kesztyűjét még raktárban tartják, mert az orosz támadást várják, s az anyagra vigyázni kell — mondja halkan, felém fordulva Betegh, s én csak most eszmélek rá, hogy fennhangon gondolkoztam.
Betegh Miklós szavai nyomán furcsa gondolatsor indul meg bennem. Persze, az anyag a fontos. A kesztyűt menteni kell, a baka ujjáért nem kár, a szőrmecsizma ott áll ezerszám a raktárakban, a baka lába hadd fagyjon le, úgyis jön az orosz támadás, a veszteség nagy lesz, bár a támadást bizonyosan megállítjuk, vissza is verjük, ez a hivatalos álláspont, csak nem fogalmazzák meg soha ilyen őszintén.
— Már te is Péter hatása alatt vagy — mondom Beteghnek. — De akkor mi a csodának jössz velem?
— Teljesítenem kell a kötelességemet. De azért én is gondolkozhatom fennhangon.
Megérkeztünk. Egy magaslat lejtőjén 20—25 tiszt toporgott a hóban. Egy kisebb csoport közepén egy ezredes állt.
— Ilkey ezredes úr? — kérdeztem egy zászlóstól, s az ezredes felé mutattam.
— Igen.
Betegh Miklós az autónál maradt, én meg az ezredeshez léptem.
Az ezredes elég udvarias volt.
— Magam is szeretném tudni, mi a helyzet. De nézd csak, az a falu ott Boldirevka. Tegnap még magyar ezredparancsnokság volt ott. Ma senki sem tudja, kik vannak a faluban.
Távcsövemet a falura irányítottam. A falu dermedten, mozdulatlanul aludt a vastag hóbunda alatt. Teljesen kihaltnak látszott.
— Nincs messze, meg kellene nézni, mi van ott — mondtam.
— Gyanús az a falu nagyon. Az oroszok nem tüzelnek rá, s onnét sem villan fel egyetlen torkolattűz sem — gondolkodott fennhangon az ezredes, majd hozzáfűzte.
— Gépkocsin vagy?
— Igen.
— Ne menj tovább. Itt már csak harci felderítés végezhető.
A domb lejtőjénél német és magyar ütegek tüzeltek északkeleti irányban.
— Hová lő a tüzérség?
— Gyevica falu irányába. Ha jó a távcsöved, akkor megláthatod, hogy ott a dombvonulaton fehér hóleples alakok sűrű csatárláncban jönnek errefelé. Azokat lövik, meg a tűzfegyvereiket.
Távcsövemen a felénk jövő alakok sapkaformáját sehogy sem tudtam oroszoknak minősíteni.
— Bizonyosan oroszok azok? — kérdeztem.
Egy tüzérőrnagy szólt közbe.
— A mieink az első vonalban még nem kapták meg a fehér fedőruhát. Csak oroszok lehetnek.

A német és a magyar tüzérség már jól belőtte magát arra a dombvonulatra. A távcsövön tisztán lehetett látni a felbukó alakokat, de azért a tömeg csak jött, jött tovább.

— Mit írjak erről a harcról? — Kérdésemet az ezredeshez intéztem.

Az ezredes elgondolkozott. Komor arcára ráfagyott a szolgálati fegyelem. Körülhordozta tekintetét környezetén, aztán karonfogott, félrevont.

— Ne írj semmit, menj innét hátra minél hamarabb. Ha hazajutsz...

Félbeszakította önmagát.

— Az arcod konok. Te írni akarsz. De mit fogsz írni? Az igazat? Nem írhatod meg. Hazudni fogsz?

Ma is előttem az arca. Lélegzetének párája vastag dérré fagyott a bajuszán és szemöldökén. Az orra hegyét, az arcát sápadt sárgára hervasztotta a gyilkos hideg. Dér-bevonta sűrű szemöldöke alól rám parázslott fekete szeme.

— Írd meg, ha akarod: az a parancsunk, hogy az utolsó töltényig, az utolsó emberig helytálljunk.

Az „utolsó" szó, amelyet az ezredes szinte sziszegve, s mégis hangsúlyozott gyűlölettel mondott ki, hirtelen feltámasztotta emlékezetemben Jókai egy elbeszélését. „Az utolsó szó és az utolsó golyó" lehetett a címe.

— Téged nem köt ez a parancs. Eredj. Itt a feleségem címe. Keresd fel, ha hazakerülsz, vagy legalább ezt a fényképet juttasd el hozzá.

Átvettem a fényképet, amelyen rajta volt a cím. Körülnéztem. Semmi olyant nem láttam, amivel az ezredes izgalmát megmagyarázhattam volna. A tisztek nyugodtan beszélgettek, ütegeik változatlanul tüzeltek: zűrzavar, pánik itt nem látszott, s az országúton éppen három német rohamlöveg közeledett dübörögve. A domb alján megálltak. Egy hóleplet viselő német kiszállt az elsőből, s megindult felénk. Amint közelebb jött, láttam, hogy főhadnagy. Előbb a beszélgető csoporthoz ment, onnét megindult az ezredes felé. Amikor hozzánk ért, tisztelgett, s bemutatkozott. Rőt szemöldökét még nem lepte be a dér, szeplős arca nem a hidegtől volt szinte áttetszően fehér.

— Boldirevkán túl sündisznóállásba ásta be magát egy lovagkeresztes német őrnagy. Az a parancsom, hogy szabadítsam ki, de nincs gyalogságom. Kérek gyalogságot, természetesen gépkocsikon.

Az ezredes nem tudott vagy nem akart tudni németül. Lefordítottam a német főhadnagy szavait.

— Sajnálom, ez tüzérségi záróállás, gyalogosaim nincsenek — felelte kurtán az ezredes.

A német tisztelgett, s távozott. Visszament a lövegéhez.

— Tudod, milyen érzés az, amikor az ember végre megnősül, felesége, kislánya van, s akkor itt kell megdöglenie, csak az Isten tudja, miért?

Az ezredesből ellenállhatatlanul kitört a közlési vágy. Most nyilván minden mindegy volt neki, hát beszélt. Saját alárendeltjei előtt bizonyosan nem tette volna, de én csak jöttem, s máris megyek. Abban bizonyos volt, hogy egy haditudósító tiszt nem írhat kedvezőtlenül egy magyar királyi ezredesről.

A tudósításon járt az eszem. Az agyam csodálatos tisztasággal jegyzett fel és raktározott el minden benyomást, hogy aztán legyen mit megírnom. Amíg az ezredes beszélt, azon törtem a fejem, hogyan szerepeltessem majd írásomban őt? A mondatok már formálódtak bennem: „Fekete kunszeme a dérlepte sűrű szemöldök alól a Don felé villan. — Már jön onnét az ellenség, mondja — de mi itt állunk. Meg nem hátrálunk, győzünk vagy meghalunk." Így írom majd le őt, gondolom magamban, s ha ezek a mondatok túlságosan bombasztikusak is, a hősi halál, amit szükség esetén hozzáköltök, értéket ad nekik. Közben a német főhadnagyot figyelem. Idegesen, fázva toporog az első rohamlöveg mellett. „Hátha vele mehetnék?" — villan fel bennem a gondolat.

Az ezredestől engedélyt kérek a távozásra.

Egy pillanatig a gondolataiba mélyed.

— Eredj, vigyázz, a vesztedbe ne rohanj! — mondja aztán, s kezet nyújt.

A szivar, amivel a német főhadnagyot megkínáltam, megtette hatását.

— Szívesen elviszem. De gondolja meg: ha mi nem tudjuk kiszabadítani az őrnagyot, akkor nekünk is be kell mennünk sündisznóállásba, s meg kell várnunk, hogy nagyobb erő szabadítson ki bennünket — válaszolja kérésemre.

— S meddig leszünk a sündisznóállásban?

— Esetleg egy-két napig is — válaszolja.

S én már látom tudósításom fő- és alcímeit. „Előre a Sturmgeschützben". „A szabadítási kísérlet". „Egy éjszaka a sündisznóállásban". „Kitörés az ellenséges gyűrűből!"

A rohamlöveg legénysége között szétkínálok egy doboz Leventét. Tehetem. Nemrég jöttem hazulról, nem dohányzom. A németek boldogan pöfékelnek. Ők már csak valami dohányszagú füvet kapnak ellátó alakulataiktól.

— Mikor indulunk? — kérdem.

— Jön egy szakasz gépkocsizó gyalogság, azt várjuk — hangzik a válasz.

Felhasználom az időt, visszamegyek a gépkocsihoz.

— Veled megyek én is —mondja Betegh, amikor tájékoztatom.

Az országúton három nagy tehergépkocsi jön hátulról az első vonal felé. Távcsövem pár lépésnyire hozza őket. Németek vannak rajtuk.

„Itt a gyalogság, a németek rövidesen indulnak" — gondolom magamban, s látom, hogy a főhadnagy körülnéz, mint aki keres valamit, majd megindul az ezredest körülvevő tiszti csoport felé.

Amikor odaérek, a német főhadnagynak már csak az utolsó szavait hallom.

— A német gyalogság megérkezett a lövegek kísérésére, magammal vihetem azt a magyar urat, aki ezt tőlem kérte, vagy helyette esetleg valaki mást?

A „magyar urak" (a németek a „Herren" szóval foglalták össze a tiszteket, a többi általában „Soldat" volt) hallgattak. A főhadnagy túlságosan világos szemének éles, egy kicsit gúnyos, lenéző tekintetét végighordozta a „magyar urakon".

— Ich bin hier, Herr Kamerad — jelentkeztem, s valahogy úgy éreztem, hogy a magyar tisztek egyszerre megkönnyebbülnek.

Ütegeink a megszabott ütemben, szabályosan tüzeltek. Gyevica felől még egyre jöttek, egyre csak jöttek... A német és a magyar tüzérség valósággal kaszálta őket. Az első vonal felől az országút mentén, horhosokban, ösvényeken, dűlőutakon, a vastag hó borította terepnek még járható részein bukdácsolva, fejvesztetten özönlöttek vissza a magyar katonák. Volt valami furcsa, nyomasztó hangulat a levegőben. A német és a magyar ütegek szabályos, egyenletes tüzelése, a cigarettázgató tisztek, a fejvesztetten menekülő magyar katonák, a verőfényes, csodálatosan tiszta, metszően hideg, felségesen szép téli idő, az ibolyaszínben foszforeszkáló, végtelen fehér táj, amely vakítóan, szemhunytatón verte vissza a nap sugárözönét, valami feloldhatatlan, megfejthetetlen ellentétet rejtett magában, s nem tudtam, miért, nyugtalanság, nehéz érzés hatalmasodott el bennem.

„Miért nem lő az orosz, miért van oly nagy csönd odaát?" — kérdezem magamtól.

Egy híradós lép az ezredeshez, s egy papírlapra írt távmondatot ad át neki. Az ezredes elolvassa. Még hallom dühös, kiabáló hangját:

— Fogjanak pisztolyt az urak. Felső parancs szerint minden tisztnek kötelessége, hogy bármily eszközzel megakadályozza a pánikot. Le kell lőni minden menekülőt. Meg kell állítani ezt a csürhét!

Követem a német főhadnagyot, s már a rohamlövegeknél vagyunk, amikor észreveszem, hogy Betegh is velünk van.

A főhadnagy maga mellett mutat nekem helyet a löveg belsejében. Három német már bent ül. A sofőr üresen járatja a motort, a rádiós éppen összeköttetést teremt.

Betegh-hez fordulok.

— Isten veled. Ha két órán belül nem jelentkezem, menjetek azonnal vissza

Osztrogozsszkba, s onnét sürgősen hátrább. Ha egyálalán nem jövök vissza, értesítsd a feleségemet — mondom neki.

— Engedd meg, hogy veled menjek.

Eszembe jutott, hogy Betegh hivatásos újságíró; hátha jobb riportot írna, mint én.

— Nem engedem meg.

— Miért?

— Családod van otthon.

— Neked is.

Ez egyszerre felébreszti bennem megint az előbbi nyomasztó érzést. Le kell küzdenem.

— Az más. Én parancsnok vagyok. Példát kell mutatnom. Te pedig hajtsd végre az előbbi parancsom. Végeztem!

Ez a „Végeztem"! mindig a följebbvaló, az elöljáró parancsnok hangja volt a magyar hadseregben, utána nem volt ellentmondás.

Betegh tisztelgett, de nem szólt többé egy szót sem.

Kezet nyújtottam neki.

— Isten veled!

Beszálltam. A szemem sarkából láttam, hogy Betegh ott áll a lövegszörnyeteg mellett: a hátam közepén, a nyakszirtemen éreztem a tekintetét.

Odabent egy kicsit szorosan voltunk. A rohamlövegben eredetileg négy ember számára volt hely. A parancsnokon kívül a lövész, a rádiós és a sofőr ült benne. Fiatalok valamennyien, évek óta katonák. A főhadnagy volt a legöregebb, már betöltötte 26. évét. Lengyelországban kezdte, harcolt az Afrika—Korpsban, s járt Jugoszláviában is. Onnét vezényelték a keleti frontra.

Mindezt az alatt a pár perc alatt tudtam meg, amíg a rádiós összeköttetést nem teremtett, s át nem vette a parancsot, amelyet rögtön jelentett a főhadnagynak.

— Azonnal indulni!

— Indulás! — parancsolta a főhadnagy.

A löveg fedele becsukódott a fejünk felett. Belül egyszerre sötét lett. De a fedél nem zárt pontosan, s az illeszkedés helyén néhány milliméternyi hézag maradt. Éppen a fejem fölött. A résen át láttam a tündöklően kék eget. De most, hogy lezárt acélfedél választott el a kéklő égboltozattól, egyszerre végtelenül nagynak éreztem a távolságot köztem és a szabad ég között.

— Fernschnee an alle! — hallottam a parancsot, amit a rádiós közvetített a másik két Sturmgeschütz és a gépkocsizó gyalogság számára. A német szavaknak így semmi értelmét nem találtam, de rögtön eszembe jutott, hogy a lehallgatás ellen védekeznek rejtjeles szöveggel.

A vezérgép, amelyben mi voltunk, megindult. A főhadnagy periszkópon át figyelte a tájat és az országutat. Nem tudom, miért, elővettem a jegyzetfüzetemet és a töltőtollamat, de eszembe jutott, hogy írni úgy sem tudok. A sötétben furcsa érzés vett erőt rajtam. Fütyülni, vagy énekelni szerettem volna, mint gyermekként tettem sötét szobában. „De ezek a harcedzett németek mindjárt kitalálják, miért fütyülök, s kinevetnek" — gondolom magamban. Igyekszem a riportra gondolni. Szeretném megint összeállítani a fő- és alcímeket, de egyetlen jó mondat sem formálódik ki bennem. A gép dübörögve halad az országúton. A tájat ismerem, már többször jártam itt. Január elején látogattam meg utoljára a Boldirevkán állomásozó magyar ezredparancsnokságot. Ma reggel állítólag még bent voltak a magyarok a faluban. Ott vannak-e még? Szeretném tudni ezt, pedig nem ez a feladata a német harci csoportnak. Az a bizonyos magaslati pont Boldirevkán túl van, s nekünk a falu mellett kell elhaladnunk, hogy odajussunk. Az út most fölfelé visz, dombnak megyünk, de a falu túlsó végén hirtelen kanyarodik, s ott egy kis patak is van, amelyen kis fahíd vezet át. Kibír-e az ekkora gépszörnyeteget?

A szemem közben megszokta a sötétséget. A zárófedél keskeny résén át lá-

tom odafent a kék égboltot. Milyen csodálatos kéklő káprázat az odafent, ha innét bentről, a tovadübörgő acélbörtönből nézzük, s mily végtelenül messze van...

A gép dübörög, a motor zúg, kintről más zaj nem hatol be hozzánk, s idebent csend van. Nyomasztó, feszült csend. Szeretném megtörni ezt a csendet, hogy elűzzem azt a nyomaszó érzést, amely hatalmában tart. De sehogy sem jön egyetlen épkézláb, természetesnek látszó mondat sem a számra.

— Pakk... pakk... — hallom váratlanul. Valami kopog a gép páncélzatán. Mint amikor súlyos esőcseppek hullnak a kalap karimájára. A kopogás megsűrűsödik. Most már olyan, mint a jégeső. Pakk... pakk-pakk-pakk... pk-pk-pk-...

— Vollgas! Schnell! — parancsolja a főhadnagy, s periszkópján tovább figyeli a tájat.

Szeretnék szólni neki, hogy innét most lefelé visz az út a dombról, a lejtő elég meredek, s a lejtő alján ott van a hajtűkanyar, s ott a híd; nagyon nehéz lesz ezzel a sebességgel és tömeggel rákanyarodnunk a hídra, de nem érek rá szólni. Ismét a főhadnagy parancsszavát hallom.

— Vorsicht! Eine Brücke!

Egy pillanat múlva megismétli, s a hangja többé nem nyugodt.

— Vorsicht! Eine Brücke!

Az oroszok nyilván már belőtték magukat az útnak erre a részére, mert már nem tudok megkülönböztetni egyes koppanásokat, a golyók csak úgy záporoznak ránk, de szerencsére még mind csak géppuskából jön.

Nem is annyira látom, inkább érzem és hallom, mily hirtelen próbálja fékezni a hatalmas acéltömeg sebességét a sofőr,

Reccs!

Valamennyien előrebukunk, oly hirtelen állunk meg, s oly nagyot zökkenünk.

Én már tudom, s a főhadnagy is nyilván látja: nem tudtuk bevenni a kanyart, s most félig lent vagyunk az útról, a gép eleje benne az út menti mély hóban.

A sofőr kétségbeesetten erőlködik, de a gép nem engedelmeskedik: nem mozdul se előre, se hátra.

Mi lesz most?

De nem érek rá törni a fejem. Füstszagot érzek. Egy hang kiáltja kétségbeesetten:

— Es brennt! Es brennt! Hinaus!

A lövegtorony teteje felpattan. Lőnek bennünket. De a fedél talán pajzsunk lesz így is. Vagy ha nem is, választásunk nincs. Ki kell jutnunk, különben benn égünk elevenen. Csoda, hogy a benzintartály még nem robbant fel. Ha robban, végünk. Kifelé!

Amint kijutottam a főhadnagy után a gépből, belezuhantam a hóba. Puhára estem. A többiek ugyanúgy inkább kigördültek a gépből, mint kiugrottak.

Csoda történt! Kint volunk mind az öten! Még csak sebesülésünk sem volt. A hóban négykézláb igyekeztünk minél hamarabb, minél messzebb jutni az égő géptől. Szerencsénk volt megint. Az orosz utakat torlaszok védik, nehogy a szél rájuk hordja a havat. Ilyen torlasz húzódott itt is az országút mentén, egészen a dombtetőig, ahol az első golyókat kaptuk. Bejutottunk a hótorlasz mögé. Mélyedésben voltunk, s az orosz lövedékek a fejünk fölött sziszegtek tova.

A tüzérségi záróállás megfigyelői nyilván látták nehéz helyzetünket. A lövegek torkolattüze irányt változtatott, a tüzérség most már a fejünk fölött Boldirevkát lőtte. Két tűz között voltunk. Az oroszok aknával tüzeltek ránk. Ezek meredek röppályájuk miatt nagyon veszélyesek voltak. A becsapódások mind közelebb jutottak hozzánk, de egyelőre elnyelte őket az áldott, puha, vastag hótakaró.

A németek gyakorlottabbak voltak a kúszásban, gyorsabban haladtak vissza-

felé. A főhadnagy közvetlenül előttem kúszott. Én zártam be a sort. Az út árkában akartunk visszajutni a mieinkhez.

Az első német 15—20 méterrel előzött meg bennünket, a többi 4—5 méter távközzel követte. Láttam, hogy olykor-olykor fölemelik egy kicsit a fejüket, s a falu felé vetnek egy pillantást, de rögtön be is húzzák fejüket a nyakuk közé.

A dombtetőhöz közel egy útkereszteződés van. A teherautókról leugrált németek onnét lőnek géppuskából a falu felé. A mi tüzérségünk tüze erősödik. S most mind sűrűbben kelepelnek a géppuskák, csattannak az aknák az oroszok felől is.

Megint kezemben a töltőtoll meg a jegyzetfüzet, de nem tudom, mikor tettem el, s mikor vettem elő ismét.

Látom, hogy az egyik német elhagyja a rohamsisakját. Nagy csodálkozásomra a főhadnagy szótlanul kúszik el a rohamsisak mellett.

Most egy vadonatúj géppisztoly marad el. Még a vászontokja is rajta van. S a főhadnagy most sem szól egy szót sem, csak kúszik a hasán meg a könyökén tovább.

Megdöbbenek. Tudom, micsoda bűn az, ha egy katona elhagyja a fegyverét.

Magamhoz veszem a géppisztolyt, s előre szólok a főhadnagynak, hogy az egyik katonája eldobta a fegyverét.

— Ne törődjék vele — mondja a főhadnagy —, ha megmenekülünk, majd visszajövünk érte.

Újabb rohamsisak, újabb géppisztoly marad el a hóban. A németek konokul, szinte dühösen kúsznak tovább. Fehér hóleplükben teljesen beleolvadnak a környezetbe. Szégyellem magam, hogy elmaradok tőlük, pedig sportembernek tekintettem magam mindig. Igaz, nekem óvatosabbnak kell lennem. Nincs hóleplem, barna bőrkabátban vagyok, s akadályoz a fényképezőgép meg a távcső is. Közben röviden följegyzem, hogy a németek elhagyják fegyverüket.

Amint a domboldalon egyre följebb érünk, mind kisebb a szintkülönbség az országút meg a mi fedezékünk között. Innét kitűnően látom a gyevicai terepet. Távcsövem közel hozza az elesetteket. Az egyiknek látom a sapkáját is, s rajta a magyar gombot. A gyevicai halottak magyarok, magyar és német tüzérség pusztította el őket.

Bár tudom, hogy tábori színű sapkám jó célpont lehet, mégis kidugom egy kicsit a fejem. Egy pillantás az egész, de ennyi is elég. A kép, amit láttam, a következő volt:

Az országúton a második Sturmgeschütz füstölög. Lövegtornya becsukva, tehát senki nem jött ki belőle, mindenki bennégett.

A harmadik német rohamágyú is élettelenül, mozdulatlanul terpeszkedik az országúton. Lövegtornya nyitva. Boldirevka felől a domboldalon az országút felé szétszórtan orosz gyalogság szökell lefelé. Teli van velük a domboldal.

A keresztútnál a géppuskás németek hihetetlen gyorsasággal ugrálnak fel a gépkocsikra. Otthagyják géppuskáikat is tüzelőállásban. A gépkocsik már indulnak is, két katona a mozgó gépkocsira ugrik fel.

A magyar és a német ütegek változatlanul lőnek.

Ezzel teljesen egyidejűleg közülünk az első német hirtelen fölpattan, majd vad futásnak ered a német gépkocsik felé.

Négy-öt lépést, talán hatot tehetett meg. Golyó találta, arccal előre bukott a hóra. A második, a harmadik német ugyanezt tette, ugyanígy járt pillanatok alatt.

Most már én is ott voltam, hogy nem bújhattam meg tovább. A főhadnagy felállt, nem próbált futni egy lépést sem. Négy-öt lépésnyire mögötte felálltam én is. Nem próbáltam futni én sem.

„Hurrá! Hurrá!" — hallom a dolmboldalról. Most már özönlött onnét az orosz gyalogság.

Én álltam az országút szélén. Egyik szemem sarkából a rohamozó orosz gya-

logságot látom, a másik szemem a német főhadnagyot fényképezi. Látom, hogy szétterpeszti lábát, géppisztolyát a feléje rohanó oroszokra irányítja. A géppisztoly kelepelését is tisztán hallom. Egy sorozat balról jobb felé, aztán vissza. Ez a kelepelés egyszerre megszűnik, a tölténytárban nincs több golyó.

— Es ist aus — mondja a főhadnagy. Az oroszok felől, nagyon-nagyon közelről, egy géppisztoly válaszát hallom. Egy sorozat csupán, s a főhadnagy egyetlen hang nélkül előrebukik.

Golyók süvítését hallom, idegen, érthetetlen vezényszavak jutnak el hozzám. Dermedten, tehetetlenül, mozdulatlanul várom a sorozatot, amely végez velem.

Akikkel együtt indultam erre az útra, nincsenek többé. Valahonnét még ágyúzást hallok. Felém rohanó alakokat látok . . .

Egy hatalmas termetű szerzsant áll meg előttem. Rám fogja géppisztolyát. Int nekem. Megértem, hogy a fegyveremet kell átadnom. Félig álomszerű állapotban feléje nyújtom a jobb kezem, amiben fogok valamit. S akkor látom, hogy a kezemben töltőtoll.

Lecsatolom a derékszíjam, amelyen a pisztolytáska van. Bizonyosan tudom, hogy amint átadom, meg kell halnom. Egy pillanatra sem jut eszembe, hogy az oroszok talán mégsem ölik meg foglyaikat. Amíg a halált, a géppisztoly ismert kelepelését várom, az agyam és a képzeletem hihetetlenül élesen dolgozik. Látom a fákon, a mezőn, a domboldalon, a végtelen tájon az ibolyaszínben vakító, csodálatos szépségű hótakarót, az ég tündöklő kék tengerén a káprázatos napgolyót, amint már a nyugati látóhatár széle felé közeledik, hallom az ágyúszót, a mellettem tovarohanó orosz gyalogosok ziháló légzését, a szemem egyik sarkából látom a négy néma németet, s a képzeletem mégis száz meg száz kilométerre röpít innét, egy vidéki város földszintes házába, ahol ma délután nagy gyermekünnep lesz, a kisebbik fiam január 14-én, holnap lesz négyéves, ma van a születésnapi uzsonna, látom a két fiamat, a velük egyidős, meghívott csöppségeket, ahogyan ez tavaly is volt, érzem a habos kávé, a foszlós kalács illatát, a születésnapi torta ízét, látom a feleségemet, amint tesz-vesz a gyerekek körül, arra gondolok, most nem olyan boldog, mint tavaly volt ezen a napon . . .

Mindezt csak annyi idő alatt, amíg a derékszíjam, s a pisztolyom átadom.

Ha most oroszul tudnék, talán megszólalnék, talán kérném az oroszt, ne lőjön agyon, két kisfiam van otthon, hátha neki is van gyereke, de száraz a torkom és száraz a szám. Minek is szólnék? Legföljebb nevetne rajtam, s még boldogabban eresztené belém azt a sorozatot: kinevetne, hogy gyáva vagyok, én, a magyar tiszt, aki töltőtollal a kezemben estem hatalmába, igen, töltőtollal, hogy megírjam, mily kegyetlenek az oroszok, s milyen hősök, bátrak a magyarok.

„Nem, nem szabad, hogy halálom előtt gyávának lásson akár egyetlen orosz is" — gondolom magamban. Várom a sorozatot, még egy kicsit ki is húzom magam, a szerzsant felé domborítom a mellem, a testsúlyom egy kicsit előre viszem, hogy arccal bukjam előre, bele a megtaposott, szennyes puha hóba.

De a szerzsant még ekkor sem lő. Int megint. Arra gondolok, nem akarja átlőni a bőrkabátomat. Levetem. Meddig tart még ez a halálos gyötrelem? Igazán 40 fokos hideg volt ma reggel? Miért lepi el mégis a hideg veríték a halántékom?

A szerzsant most a mellemre mutat, s kérdez valamit. Nem értem a szavait, de látom, hogy haditudósító jelvényemre mutat. Rájövök, azt kérdi, mi az? A lenyugvó nap sugarainak táncát nézem a jelvényen, de lehet, hogy a szemem előtt már minden táncol.

Nem tudok felelni. Állok és várok.

A szerzsant int, s két katona máris ott van mellettem. Újabb intés, s megszólal az egyik katona, ezt az orosz szót már ismerem: „Davaj!"

Megindulok közöttük, az egyik előttem, a másik mögöttem halad.

Egy pillanatra feltámad bennem a remény, az élet reménye. „Nem lőtt agyon, pedig megtehette volna, ki kérné tőle számon egy magyar tiszt életét?" — gondoltam magamban. Hálát érzek a nagy termetű szerzsant iránt, egyszerre eszembe jut az arca, az olajbarna bőre, a szemének egy kicsit ferde metszése. Nem, nem volt a tekintetében semmi vérre szomjazás, csak kipirult az arca a roham lázától, a szemében a harc tüze lángolt, meg egy kis gúnyos, de egyáltalán nem rosszindulatú fény, amint kezemben a töltőtollra nézett. Igen, ha minden vöröskatona ilyen volna, talán életben maradhatnék.

De hamarosan kialudt szívemben a remény, bár még alig pislákolt szegény. A napgolyó néhány másodpercig ott függött Boldirevka fölött, körülötte bíborszínű tenger volt az ég alja. Bíborszínű? Nem, inkább olyan, mint a német főhadnagy vére a fehér havon. Csak most gondolok rá, hogy amikor arccal előre bukott hangtalan, egy kicsit később megszínesedett a feje táján a hó. A nyaka vérzett, vagy a fejéből jött a vér? Sehogy sem tudnám megmondani.

Most hirtelen lebukott a nap a látóhatár mögött, máris éjszaka borult a tájra. Véres, lángoló, halálos éjszaka.

Boldirevka házai égtek. A mi tüzérségünk már nem lőtt. Mikor szüntette meg a tüzelést? Igazán nem tudom. De a faluban sok az égő ház. És nagyon sok a halott. Ahogyan beérünk a falu szélére, már látom, hogy itt öldöklő kézitusa tombolt. Csak az előző éjszaka lehetett, mert ma ebben a faluban semmiféle harc, semmiféle mozgás nem volt. A halottak feküdtek némán, még temetetlen, az élők pedig készültek az újabb ütközetre, de semmi jelét nem adták, hogy ott vannak.

A faluba vivő út mentén egy magyar katona holtteste. Hanyatt fekszik, nem látó, nyitott szeme a csillagokra tekint. A jobb karja könyökben meghajlítva a feje fölött, mereven a fagytól, a haláltusa utolsó mozdulatába dermesztve. Mitől védi az arcát? Bajuszos arcán furcsán táncolnak az égő ház fényei. Paraszti arc ez, magyar paraszt arca a csillagfényes orosz ég alatt. Mosolyog? Vagy talán vigyorog? Nem tudom, mert a fény és az árnyék folytonosan változik rajta.

Az első magyar halott, akit én itt a fronton látok. Mi okozta halálát? A halálos sebet nem látom rajta.

Aztán hulla, hulla, hulla egymásután. Magyar és orosz vegyesen. Amott egy utcakereszteződésnél magyar géppuska. Körülötte halottak. Az egyiknek nem látom a fejét, a másiknak a lába hiányzik. Körülöttük sehol sem fehér a hó. Kézigránát, vagy akna csaphatott közéjük, de az utca, amely felé a géppuska csöve néz, holttestekkel tele. Innét jött a támadás, a géppuska csak az utolsó pillanatban, közvetlen közelről nyitott tüzet. Csak nagyon rövid ideig tüzelhetett.

Nem, itt nincs, nem is lehet semmi remény! Ha egy magyar faluban ennyi magyar halottat látnék, s elém hoznának egy fogoly oroszt, egy pillanatig sem hagynám életben. Várhatnék-e mást az oroszoktól?

Most már látom, hogy az iskola felé vezetnek. Itt tegnap még magyar ezredparancsnokság volt.

Az iskola tornácos, nagy faépület. A tornácra néhány lépcső visz fel. Emlékeztem rá. De most a lépcső előtt valami sötét tömeget látok. Közelebb érünk. Egy ló hullája fekszik a tornác előtt. A belei nagy tömegben halmozódnak mellette. A feje valami furcsa, természetellenes tartásban, félig a lépcsőn. A szeme nyitva. Meredten figyelem, hátha pislog, de a fénye egyformán üveges. A dög körül sötéten fénylik a föld. Talán egy akna, vagy egy ágyúlövedék repeszdarabja találta el: teljesen szétnyitotta a hasát, kitépte a beleit, széles patakban folyatta ki belőle a vért. Mennyi vére lehet egy lónak? A lépcsőfeljáró előtt vörös volt az egész terület, enyhe lejtőjét elborította a ló kifolyt vére, s rögtön meg is fagyott. Negyven fok hideg volt reggel, estére a fagy még kegyetlenebb lett. A ló vérének vörös, sima tükrén az orosz katonák puha valenkijükben könnyen mozognak, én azonban vaspatkós bőrcsizmát viseltem, s bár óvatosan haladtam

őreim között, mégis elvágódtam. Lassan, vigyázva emelkedtem négykézlábra. A ló vérének vörös, acélkemény, fényes tükrében megláttam a csillagos eget, a távoli, végtelenül magas tiszta kék égbolton szikrázva fénylő csillagokat, s utána a saját arcomat is, amint ebben a vörös jégtükörben a távoli, dermesztően hideg eget nézem. Lefelé nézek, s a csillagokat látom. Orosz szavakat hallok, fel akarok állni, megint elcsúszom, a fejem egészen a ló feje mellé kerül, belenézek a ló üveggé dermedt szemébe. Iszonyat, gyötrelem, jóság, megbocsátás volt a ló nyitott szemében, benne is látni véltem az eget.

Fent vagyunk a tornácon, visszanézek. A ló félszeme felém villan most is. Belépek. Abban a szobában vagyok, amelyben nemrég a magyar ezredparancsnok első segédtisztjével beszélgettem. Nemrég? Kifejezhetetlenül rég volt!

A szoba hatalmas kemencéjében lobog a tűz. A tűztér még nyitott. Papír, nagyon sok papír ég benne.

Az egyik kísérőm jelentést tesz egy tisztnek, akinek a gallérján négy téglalapot látok. A tiszt mond valamit, s engem leültetnek a tűz elé. Most veszem észre, hogy milyen jó a meleg. A kezemet, amelyet már csaknem fehérre dermesztett a fagy, akaratlanul a tűz felé nyújtom. Rögtön vissza is húzom. Nem mindegy, hogy megmelegszem-e? Úgyis kihűlök végképp rövidesen.

Nem tudom, meddig ültem a tűz előtt. Csak bámultam bele a lángokba, s nagyon szerettem volna elaludni. De nem mertem, nem tudtam. Nem tudom, mennyi ideig néztem így a lángokat, amíg észrevettem, hogy a papíron magyar szöveg van. Aztán rájöttem, hogy a magyar ezredparancsnokság tábori irattára égett benne. Mellettem egy katona szorgalmasan táplálta a tüzet, már tábori lapokat rakott rá. Az ezred legénységének haza írt legutolsó, de már el nem küldött lapjait. Valamennyin rajta a szabályszerű ellenőrző bélyegző. A szövege majdnem mindnek hasonló, s mégis mindegyik más. Mindegyik feladó írta, hogy csak a váltást várja, aztán megy haza nemsokára. Mindegyikben benne volt a honvágy, a vágyakozás a család, az otthon iránt. A frontról mindegyik csak keveset írt, csakis jót. A betűk nehézkes, öreges, gyakorlatlan kézmozgásról tanúskodtak. Furcsa volt a látvány, ahogyan a papír elhamvadt a tűzben, de a betűk még tisztán látszottak rajta: „... az adóra pedig kérj a jegyző úrtól halasztást. Ha nem ad, majd a hadnagy úr innét ír neki ...” Aztán porrá omlott egyik lap a másik után.

Nem tudom, mennyi idő telt el így. Végre egy tiszt lépett hozzám. Németül kérdezte a nevemet és a beosztásomat. Megmondtam. További kérdéseire nem válaszoltam. A tiszt néhány meddő kísérlet után otthagyott, átment egy másik szobába. „Most legalább hamarosan vége lesz mindennek — gondolom magamban. — Megkísérlik, hogy kivallassanak. Ha nem válaszolok, végeznek velem. Ha válaszolok, akkor is kivégeznek. Mindegy, hogy beszélek-e vagy nem. Akkor inkább nem beszélek. Csak ne kínozzanak. Ha kínoznak, megmondok mindent, amit tudok. Ha megmondok mindent, talán életben is hagynak. Dehogyis hagynak. Csak ne kínozzanak. Öljenek meg inkább.”

A tiszt visszajött. A szobában sokan voltak, de én azt csak most vettem észre. A telefon állandóan szólt. A szomszédos szobák és e szoba között szakadatlan és élénk volt a forgalom.

Én csak a lobogó lángokat néztem, nem hallottam semmit, nem láttam semmit abból, ami ebben a nagy szobában körülöttem történt. Mennyi idő telt így el? Nem tudom. Végtelenül hosszú? Meglehet. Mert hiszen képtelenség ez: itt ülök a tűz előtt, fogoly vagyok. A halált várom. Tegnap még ... tegnap? ..... nem, még csak néhány órával ezelőtt is egy hódító hadsereg tisztje voltam, nagy riportról, hírnévről, karrierről álmodtam ...

Egy kéz nehezedett a vállamra. Megnéztem a kezet, aztán fölnéztem. Egy orosz tisztet láttam. Mondott valamit, s intett, hogy kövessem.

Az orosz tiszt betaszított egy ajtót, amelyen nem volt kilincs, előreengedett, majd belépett ő is, tisztelgett, és jelentést tett.

Ez is nagy szoba volt. A falon magyar katonai térképek. Egy asztalon kiterítve szintén térképek. Az asztal körül tisztek. Valamennyien köpenyben, fülüket is eltakaró meleg szőrmesapkában.

Levettem, jobb kezembe fogtam beidegzett módon a sapkarózsával előreirányított tábori sapkámat, s meghajoltam.

A nagy asztalról egy kissé előbbre és oldalt lépett a parancsnok. Rangjelzése szerint alezredes. Odaintett maga mellé egy tisztet, s mondott neki valamit. A tiszt németül szólalt meg.

— Hogy hívják, milyen nemzetiségű, melyik alakulatnál szolgált? Hivatásos vagy tartalékos tiszt-e?

Megmondtam a nevem, a rendfokozatom, közöltem, hogy magyar vagyok és haditudósító. Tartalékos tiszt.

A tolmács oroszra fordította szavaimat. A válasz mintha egy kicsit meglepte volna a parancsnokot.

— Hogy került német rohamlövegbe?

Az orosz parancsnok szemébe néztem. Ki akartam olvasni belőle a sorsomat. A cvikker mögött a szürke szempárban csak némi csodálkozó érdeklődést láttam. Tagoltan, lassan válaszoltam, hogy a tolmács jól megértse.

— Tegnap megtudtam, hogy az orosz csapatok áttörték az első magyar vonalakat. Ma reggel előre jöttem Osztrogozsszkból, hogy tudósítást írjak. Ameddig lehetett, gépkocsin jöttem. Aztán megkértem a három német rohamlöveg parancsnokát, hogy hozzon magával tovább.

— Mi volt a németek feladata?

— Hogy szabadítsanak ki egy német lovagkeresztes őrnagyot a Boldirevkán túl kiépített sündisznóállásából.

— Maga úgy gondolta, hogy ez sikerül?

— Igen.

— Erről tudósítást akart írni?

— Erről nem.

— Hát nem azért ment velük?

— Nem. Én a magyarok harcáról akartam írni. Ezért el akartam jutni az első magyar vonalba.

— De mi már itt voltunk a faluban. Lőttünk magukra. Maguk kifelé haladtak, amikor kilőttük a lövegeiket.

— Azt hittük, hogy itt még csak az előőrseik vannak.

— Mi lett a németekkel, tudja-e?

— Tudom. Elestek mind.

— Maga hogy maradt életben?

— Nem tudom. Mi még ki tudtunk jönni az első rohamlövegből, de amint kijöttünk, az is fölrobbant. A löveg három német katonája és a parancsnok, egy főhadnagy, harc közben esett el. A másik kettőben 8 német bennégett.

— Maga hogy maradt életben?

— Nem tudom.

— Nem harcolt? Nem lőtt?

— Nem lőttem. Az én fegyverem a toll. Töltőtoll és jegyzetfüzet volt a kezemben.

— Propagandát csinált ellenünk.

— Igen.

— Hogy lett maga haditudósító?

— Egy vidéki városban voltam tanár s egy helyi újságban külső munkatársként dolgoztam.

— Tanár volt?

Ez a kérdés váratlanul ért. Mintha az alezredes a katonás hivatalos kikérdezés helyett valami másféle érdeklődést árult volna most el. Figyelmesebben néztem az alezredest. A gyatra világításban is észrevettem, hogy az alezredes a cvikker mögül elgondolkozva, kíváncsian néz rám. Valamit mondott a többi

tisztnek. Szavaiból én is kivettem a „kolléga" szót. A tolmács, ha lassan, nehezen is, igazolta, hogy nem tévedtem.

— A parancsnok elvtárs is tanár civilben. Azt kérdezi, hogy maga milyen tárgyakat tanított?

— Magyar és német nyelvet és irodalmat.

— Ezért szerette a németeket — tolmácsolta az orosz tiszt a parancsnok szavait.

— Goethét, Schillert, Beethovent szerettem — válaszoltam. Éreztem, hogy valami remény ébredezik a lelkem mélyén, a halálfélelem, a kínzásoktól való rettegés enyhül, de egyúttal valami nagy fáradtság nehezedik rám.

Az alezredes megint mondott valamit a tiszteknek, akik érdeklődő nevetéssel fogadták szavait.

— A parancsnok elvtárs tudni szeretné, hogy ismeri-e azt a német költeményt, amelyet ő most oroszul elmond.

Az alezredes elmondott néhány verssort. Az orosz szöveget nem értettem, de a vers ritmusát nagyon ismerősnek éreztem. Tudtam, ha most az emlékezetem normálisan működne, akkor már a hangzás, a ritmus, e néhány sor zenéje, hangulata nyomán is meg tudnám mondani, hogy Goethének melyik versét hallottam, de most, ebben a helyzetben nem jött a nyelvemre a vers címe, akárhogyan erőltettem is emlékezetemet. Ekkor mentő gondolatom támadt.

— Nem tudok oroszul. Tudom, hogy a költeményt Goethe írta. Fordítsa le az első sorát, s én elmondom németül a többit.

A tolmács lefordította a kérésemet. Az alezredes lassan, tagoltan megismételte a vers első sorát. Ekkor hirtelen eszembe jutott a költemény német címe, majd arról a költemény maga is. Nem vártam a tolmácsra, már mondtam is németül:

Über allen Gipfeln
Ist Ruh;
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Mély csend támadt, majd megszólalt az alezredes: először a tisztekhez intézte szavait, majd a tolmácshoz fordult. A tolmács német szövegéből megértettem, az alezredes elhiszi, hogy a német irodalmat ismerem, de ennek magyarázata lehet az is, hogy német vagyok, a magyarok között német érdekeket szolgálok, árulójaként a magyaroknak.

— Megértette, amit lefordítottam? — kérdezte a tolmács. Tudtam, hogy az alezredes gyanúját el kell oszlatnom. Az életem függhet tőle, hogy ez sikerül-e?

— Megértettem — feleltem lassan. Éreztem, verítékcsöppek ütnek ki az arcomon, pedig fázom, hiszen ebben a helyiségben olyan hideg van, hogy a lehelet látszik, amikor beszélek.

— Magyar vagyok, nem német, s ezt bizonyítom a költemény magyar fordításával. Az alezredes úr ugyanígy ráismer majd az eredetire, amint én is felismertem az orosz szöveg nyomán az eredetit, bár mindkét fordítás ritmusában, zenéjében van bizonyos eltérés az eredetitől.

A tolmács a lassan elmondott német szöveget folyékonyan fordította oroszra.

Az alezredes engedélyezte a magyar fordítás elmondását, s én már mondtam is:

Immár minden bércen
Csend ül.
Halk lomb, alig érzed,
Rezdül;

sóhajt az éj,
Már búvik a berki madárka,
te is nemsokára
nyugszol, ne félj.

Észrevettem, hogy az alezredes csaknem együtt mondja velem az orosz szöveget, felvillant az agyamban az is, hátha nem volt egészen pontos a szövegem, az alezredes szemében csak szakmai érdeklődést láttam. Ekkor utolsó reményként ezt mondtam:

— Puskint nagyon szerettem.

Puskin nevének említése általános figyelmet keltett. Az alezredes megkérdezte:

— Puskinnak melyik költeményét ismeri?

— Engedje meg, hogy néhány sort elmondjak magyarul az Anyeginből. Az alezredes úr azonnal fel fogja ismerni, pedig magyarul mondom. S már mondtam is Tatjána levelének kezdő sorait. A második sort már mondta halkan az alezredes is.

Kimondhatatlanul megkönnyebbültem, amikor az alezredes megszólalt, s a tolmács fordította:

— Igen, ez Tatjána levele Jevgenyijhez. — Aztán az alezredes beszélni kezdett. Szavait az orosz tisztekhez intézte. Hevesen magyarázott, majd tenyerével az asztalra csapott, végül valamit kérdezett, amire nem várt választ, mert újra a tolmácshoz fordult.

— Az alezredes elvtárs nem érti, hogy a magyarok mit akarnak a szovjet néptől, miért jöttek ide?

Nem feleltem. Egyszerre megéreztem, hogy ebben a helyzetben minden eddigi magyarázat teljesen értelmetlenné vált, s a kérdésre már önmagamnak sem tudok válaszolni.

Két másik tiszt lépett hozzám. Az egyik intett, hogy kövessem.

Megint kint voltunk az éjszakában. A felhős égen itt-ott ragyogtak a csillagok, felhő mögött rejtőzött a hold. Remegtem a hidegtől.

Megkerültük a ló hulláját, de vére tükrét nem.

Még most is sok ház égett. Nem próbált tüzet oltani senki. A falu megint mozdulatlannak, kihaltnak látszott.

A falu túlsó vége felé mentünk. Egy nagy térre értünk. A hold most is felhő mögött volt, nem láttam a tér széleit.

Az előbbi tiszt intett, hogy álljunk meg, s elsietett. Amelyik velem maradt, odébb ment egy pár lépésnyire, majd visszanézett rám. Nagyon barátságtalan volt a tekintete, ahogyan az előbúvó hold rávetette fényét az arcára. Topogott egy kicsit, aztán intett, hogy induljak meg a tér közepe felé.

Nem értettem, mit akar. Rám kiáltott:

— Davaj! — s mutatta az irányt.

Megindultam. Most végez velem, hiszen ott volt a keze a géppisztolyán. Mi lenne, ha visszafordulnék, ha szólnék neki, ne öljön meg? Oly jó volna még élni. Jó volna?!

Mentem előre, egyenesen. Amint a hold fénye elöntötte a nagy teret, egy rögtönzött akasztófa meredezett előttem. Egyre közelebb értem hozzá. Láttam, hogy egy test már lóg rajta. Aztán láttam azt is, hogy a tér túlsó sarkában többen mozognak. A hold fényénél is látni lehetett, hogy nagyon kemény munkát végezhettek, mert sűrű pára lebegett a fejük fölött.

Most megindultak felém. Látásom egyszerre elhomályosodott. De csak mentem tovább. Az előbb még azt hittem, hogy hátulról kapom a halálos sorozatot, most már tudtam, hogy más halál vár rám.

Akik felém jöttek, megálltak az akasztófa alatt. Nem volt valami magas. Az egyik jövevény négykézlábra állt, a másik, a hórihorgas, hatalmas alak, ráállt ennek a hátára, egy kés villant a kezében, elvágta a kötelet. A halott tom-

pán zuhant a földre. Most láttam, hogy nagy szakálla van, fufajka, válenki az öltözete. Orosz. Talán partizán volt.

— Sztoj! — hallom a hátam mögül. A hang mintha végtelen messzeségből érkezne hozzám. Ezt a szót is értettem. Megállok. Majdnem az akasztófa alatt. „Istenem, inkább lőne már!"— könyörgök magamban. Amíg várom, szinte remélem is a sorozatot, az oroszokat is figyelem, akik a partizánt temetik. Utána bizonyosan értem jönnek.

A hátam mögül megint kiáltást hallok, de a szót nem értem. Lassan megfordulok, bár a szemem alig tudom levenni az akasztófáról.

Most az arcomba süt a hold. Látszik-e rajtam, mily rettenetesen félek? Nem, már nem is annyira a haláltól rettegek, a golyót már nem is bánnám, de az akasztófa... A partizánért cserébe felakasztanak engem. Inkább lőjenek agyon! Szeretnék odakiáltani az orosznak, lőjön már! Hirtelen megfordul az agyamban a gondolat: ha megtámadom az oroszt, kénytelen lesz lelőni.

Most megint kiált az orosz valamit. Megint nem értem. De nem tétovázok tovább. Megindulok feléje: még arra gondolok, hogy majd csak az utolsó métereket teszem meg rohanva. Bele a géppisztoly torkába. Mily szép, könnyű és gyors halál!

A térnek abból a sarkából, amerre az első orosz tiszt eltűnt, valami nagy árnyék közeledik.

Meggyorsítom lépteimet. Mily szerencse, éppen elbújik a hold.

Már futok az orosz felé. Ebben a pillanatban megszólal egy hang, s egyúttal lódobogást hallok.

— Kommen Sie her, Herr Oberleutnant!

Az udvarias hang, a német szó váratlanul ér. Hirtelen megállok.

A lábam remeg. Egész testemben reszketek.

Az előbbi orosz tiszt egy másik orosz tiszttel, meg egy lovas szánnal jön visszsza. A szánon egy öreg ukrán muzsik.

A németül beszélő tiszt szólal meg újra, németül:

— Üljön fel, a hadtestparancsnokságra megyünk. Ott majd kihallgatják.

A hangja udvarias, természetes. Beleroskadok a szánba. Remegő lábam csak épp a szánig bírta.

Az oroszok még beszéltek egymás között valamit, aztán a németül beszélő beült mellém a szánba, még láttam, hogy valaki egy pokrócot hoz, éreztem, amint rám terítette. Tudtam, hogy a szán elindult.

Aztán valami furcsa állapot szállt rám. A lábam remegése lassan megszűnt, majd zsongó, jóleső fáradtságot éreztem. Valahogyan kívülről szemléltem önmagam. Láttam magam, amint megyek az akasztófa felé, de egyúttal bíztatom is magam: „Ne félj, nem lesz semmi baj!" De nagyon sajnáltam is azt az énemet, amelyik oly rettenetes érzés kegyetlen szorításában haladt az akasztófa felé, kétségbeesetten remélte, hátha lelövik hátulról, nem fogják felakasztani. Annyira sajnáltam azt a szegény másik énemet, hogy úgy éreztem, könny szökik a szemembe. Tudtam, hogy szánon vagyunk, tudtam, hogy valami ismeretlen cél felé megyünk, éreztem, hogy a fáradtság lassan-lassan lefoszlik rólam, egész testemet jóleső zsibongás tölti el, csodálatosan könnyűvé válik, a szán ott van ugyan valahol a közelemben, de én mégis messze vagyok innét, végtelen könnyűséggel repülök, s egyszerre csak ismerős arcokat látok: a kisebbik fiam nagy barna szeme néz rám, hallom, amint mondja: „Apu! Megjött apu!" Így fogadott engem mindig, valahányszor katonáskodásomból hazamentem. Már a nagyobbik fiam is rohan felém, máris a nyakamban mindkettő. A feleségem jön: „Úgy vártalak! De még jókor jöttél. A kis vendégek épp most mentek el. Még talán jut neked is egy kis jó meleg haboskávé." Megnyalom a számat, s azt mondom: „Bizony, a fronton nem ettem haboskávét". „Ne beszélj a frontról, ülj most ide le, nyújtsd ki a lábad, úgy kényelmesen. Olyan fáradtnak látszol. Milyen jó, hogy ég a tűz a kályhában. Mindjárt hozom a forró kávét". De nem megy el, csak néz rám azzal a hűséges, nagy, barna szomorú szemével,

s én elnyújtózom, oly kimondhatatlanul jó a tűz mellett, csak a feleségem szomorú tekintetét nem értem. Lehunyom a szemem, hogy ne lássam, de így is csak látom, sőt hallom, amint mondja: „Föl kell kelteni!" S nem tudom miért, elkezdi az arcomat dörzsölni.

Lassan fölnyitom a szemem, pedig olyan nehéz a szempillám, s oly jó, oly szép volna aludni. Egyszerre eltűnik a szemem elől minden, ami kedves, meghitt, otthoni volt.

Idegenek vannak körülöttem. Sötét van. Szörnyű a hideg. „Visszamegyek a jó meleg szobába" — gondolom, de mozdulni nem tudok. Valaki erős, durva kézzel az arcomat dörzsöli, aztán ketten szétfeszítik az állkapcsomat, valami csípős, erős italt öntenek a számba, égeti a torkom, krákognom kell tőle.

Gyors, pattogó szavakat hallok idegen nyelven, erős kezek megragadnak, leszedik rólam a ruhát, meztelenre vetkőztetnek, nekem esnek, erélyesen dörzsölik hóval a lábam, a kezem, az egész testem. Aztán pokrócba csavarnak, valami meleg helyre visznek, vastag pokrócokat raknak rám, a számba megint belediktálnak valamit, erős, akár az előbb, de most mellékíze is van.

Még hallom valahonnét messziről a németül beszélő orosz tiszt hangját:

— Aludjon jól! Ne féljen semmit, meggyógyul!

SZEMLE

SZABÓ ÁRPÁD

A MAGYAR FORRADALMI HONVÉD KARHATALOM

(Zrínyi Katonai Kiadó, 1977. 164. o., 12 t.

Dr. Szabó Árpád könyve az 1956. évi ellenforradalom elleni harc és a szocialista konszolidáció történetének egyik — eddig még fel nem dolgozott — kérdésével foglalkozik.

A feldolgozás széles körű levéltári anyagra, a honvéd karhatalmi egységek 1956—1957. évi tevékenységéről szóló jelentésekre, összesítésekre, a korabeli sajtóra, a vonatkozó párt- és kormányintézkedésekre, az eddig megjelent hazai könyvészeti anyagra, a szocialista országokban és nyugaton napvilágot látott feldolgozásokra, valamint visszaemlékezésekre épül. Ez a széles bázis lehetővé teszi a szerző számára, hogy könyvében a különböző problémákat tényszerűen írja le és sokoldalúan bizonyított következtetéseket vonjon le. A szerző értékelései és állásfoglalásai helytállóak.

Szabó Árpád könyve új értéket, új minőséget nyújt a témában az olvasónak és formálja szemléletét. A honvéd karhatalom történetének feldolgozásával új összefüggéseket tár fel és így jól illeszkedik az ellenforradalomról és leverésének történetéről szóló marxista feldolgozások sorába.

A szerző négy fejezetben foglalja össze mondanivalóját.

Az első fejezet a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tevékenysége részeként tárgyalja a Honvéd Forradalmi Karhatalom megszervezését és harcbavetését. E fejezet fontos elvi kérdése a honvéd karhatalom összetételének tárgyalása. A szerző meggyőző adatokkal tárja az olvasó elé azt a tényt, hogy a határozott programmal rendelkező és következetesen cselekvő forradalmi kormány hívó szavára gyorsan és mind többen jelentkeztek a karhatalmi szolgálatra. A jelentkezők száma rövid időn belül túlhaladta a tervezett létszámot. 1957. márciusában Budapesten és vidéken 14 ezer karhatalmista teljesített szolgálatot. A karhatalom megszervezése is szemléletes példája annak, hogy hazánkban a szocializmus hívei és az érte harcolni kész erők voltak többségben. Cselekvőkészségüket a határozott vezetés váltotta tettekre.

A szerző számos ténnyel, adattal bizonyítja: a forradalmi központ hívó szavára a Magyar Néphadsereg és más fegyveres testületek tisztjeinek túlnyomó többsége mellett mind Budapesten, mind vidéken sok munkás, paraszt és értelmiségi — közöttük nem kevés fiatal — fogott fegyvert a Magyar Népköztársaság védelmére.

A honvéd karhatalom összetétele, rendeltetése megfelelt a munkáshatalom jellegének. Képes volt a rá háruló feladatokat eredményesen megoldani.

A könyv második fejezetében a szerző bemutatja a honvéd karhatalom szerepét az ellenforradalom utóvédharcainak felszámolásában és bekapcsolódását a helyreállítási munkába. Ismerteti azt a tevékenységet, amelyet a honvéd karhatalom a rend és a nyugalom helyreállításáért, a zavartalan termelőmunka feltételeinek biztosításáért, a rendbontások gyors felszámolásáért végzett.

Betekintést nyújt a honvéd karhatalom belső életébe, vezetésének, rendjének, fegyelmének és politikai megszilárdulásának folyamatába. Részletesen foglalkozik a Karhatalmi Utasítással, amely körültekintően szabályozta a karhatalom feladatait és működését. Kitér a honvéd karhatalom felszerelésére és anyagi ellátására is.

A harmadik fejezetben a szerző a hon-

véd karhatalomnak a konszolidációért vívott harcban való részvételét tárgyalja. 1956 végére lényegében befejeződött az ellenforradalom fegyveres felszámolása, a rend és a közbiztonság helyreállítása. Egyre inkább a politikai, kulturális munka, a gazdasági helyzet stabilizálása, a szocialista konszolidáció került a középpontba. A fejezet központi gondolatát — „Ahogy egyes területeken szélesedett a párt vezette szocialista erők offenzívája az ellenforradalom visszaszorítására, politikai elszigetelésére, úgy bővült új területekkel és feladatokkal a karhatalom általános tevékenysége." — számtalan ténnyel, adattal támasztja alá a szerző. Természetesen a karhatalom központi feladata ekkor is a rend és a közbiztonság védelme volt. A szerző szemléletesen mutatja be a honvéd karhatalom fellépését, sikeres akcióit az 1957 elején előfordult provokációk, ellenforradalmi próbálkozások, kísérletek elfojtásában. Egyúttal részletesen szól tagjainak aktív tevékenységéről a politikai, gazdasági konszolidáció feladatainak végrehajtásában. Foglalkozik a karhatalmisták politikai felvilágosító munkájával, amelyet a szolgálat mellett, pártmegbízatásként, önként vállaltak. Külön figyelmet fordít az ifjúság körében és az iskolákban folytatott politikai, ideológiai felvilágosító munka bemutatására. Részletesen tárgyalja a honvéd karhatalom szerepét a nyugodt termelőmunka feltételeinek biztosításában. Mindezek során valósághűen érzékelteti azt a mind szorosabbá váló kapcsolatot, amely a karhatalom és a dolgozó lakosság különböző rétegei között kibontakozott.

Könyve utolsó fejezetében a szerző a honvéd karhatalom megszűnését, tevékenységének jelentőségét, valamint tanulságait tárgyalja. Rámutat arra, hogy e tanulságok fontos szerepet játszottak az MSZMP honvédelmi politikája tartalmának kialakításában, a Magyar Néphadsereg újjászervezésében és fejlesztésében. Az ellenforradalom elleni harc nagy politikai iskola volt mindenki számára. E harcban a Honvéd Forradalmi Karhatalomban szolgálatot teljesítők is megedződtek. Az újjászervezett Magyar Néphadseregben folytatva szolgálatukat, hasznosították és hasznosítják azokat a politikai tapasztalatokat, amelyeket karhatalmi szolgálatuk idején szereztek.

A szerzőnek sikerült a honvéd karhatalom történetét az ellenforradalom leveréséért és a konszolidációért az MSZMP vezetésével folytatott sikeres harc folyamatába beágyazva bemutatni. Könyvével újabb oldalról szemlélteti azt, hogy az MSZMP és a FMPK irányításával, helyes marxista—leninista politika alapján, széles körű forradalmi összefogás jött létre a Magyar Népköztársaság védelmére.

A szerző ugyanakkor nagy figyelmet fordít annak a szolidaritásnak a történelmi jelentőségére, amelyet mindenekelőtt a Szovjetunió és hadserege, valamint a többi szocialista ország és a világ haladó erői tanúsítottak irántunk. A honvéd karhatalom feladatának ellátásában kiemelkedő szerepet játszott az a tudat, hogy maga mellett tudhatta a szovjet nép és hadserege támogatását és a világ haladó erőinek együttérzését.

A honvéd karhatalom teljesítette a rá háruló feladatokat. Az ellenforradalom leverésében a pártnak és a kormánynak egyik szilárd politikai, fegyveres eszközét képezte, támasza volt a szocializmushoz hű erőknek. A helyes politikai vezetés, a karhatalom és a lakosság közötti kapcsolatok folyamatos erősödése, a honvéd karhatalom és más karhatalmi erők közötti együttműködés elmélyülése — mindez alapvető feltétele volt a meghatározott feladatok eredményes teljesítésének. Erről rajzol reális képet a kortársak és az ifjabb nemzedék számára Szabó Árpád. E munka elvégzésének jelentőségét és hasznosságát méltatja meleg hangú előszavában Uszta Gyula.

Hunyadi Károly

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A FORRADALMAK KÉPEI

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 506. o., 1 t.)

Közvéleményünk megnövekedett igényei a múltat ismertető történelmi munkák iránt indokolttá teszik ilyen tárgyú művek minél nagyobb számú kiadását. Ha pedig e munkák képeket tartalmaznak, vagy éppen ezekre építik az események ábrázolását, különösen megkönnyítik a tájékozódást, mert a „holt" anyag bizonyos fokig élővé lesz. Az iskolai történelem sem tarthat lépést a növekvő ismeretanyag közvetítésével, s így az iskolán kívüli művelődésben a történelmet ábrázoló műveknek ugyancsak nagy jelentőségük van.

Farkas Márton (II—VII. fejezet) és Józsa Antal (I. fejezet) képes első világháború-története megrázó erejű ábrázolása annak a korszaknak, amelyben az imperialista hatalmak első világméretű összecsapása lezajlik. Az időhatárokat a szerzők, illetve a szerkesztők a probléma követelményeinek megfelelően tágan értelmezték: 1870-től kb. 1920-ig, tehát a modern nagyhatalmak, illetve hatalmi szövetségek kialakulásától azok széthullásáig és az új hatalmi viszonyok megteremtéséig. Az anyag, amellyel a szerzők dolgoznak ugyancsak figyelemre méltó, s ha nem is egészen új típusú — mert az utóbbi években számos képes történelem jelent meg könyvpiacunkon — mégis igen alkalmas a rendkívül eseménydús folyamat közelhozására a mai problémákkal küzdő emberhez. A képes történelem sajátos átmenet a próza és a film között. Sokszor plasztikusabb kifejezője a mondanivalónak, mint a szöveg. Nem helyettesíti azt, hanem önálló kifejezőerővel rendelkezik, a mellette haladó prózával együtt alkot sajátos ábrázolási módszert. Nem csupán a képek által ábrázolt, sokszor megrázó vagy rémítő mozzanatokkal, hanem azzal, hogy közel hozza a szóban forgó személyeket és tárgyakat és így közvetlen benyomásunk alakulhat ki róluk.

Ha az ábrázolandó korszakot a szerzők tágan is értelmezték, magát a témát szűkebbre fogták; itt a nagyvonalúság olyan terjedelmi igényeket támasztott volna, amiket a kiadó aligha elégíthetett volna ki. Így elsősorban a háború katonai történetére kellett szorítkozniuk, a forradalmakkal kapcsolatban pedig a legfontosabb mozzanatokra; kultúrtörténeti vagy munkásmozgalomtörténeti képeket csak a legszükségesebbnek vélt esetekben láthatunk. Hasonlóképpen áll a helyzet a politikatörténeti ábrázolásokkal, amelyek ugyan elválaszthatatlanok a katonai cselekményektől, kissé mégis háttérbe szorulnak.

Ezen szükségszerű megszorítások mellett a kötet alkalmas arra, hogy az olvasót bevezesse az első világháború történetébe. Megkönnyíti ezt a lelkiismeretesen összeállított, 60 oldalas, térképpel ellátott és 103 képből álló bevezető fejezet, amely az 1870 és 1914 közötti évtizedek legfontosabb eseményein keresztül mutatja meg a kapitalistából imperialistává alakuló hatalmak világháborúhoz vezető útját. Természetes, hogy ez a fejlődési szakasz hiányos és torz lenne a munkásmozgalom története legfontosabb állomásainak ábrázolása nélkül — a párizsi kommüntől az Internacionálé bázeli kongresszusáig. Helyes volt kiemelni, hogy az imperializmus előtt meghátráló irányzatok a két imperialista tábor mindkét oldalán egyaránt felléptek. Talán jobban ki lehetett volna hangsúlyozni azt, hogy az imperializmus felülkerekedése és a munkásmozgalom veresége között szoros összefüggés van, s hogy az utóbbi, azaz az opportunizmus megerősödése mögött az imperializmussal együttjáró jelenség rejlik, amely a munkásosztály belső egységének meglazulásából ered. Néhány statisztikai adat (Kuczyński műveiből) ezt érdekesen alátámaszthatta volna. A századforduló éveinek tömör ábrázolása, a diplomáciai manővereknek, majd pedig a balkáni háborúk vázlatos, de térképekkel is vizuálissá tett bemutatása után a szinte végzetszerű következetességgel közeledő világháború kirobbanása már szinte természetesnek tűnik.

Az első világháború lefolyását ábrázoló fejezetek részletes tartalmi elemzése felesleges. Jellemezni viszont azzal lehetne őket, hogy a világháború katonai eseménytörténetét kitűnően meg lehet ismerni, sőt, meg lehet tanulni belőlük. Ez elsősorban annak az előadási módszernek tulajdonítható, hogy a tömör „prózai" kísérő szöveg nem csupán a hadműveletek formális és időrendi felsorolását tartja feladatának, hanem igyekszik azok belső logikai összefüggéseit is kimutatni, s megmagyarázni, hogyan egészítik ki egymást a nyugaton és keleten végrehajtott harci cselekmények. Különösen jól látható ez a módszer a 204—205. oldalon, a Bruszilov-offenzíva esetében. Ilyen

nagyvonalú manőverezésre az antant-hatalmaknak nagyobb lehetőségük is volt. Elsősorban azért, mert a kontinensre, s annak is a közepére szorult központi hatalmakat bekerítették, s így az utóbbiak ezt a stratégiát csak kisebb méretekben alkalmazhatták. Másodsorban a nyugatiak katonákkal (lásd a statisztikákat) és hadianyaggal is bővebben voltak ellátva.

Elősegíti az anyag megértését és megjegyzését a 22 térkép, amely a hadműveletek irányát, sőt pontos idejét is rögzíti.

A legfontosabb mondanivaló azonban a képekben összpontosul. A szerzők feladata itt természetesen nem a képek mechanikus közlése volt. A képek összegyűjtése és kiválogatása legalább olyan bonyolult munka, mint a kísérőszöveg megírása. Egyrészt mert a fényképeket nem lehetett megrendelni, hanem a különböző helyeken rejtőző anyagból kellett válogatni. Másodszor: a képeknek nemcsak az a szerepük, hogy minél ijesztőbben mutassák be a háború borzalmait, hanem az is, hogy a háború szereplőit, tehát kiváltóit és irányítóit éppúgy, mint a szenvedő alanyokat, a tömegeket, tevékenységük, kínjaik közben láttassák, emberi arculatukat spontán reagálásuk közben jellemezzék. Itt az anyagot képekkel kellett „megírni", ami viszont — a szerzők hibáján kívül — technikailag nem mindig sikerült a legjobban. Lehet, hogy ez a papíron is múlott. Így is ki lehet azonban emelni néhány különösen érdekes képet. Így a 368—371. sz. alattiakat, amelyek a „totális" pusztulást mutatják, a 409—413. számúakat, mint frontképeket, továbbá az 1918-as öt nagy tavaszi és nyári nyugati német támadásról fennmaradt képeket (759—79.). De nem szabad figyelmen kívül hagyni a dokumentumok másolatait (pl. az Októberi Forradalom „Békehatározata" 695. sz., a Sixtus-levél töredéke 720. sz.) és az érdekes plakátreprodukciókat.

Ha ezek után néhány kritikai észrevételt is kell tenni a mű koncepciójával kapcsolatban, az bizonyos politikai összefüggésekre vonatkozik. Az elsőrangúan fontos katonai történések mellett, sőt ezekkel párhuzamosan, ki kellett volna emelni azt, hogy Németországban (Ausztriában is bizonyos formában), különösen a marne-i vereség óta, a „hivatalos" kormány mellett, sőt azzal szemben, azt ultraimperialista módon túllicitálva, olyan jobboldali ellenzék kerekedett felül, amely már ekkor magán viselte a későbbi nácizmus számos jellemvonását. A kibontakozó ellentét a kormány és a jobboldali körök, valamint a Ludendorff-féle hadvezetés között, végzetes kihatást gyakorolt Németországra. Nem csupán abban, hogy mind Bethmann-Hollweg kiegyezéses béketörekvéseit, mind az 1917. júliusi ún. békerezolúció megvalósítását megakadályozta, ami ugyan „imperialista" béke lett volna, a háborút azonban talán befejezi, de ez az ultraimperialista és agresszívan annexionista jobboldal erőszakolta ki a Bethmann-nal és a végveszélyt felismerő „mérsékelt" csoportjával szemben (Hans Delbrück, Max Weber, Ernst Tröltsch stb.) azt a korlátlan tengeralattjáró-háborút, amely az USA hadbalépéséhez, majd pedig a háború elvesztéséhez vezetett. Hasonló ellentét volt megfigyelhető Ausztriában, ahol a kormány és a hadseregfőparancsnokság között már hosszú idő óta hasonlóan mély ellentét állott fenn. Ennek oka az volt, hogy itt is a vezérkar képviselte a szélsőséges német nacionalizmust, amely a birodalom minden nem német nemzete ellen irányult, míg a kormányok — így gróf Stürgkhé is — a birodalom egységének megmentése érdekében, a keretei között élő nemzetek egyensúlyát kívánták fenntartani.

A könyv egyik legrövidebb, de a történelmi visszatekintés szempontjából egyik legjelentősebb része a *Függelék*ben elhelyezett négy statisztikai táblázat és a „Magyarország véradója az első világháborúban" c. számösszeállítás. A táblázatok a szemben álló koalíciók erőviszonyait ábrázolják a háború kitörése idején, illetve a veszteségeket a háború végén. Kiderül, ami nem meglepő, de összefoglalóan igen fontos, hogy az antant-hatalmak már a háború kezdetén kb. 25—50%-os emberi és anyagi fölénnyel rendelkeztek a központi hatalmakkal szemben. A gyaloghadosztályok száma pl. 221, illetve 148 volt, a lovashadosztályoké 41, illetve 22, a lövegeké 12 194, illetve 9383, a repülőgépeké 597, illetve 311. A frontra érkező hadseregek létszáma 6 103 000 — 3 489 000 fő volt. A mozgósítottak száma az egész háború folyamán a központi hatalmaknál kb. 22 millió, az antantnál (az USA-val) kb. 38 millió volt. Ha az utóbbi számhoz azonban — amely csak az angol és francia anyaállam adataira vonatkozik — az antant által igénybe vett kb. 5 millió gyarmati katonát is hozzászámítjuk (ezek a számok csak a kötet nyomdába kerülése után váltak közismertekké), akkor a háború kimenetele eleve nem lehetett kétséges. Nyilvánvaló ugyanis, s ezt a második világháború sokban hasonló tanulságai is megerősítik, hogy az imperializmus korszakában a háborúk kimenetelét nem a szemben álló feleknek a korszak kezdetén meglevő felkészültsége, s nem a

kezdeti villámháború látszatsikerei, az első, bár igen erős csapások döntik el, hanem az egyes koalíciók együttes és konstans demográfiai, gazdasági és katonai ereje és felkészültsége. (Ehhez járulhat a nem hadviselők közvetett támogatása is, amely már az első döntések után a feltételezett győztesek felé fordul.) Németország nemcsak kezdeti sikerei, de a még 1918-ban indított 5 hatalmas támadása ellenére sem győzhetett katonailag, mert a nyersanyagforrásokkal rendelkező, iparilag igen fejlett imperialista hatalmak tartós gazdasági teherbíró képességével nem vehette fel a versenyt.

Végül: Magyarország véradója, az a körülmény, hogy a magyar társadalom gazdasági visszamaradottsága a lakosság nagy részét ebben az időszakban még főleg mezőgazdasági munkára kényszerítette, katonai viszonylatban azt jelentette, hogy besorozott férfiállománya túlnyomóan a gyalogságban került felhasználásra. Ez az általa hozott áldozatokat megsokszorozta, azon túlmenően is, hogy a hadvezetőségek nemzeti, politikai idegensége amúgy is hátrányos helyzetbe hozta.

Gonda Imre

OCSERKI SZOVJETSZKOJ VOENNOJ ISZTORIOGRAFII

(Voenizdat, Moszkva. 1974. 415 o.)

A szovjet hadtörténelem historiográfiájáról első ízben jelent meg átfogó mű, melyet a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Hadtörténelmi Intézetének szerzői kollektívája készített, P. A. Zsilin altábornagy, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja vezetésével és szerkesztésében.

A gazdag tényanyagra támaszkodva a szerzők elemzik a Szovjetunió hadtörténetének historiográfiájával kapcsolatos fő problémákat, feltárják a hadtörténeti gondolkodás fejlődési tendenciáit a Szovjetunió Fegyveres Erői építésének különböző időszakaiban, a békés és háborús években, jellemzik más országok hadtörténetírásának alapvető problémáit.

A könyv rövid előszóból és 13 fejezetből, valamint egy mellékletből áll, mely a szovjet hadtörténelem főbb historiográfiai munkáit tartalmazza. Hangsúlyozzák a szerzők, hogy a téma sokrétűsége és terjedelme nem teszi lehetővé a teljes feltárást, ezért vizsgálódásukat csak a fegyveres küzdelemmel közvetlen kapcsolatban álló kérdésekre korlátozzák.

Első lépésként a szovjet hadtörténettudomány fejlődésének fő időszakait határozzák meg és tekintik át, majd a történelmi múlt, valamint az orosz proletariátus részéről a három orosz forradalomban kifejtett fegyveres küzdelem szovjet historiográfiáját teszik vizsgálat tárgyává a könyv három első fejezetében.

Ezt követően további hét fejezetben sorra veszik a Polgárháború, a Nagy Honvédő Háború időszakát, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek építését, a hadtudomány elméleti kérdéseinek feldolgozását a két háború közötti időszakban. Végül az utolsó három fejezetet a szovjet katonai memoárirodalomnak és a szovjet hadtörténettudomány jelenlegi fejlődését determináló kérdéseknek szentelik, valamint bemutatják más országok hadtörténetének tükröződését a szovjet hadtörténetírásban.

A hadtörténetírás általánosan elfogadott időszakai szerinti rendszerezés és elemzés nagy segítséget jelent abban, hogy következtetéseket tudjunk levonni az eddig végzett feltáró tevékenység mérvéről, a kutatási irányok és feladatok helyességéről, meghatározhassuk a legfontosabb hadtörténeti események feltártságának mélységét, felhívjuk a figyelmet a kevéssé feldolgozott és megvilágított témákra, pontosabban meghatározhassuk a következő időszak hadtörténetírásának feladatait. Ebben az aspektusban nagy érdeme a műnek, hogy számos hadtörténeti munkát sorol fel és elemez, segít tájékozódni a meglevő gazdag anyagban, felmérni a már megírtakat és alkalmazni azokat a gyakorlati munkában. Az értékeléseket a kommunista pártosság hatja át, és a marxi—lenini metodológia talaján állnak.

A munka értékét kiemelendő vegyünk példának néhány olyan alapvető időszа-

kot, melynek feltárására a szerzői kollektíva különös figyelmet fordított.

Ilyen elsősorban a Polgárháború és a külföldi katonai intervenció időszaka, melyről a könyv megállapítja, hogy tanulmányozása fél évszázados múltra tekint vissza és az adott tárgyi nehézségek ellenére számos jelentős eredménnyel járt; több mint 12 ezer tudományos munka, tanulmány és cikk jelent meg a Szovjetunióban, ezek zöme az utóbbi 10—15 évben. A szovjet történészek óriási mennyiségű dokumentumanyagot tártak fel, rendszereztek és tettek közkinccsé, számos átfogó monográfia látott napvilágot, számos hadieseményt pontosítottak térben és időben, tartalmában és jelentőségében egyaránt, sokoldalú képet nyújtva a szovjet nép és fegyveres erői hősi küzdelméről a külső és belső ellenforradalmi erők ellen. Az elemzés bizonyítja a további feltárás szükségességét is olyan területeken, mint a lenini történelmi örökség, a partizánmozgalom születése és működése, valamint internacionalista jellege, az európai szocialista országok — köztük hazánk — és más társadalmi rendszerű országok részvétele, a fegyveres erők hadászati irányítása, a hadművészet és ezen belül főleg a harcászat fejlődési tendenciái — és az időbeli rendszerezés, melynek hiánya ebben a munkában is fellelhető, például egyes idézett művek másként és másként adják meg a Polgárháború évszámait.

Ebben az évben ünnepeljük a szovjet hadsereg születésének 60. évfordulóját, ezért jelentős számunkra a fegyveres erők építésével kapcsolatos historiográfia. A szerzői kollektíva érdeme, hogy az évfordulót megelőzően, elemző munkájuk eredményeként, rámutattak a téma feltártságának hézagos pontjaira, lehetővé téve, hogy a jeles ünnep tiszteletére több olyan mű lásson napvilágot, amely a szovjet hadsereg építésének jobb áttekintését teszi lehetővé. Az alapvető munkák érdeme, hogy kiemelik Lenin és a kommunista párt meghatározó szerepét a fegyveres erők építésében, a szovjet nép áldozatvállalását azért, hogy minden szükségessel ellássa hadseregét a szocialista vívmányok megvédéséhez, a szovjet társadalmi és államrend hatását a hadsereg erkölcsi-politikai állapotára, hadrafoghatóságára, személyi állományának öntudatára és fegyelmére, hősies magatartására és helytállására a legsúlyosabb helyzetekben is, gyökeres eltérésére a kapitalista országok hadseregeitől, hivatásában és rendeltetésében egyaránt.

A szovjet katonai építésnek nagy nemzetközi jelentősége van. A szerzők helyesen mutatnak rá arra, hogy annak tapasztalatai nemcsak a baráti szocialista hadseregek számára, hanem Ázsia, Afrika és Latin-Amerika számos fiatal állama számára is rendkívül értékesek. Ezért továbbra is alapvető feladatként jelölik meg a történetírás számára a két világháború közötti és a második világháború utáni időszak hadseregépítési elveinek, irányainak feltárását, általánosítását, rámutatva arra a küzdelemre is, amelyet az SZKP folytatott a lenini hadseregépítési elvek torzulásai ellen, azok helyreállításáért és érvényesítéséért.

A szovjet hadtudomány historiográfiájával foglalkozva kiemelik a szerzők Marx és Engels elméleti alapozó tevékenységét és a Lenin hadtudományi munkásságával beköszöntő új korszakot a marxista katonai gondolkodás fejlődésében. Elemzésük során csupán néhány fontosabb tényezőre térnek ki: a szovjet hadtudomány metodológiai alapjai; a szovjet katonai doktrína főbb tételei; a hadigazdasági elmélet, hadászat, hadműveleti művészet és harcászat elméletének fejlődése. A marxi—lenini módszertan meghonosítása és érvényesítése a hadügy területén éles ideológiai harc közepette zajlott le.

A szerzők felhívják a figyelmet néhány téves módszertani felfogásra, mely egyes régebbi katonai szerzők műveiben fellelhető, kiemelik ugyanakkor Frunze, Saposnyikov, Tuhacsevszkij és Triandafillov nevét, mint olyanokét, akik munkásságukkal jelentősen előrevitték a szovjet katonai elmélet fejlődését.

Ide kívánkozik az a megjegyzés, hogy a hadműveleti művészettel, ezen belül a nagy mélységű hadművelet elméletével foglalkozó és ma is felhasználható tanulságokat tartalmazó művekkel, a szerzők keveset foglalkoztak. Ugyancsak szembetűnő, hogy a hadsereg harci tapasztalatait összegező és a továbbiakban törvényként érvényesülő harcászati szabályzatokat a szerzők nem mind sorolták elemzésük tárgyai sorába.

Kétségtelen, hogy a szovjet hadtörténettudomány egyik legfontosabb feladata a Nagy Honvédő Háborúban a szovjet—német arcvonalon vívott fegyveres küzdelem és a hadművészetben az ezekben az években végbement fejlődés tanulmányozása, értékelése és általánosítása. Erre az időszakra a könyv szerzői különös figyelmet fordítanak, bizonyítva, hogy már a háború éveiben gondot fordított a felső vezetés a harctevékenységek, ütközetek és hadjáratok tapasztalatainak általánosítására, főleg legfelsőbb állami és katonai irányító szervek által kiadott direktívákban, parancsokban és utasításokban,

a különböző gyűjteményes kötetekben, tájékoztató kiadványokban, a katonai sajtó hasábjain és nem utolsó sorban a katonai akadémiák tanulmánygyűjteményeiben. A háború befejeztével — bizonyítják a szerzők — széleskörűen kibontakozott a tapasztalatok tanulmányozása. A munkák zöme az egyes hadműveleteket — moszkvai, sztálingrádi, kurszki, belorusszia, visztula—oderai, berlini, prágai stb. — dolgozta fel és csak később láttak napvilágot a hadművészet fejlődésével és az egyes haderőnemek helyével és szerepével foglalkozó átfogó és értékelő művek. Ez azzal indokolható, hogy szükség volt a tények további felhalmozására és objektív értékelésére. Az 1950-es évek közepéig megjelent munkákon érezhető a dokumentumbázis szegénysége, de a szubjektív megítélés is egyes események és jelenségek kapcsán; a zömében időrendi, leíró jelleg, a tudományos általánosítás hiánya és az objektív nehézségek elkendőzésére való törekvés.

Miután az ezt követő években szélesebb körben publikálták a háborús dokumentumokat és megszületett a Nagy Honvédő Háború hivatalos periodizálása, sokkal objektívabb és tudományosabb alapokon nyugvó művek láttak napvilágot, melyek mélyrehatóan és sokoldalúan világították meg a Szovjetunió Fegyveres Erőinek felszabadító misszióját, a háború legsúlyosabb csatáinak pozitív és negatív tényezőit. Ilyen körülmények között került sor az egyik legjelentősebb, alapvető 6 kötetes mű, „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története 1941—1945" megírására és kiadására.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy az eddigi jelentős feltáró munka ellenére is további kutató és általánosító tevékenységre van szükség, főleg a fegyveres erők hadászati irányítása, a fegyveres küzdelem egészének tervezése, az emberi és anyagi tartalékok létrehozása és felhasználása, a fasizmus ellen küzdő népek és hadseregeik fegyverbarátsága, valamint a Nagy Honvédő Háború — mint rész — és a második világháború — mint egész — összefüggései és kölcsönhatása kérdéseiben.

Ennek az igénynek kíván eleget tenni az azóta már megindult „Második világháború története" című 12 kötetes mű, melynek egyes köteteit folyóiratunk hasábjain ismertetjük.

Összességében a szerzői kollektíva elemző, nézeteire és jelentőségére nézve átfogó és a gyakorlati munkát segítő könyvet adott a hadtörténelem iránt érdeklődő olvasók kezébe. A művek annotált ismertetése hozzájárul az egyes eseményeket kutatók munkájának megkönnyítéséhez, bár néhány alapvető és általunk is ismert hadtörténeti munka a bibliográfiából kimaradt. Kétségtelen, hogy bármilyen irányú további kutatás feltételezi az eddig feltártak ismeretét, rendszerezését — ezt adják számunkra a könyv szerzői és ebben rejlik fő értéke is.

Nádor Tibor

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-isztoricseszkij Zsurnál
(Szovjetunió) 1977. 7—12. sz.

A folyóirat 1977. második félévi számai közül elsőként *P. Cigankov:* „A lövész (gépkocsizó lövész) és harckocsi alegységek harcászati elveinek fejlődése a támadó harc terén a háború utáni években" c. tanulmányát (1977. 7. sz., 37—45. o.) emeljük ki.

Az említett időszakban a harcászat fejlődése két szakaszban megy végbe. Az első szakasz a Nagy Honvédő Háború befejezésétől addig az időig terjed, amikor a hadseregben még nem rendszeresítették a magfegyvert (1945—1953), a második szakasz a magfegyver és a rakétatechnika rendszeresítésének időszaka. Ez a második szakasz szintén két részre osztható. Az egyik a magfegyver rendszeresítésének időszaka (1954—1959), a második a különféle rakéták rendszeresítésének időszaka (1960-tól).

A háború után a harcászat a világháború tapasztalatai alapján fejlődött tovább, miközben figyelembe vették a fegyverzet és a harci technika tökéletesedését. A háború tapasztalatai, különösen a harmadik szakaszban, azt mutatták, hogy jelentősen megnőtt az áttörés 1 ki-

lométeres szakaszára összpontosított erők és eszközök mennyisége: 6—8 lövészzászlóalj, 200—300 löveg- és aknavető, 20—30 harckocsi. A lövész alegységek — sőt egységek — szűk területén tevékenykedtek és gyakran fölösleges veszteségeket szenvedtek. Mindezt figyelembe véve, az első szakaszban felülvizsgálták az előírásokat. Célszerűnek látszott, hogy a kb. 80 embert számláló lövészszázad, a láncban 4—6 méteres távközöket tartva a lövészek közt, 320—480 méteres arcvonalon, a két lépcsőben támadó lövészzászlóalj 700, az egy lépcsőben támadó pedig 1000 méteres arcvonalon támadjon. Mivel a hadosztály és az ezred harcfeladata mélységben megnőtt, és mivel a zászlóaljat is megerősítették tüzérséggel és harckocsikkal, pontosították az alegységek feladatait is. A lövészzászlóalj közvetlen feladata volt az első védelmi vonal áttörése, következő pedig az ezredtartalék védelmi vonalának elfoglalása. Ezután kapott kiegészítő feladatot a támadás kifejlesztésére a védelem mélységében. A lövészszázadban és szakaszban nem történt lényeges változás. A zászlóalj a háborús tapasztalatok alapján gyakran két lépcsőre tagozódott, legalábbis a főirányban; a század és a szakasz láncban támadott.

Ebben az időszakban az alegységek rendszerint az ellenséggel való közvetlen érintkezésből támadtak. Nagyon fontos dolognak tartották az első vonal egyidejű támadását. A harcszabályzat megkövetelte, hogy a harckocsik és a gyalogság egyidejűleg támadják az első vonalat, folyamatosan haladjanak előre és ne szakadjanak el a tüzérség tüzétől. A folyamatos támadást a tűzhengeren kívül a bombázók és a csatagépek támogatták. A gyakorlatok tapasztalata szerint az áttörés üteme kétszer gyorsabb volt, mint a múlt háborúban. Ha az egyes szilárd védelmi pontok leküzdése lassította volna az ütemet, igyekeztek azokat megkerülni. Az ellentámadásokat a szárnyakon és hátulról mért csapásokkal számolták fel. Az első időszakban tehát megoldották a támadó harcászat egyik legfontosabb kérdését: a fő védelmi vonal rövid idő alatt, gyors ütemben történő áttörését.

A magfegyver elterjedése és más harci eszközök gyors fejlődése új szakaszt nyitott a harcászat fejlődésében. Amikor megnőtt a támadó csoportokra mért esetleges atomcsapás veszélye, a csapatokat szét kellett tagolni, hogy egy csapás ne érintsen egyszerre két lövész-(gépkocsizó lövész) és harckocsi zászlóaljat. Az alegységek támadó arcvonalának szélessége megduplázódott: a zászlóaljé 1500, a századé 500—700, a szakaszé 150—200, a rajé pedig 50—70 m-re nőtt. Megváltozott a lövész- és harckocsi alegységek harcfeladatának tartalma is. A zászlóalj harcfeladata közvetlen és távolabbi feladatokra oszlott. Az első időszakhoz képest jelentősen megnőtt a közvetlen feladat mélysége. Beletartozott a védelmi pontok megsemmisítése az első és a második védelmi vonalban. A távolabbi feladatba tartozott a harmadik vonal áttörése és a második övezet elérése. A kijelölt objektumok elfoglalása után az alegységek folyamatosan haladtak előre a megjelölt irányban. Az alegységek harcrendje a második időszakban nem változott.

Különös figyelmet szenteltek az együttműködésnek is. Pontosan kidolgozták az együttműködés rendjét a lövészek, harckocsik és a tüzérség között, hogy gyorsan ki tudják használni az atomcsapás eredményét. Az együttműködésben új volt a ledobott légideszanttal való egyeztetés; természetesen új módszereket követelt a vegyi és sugárfelderítés is. A támadásba való átmenetkor az első vonalhoz érkező alegységek század- és szakaszoszlopokba fejlődtek, majd elérve a roham vonalát, a harckocsik és a gyalogság gyorsan vonalba és láncba bontakozott szét és folyamatosan támadott. Az első vonal áttörése a gyakorlatok tanúsága szerint gyorsabb volt, mint az előző időszakban.

A támadás menetében az alegységeknek atomcsapást szenvedett körzeteket kellett leküzdeniük. Ilyenkor a harc előtti alakzatot vették fel, a gyalogság a harckocsik mögött haladt páncélozott szállító járműveken, vagy deszantként a harckocsikon. Ugyanígy haladtak előre ott is, ahol az ellenség nem védekezett szervezetten.

Újabb változást hoztak az 1960-as évek, amikor rendszeresítették a különféle rakétákat és tökéletesedett a magfegyver és az alegységek új harckocsikat és PSZH-kat kaptak. Megjelentek olyan nézetek is, hogy a támadó harcot nemcsak magfegyverrel, hanem hagyományos eszközökkel is folytatni kell. Pontosítani kellett a támadó arcvonal szélességét, a támadás mélységét, a harcrendet, stb.

A gépkocsizó (harckocsi) zászlóalj a körülményektől függően 2 km, a század 800 m széles arcvonalon támadott. Ha magfegyvert nem alkalmaztak, az arcvonal a zászlóalj esetében 1000, a század esetében 500 méterre szűkült. A szakasz és a raj 200, illetve 40 m széles arcvonalon támadott.

Jelentősen változott a harcfeladat tartalma. Az első lépcsőben támadó zászlóalj (század) közvetlen feladata

rendszerint az volt, hogy semmisítse meg az ellenség élőerejét és tűzeszközeit az ellenség első védelmi övezetének védelmi pontjaiban. A távolabbi feladat keretein belül, tovább folytatva a támadást és együttműködve más alegységekkel, megsemmisítette az ellenséget a védelem mélységében. Atomcsapással egybekötött támadás esetén a harcfeladat jelentősen megnőtt.

A harcrend a körülményektől függött. A zászlóalj egy lépcsőben támadott, a tartalék biztosításával. A PSZH-kon elhelyezett század arcvonalba tagozódott szakaszokból állt, 100 méteres távközökkel a járművek között. A gyalogos támadás alakzata a lánc volt. A láncban támadó szakasz 40 méteres távközt tartott a rajok között. A harckocsi század harcrendje a szakaszok arcvonalából állt, 100 méteres távközökkel a szakaszok között.

A 60-as években a gépkocsizó (harckocsi) alegységek támadásának alapformája a menetből való támadás volt.

Magyarországon nem nagyon ismert kérdéssel foglalkozik *K. Sztalbo:* „A tengeri deszant alkalmazásának művészetéről" c. írása. (1977. 8. sz., 37—43. o.)

A háború alatt a flotta és a hadsereg sok deszantot hajtott végre. Az 1941-es nyári—őszi hadjáratokban a deszantokat még azok szerint az elvek szerint szervezték, amelyek a háború előtt alakultak ki, és amelyek a harcszabályzatokban le voltak fektetve. Ezek az elvek a háború alatt a gyakorlati tapasztalatok alapján továbbfejlődtek.

A háború kezdetekor a flottának nem voltak speciális deszanthajói, és rendkívül kicsi volt a tengerészgyalogság létszáma is. Mindössze egy dandár létezett, amelyet 1940 közepén hoztak létre, és amelyik a Balti Flotta állományába tartozott. A flotta lényegében az egész háború alatt nem kapott megfelelő deszanthajókat. A Leningrádban gyártott hajók lassú járatúak, tengeri hajózásra kevéssé alkalmasak voltak, gyenge fegyverzettel rendelkeztek és alapjában véve szállításra voltak használhatók. Ezért a deszanthoz különböző naszádokat, halászhajókat, tengeri dereglyéket alakítottak át. Nagy erővel folyt a tengerészgyalogos alakulatok szervezése, amelyek a háború végére a flotta fegyvernemét képezték.

Ezek következtében a szervezésnél nemcsak a hadászati-harcászati helyzetet kellett figyelembe venni, hanem azt is, hogy olyan mélyjáratú hajókkal kell operálni, amelyek nem képesek a partot közvetlenül megközelíteni. Ez lassította az első lépcsők harcba vetését, a támadás kifejlesztését, a harckocsik és a tüzérség kiszállítását. Le kellett tehát mondani a deszant „part—part" módszeréről, amelyet az angol—amerikai erők alkalmaztak. A szovjet deszantok a „part—szállítóeszköz — partraszálló eszköz — part" elvét voltak kénytelenek alkalmazni, vagy közvetlenül az ellenség által megszállt kikötőben szálltak partra (Feodoszia, Kercs, Novorosszijszk, Oszipenko, Linahamori, stb.).

A háború első szakaszában nem volt elég repülőgép sem ahhoz, hogy fedezze a hajókat és a deszantcsapatokat. A deszantok helyét a vadászgépek hatósugarán belül kellett kiválasztani.

Deszantokat az egész háború alatt alkalmaztak. Pl. 1941—1942-ben hajtották végre a háború legnagyobb deszanthadműveletét, a kercs—feodosziai deszantot. A Fekete-tengeri Flotta két hadsereget szállított partra a kercsi félszigeten, közvetlenül Feodoszia kikötőjében. Ezt a deszanthadműveletet akkor hajtották végre, amikor folyt az ellentámadás Moszkva, Rosztov és Tyihvin alatt, és amikor a fasiszták másodszor ostromolták Szevasztopolt. A krími front a flottával együtt nemcsak nagy veszteségeket okozott Manstein 11. hadseregének, hanem hosszú időre lekötötte azt a Krímben.

Meg kell említeni, hogy a deszantokat egyformán alkalmazták a hadászati védelem és a hadászati támadás időszakában. A hadászati védelem időszakában hajtották végre az összes deszantok 35%-át, amelyekben 57 ezer ember vett részt. Az Egyesült Államok, Anglia, Németország és Japán csak saját háborújuk támadó szakaszában hajtottak végre deszantokat.

A tengeri deszant célja a túlerőben levő ellenség nagy szárazföldi csoportjainak szétzúzásában való részvétel, az ellenség tartalékainak lekötése. Ilyen szempontból csaknem minden deszant sikeresen oldotta meg feladatát.

A szovjet deszantokat nem érte támadás a tengeren való átkeléskor: majdnem mindet egy éjjel hajtották végre és a németeknek nem volt idejük összevonni hajóikat. Így volt pl. Odessza védelménél, a Grigorjevka falunál 1941. szeptember 22-én éjjel végrehajtott deszantnál stb. Az ellenség elhárítása viszont igen erős volt a partról és a levegőből: ez tette szükségessé a légi védelmet.

A deszantok előkészítése 1—2 naptól kezdve több hétig is tartott. Novorosszijszk esetében több mint 20 nap állt rendelkezésre.

A hadműveletek többsége harcászati jellegű volt. A deszantok akkor lehettek

sikeresek, ha teljesen titokban készítették elő őket. Az álcázás mellett alkalmazták az ellenség félrevezetését is. A deszant sikerét emellett elősegítette a tengeren való manőverezés, a tüzérségi előkészítés és repülőtámadás.

A váratlanság tényezőjét biztosította az 1943-as, Sztacsinka mellett végrehajtott deszantnál az, hogy a hajók különböző kikötőkben gyülekeztek. A novorosszijszki deszantnál félrevezető direktívákat adtak ki a partraszállás helyéről, és gondoskodtak róla, hogy ez az ellenség tudomására jusson. A direktívában megjelölt helyen partra is szállt egy felderítő osztag. Más esetekben néhány irányban félrevezető tevékenységet folytattak, a légi előkészítést rendkívül széles szakaszon végezték, a hajók félrevezető manővereket folytattak és félrevezető járatokon közlekedtették őket.

Az előkészítés idején rendkívül nagy jelentőségű volt a személyi állomány erkölcsi-pszichológiai felkészítése.

A tengeri eszközök szűkös volta miatt a deszantnak a légi támogatás jelentette a legnagyobb segítséget mind a partraszállásnál, mind pedig a szárazföldön folytatott harcban. 1943-ban pl. Eltingen körzetében a deszant november 1—3. között, csatarepülők segítségével, az ellenséges gyalogság és páncélosok 37 ellentámadását verte vissza, miközben a szállítógépek biztosították a lőszert, élelmiszert és gyógyszert.

Bizonyos fokig már a magyarországi harcokat is érinti *N. Bjunyenko:* „A Dunai Hadiflottilla harci alkalmazásának sajátosságai 1944-ben" c. közleménye (1977. 9. sz., 101—106. o.)

A Főhadiszállás, előre számítva a Duna medencéjében kibontakozó támadó hadműveletekre, 1944. április 11-én utasítást adott N. Kuznyecov tengernagy, haditengerészetügyi népbiztosnak, hogy készüljenek fel a Dunai Flottilla létrehozására és átirányítására. Az intézkedést szükségessé tette az is, hogy az említett térségben az ellenség jelentős folyami erői tevékenykedtek. A Dunai Flottillát április 13-án hozták létre a feloszlatott Azovi Flottilla egységeiből a Fekete-tengeri Flotta keretei között. Parancsnoka Sz. Gorskov ellentengernagy lett.

A flottillát nem lehetett a tengeren átirányítani, mert a Krímben még harcok folytak, és ez nem tette lehetővé a kikötők, bázisok használatát. Ezen kívül sok hajó javításra szorult és a javítások elvégzése nélkül a tavaszi viharok idején veszélyes volt a tengeri hajózás. Ugyancsak figyelembe kellett venni azt is, hogy a Fekete-tenger északnyugati része el volt aknásítva. Ezért a hajókat vasúton elszállították Zaporozsje körzetébe, ahonnan a folyón leereszkedtek a Dnyeper—Bug limánba, majd tengeri úton mentek át Odesszába. A hajókat, a fegyverzetet és a személyi állományt 600 vagonnal szállították át. Ilyen kombinált átszállítására a Nagy Honvédő Háború idején először került sor. Ez lehetővé tette a hajók harckészültségének helyreállítását, a személyi állomány feltöltését, valamint azt, hogy a fiatal matrózok elsajátítsák a technika kezelését.

A flottilla először a iași-kisinyovi hadműveletben vett részt (1944. augusztus 20—29.). Elősegítette azt, hogy a 3. Ukrán Front csapatai átkeljenek a Dnyeszter limánon, deszantokat tett partra, tüzérségi tűzzel támogatta a támadó szárazföldi csapatokat, biztosította a Dnyeszter limánon és a Dunán való átkelést. A 13 kilométer széles limánon való átkelésben a 83., 255. dandár és a 369. tengerészgyalogos zászlóalj deszantjai játszottak fontos szerepet. A limán nyugati partját augusztus 22-én felszabadították.

Augusztus 23-án este a flottilla hajói kifutottak Odesszából azzal a céllal, hogy betörjenek a Dunára, elfoglalják Zsebriánit, Vilkovót és Kiliját. 24-én hajnalban deszantot tettek partra, amely elfoglalta Zsebriánit, valamint azt az egyetlen utat, amelyen az ellenséges csapatok igyekeztek kimenekülni a bekerítésből. Ebben a harcban megsemmisítettek 1500 és elfogtak 4400 katonát és tisztet. A deszant 28 embert vesztett halottakban és sebesültekben. Közben egy rohamcsoport a Fekete-tengeri Flotta torpedónaszádjainak és repülőinek fedezete alatt betört a Kilijai ágba, egy deszant elfoglalta Vilkovót. A következő napon deszantok elfoglalták Kilija-Novaja és Kilija-Sztaraja, Tulcsa és Szulina kikötőit. Ezzel két részre vágták az ellenséges flottillát: annak egy része a Dunán, másik része a Fekete-tengeren rekedt. Ettől kezdve a flottilla mind gyakrabban bukkant fel az ellenség hátában, megkönnyítve a szárazföldi csapatok tevékenységét. A 3. Ukrán Front csapatai, a flottilla közreműködésével, másfél napos harc után, augusztus 27-én elfoglalták Galacot, a következő napon pedig Brailát. Dobrudzsa elfoglalása és a román—bolgár határ megközelítése attól függött, mennyi idő alatt tudnak átkelni a Dunán. Augusztus 24. és szeptember 8. között a flottilla hajói az aknaveszélyes Dunán átszállítottak 179 ezer embert, több mint 8 ezer gépkocsit, 340 harckocsit, 420 traktort, 2200 löveget és kb. 44 ezer lovat.

Augusztus 30-án a flottillát hadműveleti szempontból a 3. Ukrán frontnak rendelték alá.

A szeptember 28. és október 20. között lefolyt belgrádi hadműveletben a flottilla aktívan támogatta a csapatokat, nagyméretű szállításokat és a Dunán való átszállításokat hajtott végre.

A budapesti hadművelet (1944. október 29—1945. február 13.) kezdetére átszállították a Dunán az Első Bolgár Hadsereget, az 57. hadsereget és a 44. gépesített gárdahadtestet. Az átkelés befejezésének ütemében a hajók a budapesti irányban gyülekeztek. Két csoportra osztották őket. A 2. csoport bázisa Újvidék lett. Ez az 57. hadsereget és a jugoszláv hadsereget támogatta, az 1. csoportnak el kellett érnie Baját, hogy együttműködjön a 4. gárdahadsereggel.

Mindkét csoportnak nagy nehézségeket kellett leküzdenie. A 2. csoportnak pl. az egész úton végig fel kellett szedni az aknákat, az 1. csoport pedig nem tudott feljutni Belgrádtól Bajáig, mert Kamenyicától a Dráva torkolatáig a Duna jobb partja a németek kezén volt. Ezért kénytelenek voltak a Tiszán és a csatornákon megkerülni ezt a szakaszt. Ehhez előbb meg kellett tisztítani a csatornákat és helyre kellett állítani a zsilipeket. A hajók november 17. és 27. között hajóztak át a Dunára és november végén érték el Baja körzetét. A 3. Ukrán Front parancsnoksága a budapesti hadművelet idejére a következőkben határozta meg a flottilla feladatait: az 57. és 4. gárdahadseregek támadási övezetében deszantok partratevésével és csapatok átszállításával segítse elő az ellenség partmenti védelmi pontjainak felszámolását; tüzérségi tűztámogatással segítse a szárazföldi csapatokat; biztosítsa a csapatok hadműveleti átszállítását. A deszantok és átszállítások végrehajtása mellett a két csoport csak december folyamán megsemmisített 30 ellenséges páncélost, 12 tüzérségi és aknavető üteget, kb. 100 tűzfészket és több mint 1500 ellenséges katonát.

A jubileumi 10. szám „A Nagy Honvédő Háború és a háború utáni időszak" összefoglaló cím alatt hat tanulmányt közöl, amelyek áttekintik az egyes fegyvernemek fejlődését a háború alatt. Ezek közül *J. Pavlovszkij*: „A szárazföldi csapatok" c. cikkét emeljük ki. (1977. 10. sz., 20—27. o.)

A szovjet katonai elmélet — helyesen — abból a tételből indult ki, hogy a győzelmet csak az összes fegyvernemek együttes erőfeszítésével lehet kivívni. A második világháborúban az ellenség szétzúzásában mégis a szárazföldi csapatok játszották a fő szerepet. Ide tartozott a fegyveres erők személyi állományának 80—87%-a, mindig ezek alkották a hadászati csoportosítások alapját.

A háború kezdeti, hallatlanul nehéz szakaszában ezek az erők 4000 km széles arcvonalon, aktív védelemmel felmorzsolták az ellenség válogatott csapatait és megteremtették a feltételeket az ellentámadáshoz Moszkva alatt. Ez az ellentámadás hozta a német csapatok első komoly vereségét és szétoszlatta a „villámháborúval" kapcsolatos reményeket.

1942-ben a szárazföldi csapatoknak ismét súlyos megpróbáltatásokat kellett kiállniuk. A fasiszták hatmilliós hadsereget vontak össze és május—június folyamán ismét támadásba lendültek. Nagy áldozatok árán eljutottak Voronyezshez, a Volgához, az Észak-Kaukázushoz, de ezen a vonalon megállították őket. 1942-ben következett be a 330 ezer német bekerítése és megsemmisítése. A következő években a bekerítés alapvető hadműveleti formává vált.

Az 1942. novemberétől 1943. március végéig tartó támadó hadműveletek eredményeként az ellenség több mint 100 hadosztályt, csak Németország 1,2 millió embert, az egész fasiszta blokk pedig 1,7 millió embert, 27 ezer löveget, 7,4 ezer páncélost és 4,3 ezer repülőgépet veszített.

1943 meghozta a gyökeres változást a szovjet fegyveres erők javára.

1944-ben, egy sor támadó hadművelet eredményeként, felszabadították a Szovjetunió egész területét és megkezdték a közép- és kelet-európai országok felszabadítását.

1945 elejére a nagy harci tapasztalatot felhalmozott szovjet csapatok a személyi állomány létszámát tekintve több mint kétszeres, a tüzérség terén csaknem 4-szeres, a harckocsik terén több mint 3-szoros fölényben voltak az ellenséghez viszonyítva. Ez lehetővé tette, hogy más fegyvernemekkel együtt az egész fronton támadjanak.

A szovjet fegyveres erők a háború folyamán megsemmisítettek, foglyul ejtettek, vagy szétzúztak 607 ellenséges hadosztályt. Ez több mint háromszorosa annak a hadseregnek, amely megindította a támadást a Szovjetunió ellen.

A háború alatt tovább fejlődött a szárazföldi csapatok hadművészete.

A háború előtt a szovjet hadtudomány a frontot tartotta a fegyveres erők hadászati csoportosításának. Ennek az volt a feladata, hogy meghatározott hadászati irányban ténykedjen és képes legyen fontos katonai-politikai feladatokat meg-

oldani. A háború azonban megmutatta, hogy a front, annak ellenére, hogy erői jelentősen megnőttek, az esetek többségében nem tudott ilyen feladatokat megoldani. Hadászati sikert csak úgy lehetett elérni, ha az ellenség nagy csoportosításait több front erőivel zúzták szét. Így a fronthadművelet a hadászati hadművelet részévé vált, amelyben a front egymás után több nagy hadműveleti feladatot oldott meg. A front tehát hadműveleti-hadászati csoportosítássá vált. Ezzel egyidejűleg kidolgozták a frontcsoportok hadászati hadműveletének új elméletét, amelyet sikeresen alkalmaztak a háború folyamán. Sikerült megoldani olyan új kérdéseket is, mint a hadászati együttműködés megszervezése, a hadászati tartalékok felhasználása, a főcsapás irányának kiválasztása, a hadműveletek tervezése stb.

Azok az ellenséges csoportosítások, amelyeket egy front erőivel kellett szétzúzni, rendszerint 12—18 hadosztályból álltak, amelyeket pedig hadseregnyi erővel semmisítettek meg, 5—6 hadosztályból.

A háború folyamán a szárazföldi csapatok megoldottak egy olyan fontos problémát, mint az erők összpontosított alkalmazása. A háború első szakaszának kezdetén az erők és eszközök egyenlően voltak elosztva az arcvonalon, de már a Főhadiszállás 1942 elején kiadott direktívái szerint áttérnek a bátor és határozott összpontosításra.

A megnőtt lehetőségek alapján erős csapásmérő csoportosításokat hoztak létre. Az áttörés helyén, amely a front támadási arcvonalának 16—40%-át tette ki, összpontosították a lövészhadosztályoknak időnként 80%-át, a tüzérség 70%-át, a harckocsik és önjáró lövegek 90%-át, a légierő 100%-át. Ez lehetővé tette azt, hogy a főcsapások irányában olyan erő alakuljon ki, amely legfontosabb támadó hadjáratokban a gyalogság terén 3—6 szoros, a tüzérség és a harckocsik terén 6—8-szoros, a légierők terén 2—4-szeres fölényt jelentett.

Jelentősen fejlődött a csapatok hadműveleti felépítése. Az ellenséges védelem erősödése a háború második szakaszától kezdve megkövetelte az erőfeszítések állandó kifejlesztését. Ezt csak egyre erősebb első, második (a hadseregeknél időnként harmadik) lépcsők, erős mozgó csapatok, nagy tartalékok létrehozásával lehetett elérni.

Sikeresen oldottak meg olyan feladatot is, mint az ellenség mélyen tagolt védelmének áttörése. Jelentősen megváltozott az üldözés megszervezése és folytatása, amely gyors ütemben haladt, nagy mélységben, éjjel és nappal. Ebben a főszerepet a harckocsi-alakulatok játszották, amelyek időnként 60—80 kilométerre, sőt néha még ennél is távolabbra elszakadtak a lövészegységektől.

A hadművészet fejlődéséhez jelentős hozzájárulás volt a nagy vízi akadályokon menetből való átkelés (Gyeszna, Dnyeper, Visztula, Odera).

A háború folyamán állandóan tökéletesedett a szárazföldi csapatok szervezeti felépítése, nőttek a lehetőségek, növekedett a mozgékonyságuk. A háború végére a front állományában a háború eleji állapotokhoz képest 10-szer több löveg és aknavető, 16-szor több harckocsi, 10—15-ször több repülőgép volt.

A 11., ugyancsak jubileumi szám folytatja az előbbi számban megkezdett sorozatot, a fentebb említett összefoglaló cím alatt. Innen *A. Babadzsanyan:* „A harckocsi és gépesített csapatok" c. írását emeljük ki.

A háború kezdeti időszakának rendkívüli nehézségei különösen súlyos helyzetet teremtettek a harckocsi- és gépesített alakulatoknál, amelyek átszervezés alatt voltak és éppen ekkor folyt fegyverzetük lecserélése. Ennek ellenére azonnal bekapcsolódtak a védelmi harcba, és nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek. A Moszkva alatti csatában már nagy szerepet játszottak az ellenség védelmének áttörésében és az üldözésben.

1942-től kezdve már jelentősen nőtt a harckocsik gyártása, aminek következtében már ez év tavaszán lehetővé vált harckocsihadtestek, majd gépesített hadtestek létrehozása. Ezeknek döntő szerepük volt a sztálingrádi ellentámadásban.

A kurszki ütközetben, a történelem legnagyobb páncélos csatájában, súlyos csapást mértek az ellenségre.

A háború befejező szakaszának támadó hadműveleteiben önállóan, vagy a lövészalakulatokkal együtt törték át az ellenség védelmét; üldözték, bekerítették az ellenséges csapatokat, fontos hídfőket foglaltak el a nagy folyók mellett. A háború folyamán 6 harckocsihadsereg, 12 harckocsi- és 9 gépesített hadtest kapta meg a kitüntető gárda nevet.

A háború alatt sokat fejlődött az alkalmazás módszere. Egyre nagyobb összpontosítást hajtanak végre a főcsapás irányában. A Visztula—Odera, valamint a berlini hadműveletben egy hadászati irányban két front keretei között négy harckocsihadsereg, több önálló harckocsi- és gépesített hadtest és dandár tevékenykedett, összesen 6,5 ezer harckocsival és önjáró löveggel. Ez több, mint 1944.

januárjában az összes frontokon tevékenykedő harckocsik és önjáró lövegek száma.

A háború kezdetére a szovjet hadiipar már olyan tökéletes harckocsikat hozott létre, amelyek alapvető harci mutatóikat tekintve jobbak voltak, mint a fasiszta Németország, vagy a tőkés országok páncélosai. A német támadás idején már rendszeresítették a T—34-es közepes, a KV nehéz, a T—50-es könnyű és T—40-es kis, úszó harckocsit. A T—34-es és a KV megjelenése a harckocsi fejlesztésében új lépcsőfokot, a honi fejlesztésben önálló irányzatot jelentett.

A súlyos körülmények között ki kellett választani a tömeggyártás alaptípusát, és a választás — helyesen — a T—34-esre esett. A nagy erőfeszítések és jelentős gyártási újítások eredményeként a termelékenység többszörösére emelkedett. A T—34-et futószalagon állították elő, amit a németek a háború végéig nem tudtak megvalósítani.

A T—34-es típust sikeresen egészítette ki a KV és ennek változatai. A KV—85 és a 85 mm ágyúval felszerelt ISZ—1 átmeneti változatok után rendszeresítették 1943. decemberétől a 122 mm-es ágyúval felszerelt ISZ—2-t.

1943-tól elkezdődött a harckocsik futóműveire szerelt önjáró lövegek alkalmazása is, amelyeknek fegyverzete nagyobb tűzerővel rendelkezett.

A T—34 mellett később kezdtek megjelenni a harckocsik 76, 85, 100 és 152 mm-es ágyúkkal.

A háború alatt az ipar összesen 104 ezer harckocsit és önjáró löveget gyártott.

A T—34—85, az ISZ harckocsik, az ISZU—100, ISZU—122, ISZU—152 önjáró lövegek termelésének növekedése következtében 1944 végén, 1945 elején lehetővé vált a meglevő csapatok átszervezése és új alakulatok létrehozása. Minden harckocsihadseregbe bekapcsoltak egy önjáró-tüzérdandárt, aminek következtében a hadseregben a harckocsik és önjáró lövegek száma 800—930-ra emelkedett. A harckocsihadtestben megnövelték az önjáró és más lövegek számát. 144 végén — 1945 elején ISZ harckocsikból és ISZU—152-es önjáró lövegekből nehéz gárda-dandárokat hoztak létre.

Érdekes adatokat tartalmaz *E. Szimakov:* „A légierők hadműveleti álcázása a támadó hadműveletekben" c. tanulmánya (1977. 12. sz., 19—26. o.)

A háború első napjainak tapasztalatait összegezve a légierők parancsnoka már 1941. júliusában kiadta azokat a direktívákat, amelyek a repülőterek álcázására, a légitámadások következményeinek csökkentésére vonatkoztak.

Az álcázás előírásainak szigorú betartása hamarosan jó eredményekkel járt és lehetővé tette az ellenség félrevezetését. A központi fronton az ellenség csupán 1941. augusztus 14. és 18. között 6—11 alkalommal támadta a jól előkészített 6 álrepülőteret, amelyeken furnérmaketteket és használhatatlan vitorlázó gépeket helyeztek el. Ugyanezen idő alatt egyszer sem támadták a 4 km-re levő erdőben elrejtett bombázókat.

A háború első éve alatt szerzett tapasztalatok lehetővé tették a nyári és téli álcázás módszereinek tökéletesítését. Ha a repülőtér ismert volt, igyekeztek olyan látszatot kelteni, hogy kicsi a forgalma, vagy egyáltalán nem használják, esetenként pedig komplex álcázást hajtottak végre, amely kiterjedt a kifutópályákra, a megközelítő utakra, épületekre, repülőgépekre. A repülőtereken álbombatölcséreket, árkokat, vízmosásokat készítettek. Igen elterjedt módszer volt, hogy utakat imitáltak, nyáron úgy, hogy kerékszélességben lekaszálták a füvet, télen pedig szánkókkal és talajegyengető boronákkal nyomokat fektettek a hóba. Esetenként az egész repülőteret telerakták mesterséges bokrokkal. 1942—43 folyamán a 14. légihadsereg repülőterein 20 hektár mocsárimitációt hoztak létre. A gépeket beállították a fák és bokrok közé és gallyakkal álcázták. A kiszolgáló gépkocsikat szétszórták és a gépektől távol, ugyancsak álcázva helyezték el.

Télen a kifutópályákon a havat letaposták, néha el is takarították. Ez elkerülhetetlen volt, mert a gépek télen is kerekeken működtek. Az így keletkezett nyomokat különböző módon tüntették el. Az egyik repülőtéren szalmát szórtak szét a kifutópályán, más helyeken úgy lehengerelték a havat, hogy a kerekek ne hagyjanak nyomot. A gépeket és gépkocsikat külön kijelölt helyen töltötték fel, és hóban tilos volt üzemanyag, valamint olajnyomokat hagyni.

Nyílt területen a gépeket álcázó hálóval borították le. Kaszálás és aratás idején boglyákat, vagy ezek imitációit alkalmazták a pályák és a gépek álcázására.

Előfordult az is, hogy a repülőgépeket maketteknek álcázták. 1943-ban például, a Krím felszabadításának idején, az ellenség rendszeresen támadta a 8. légihadsereg egyik repülőterét repülőgépekkel és tüzérségi tűzzel. A repülőtér közel volt az első vonalhoz és a harci feladatok miatt nem lehetett elhagyni. A repülőgépeket félrevezető színű anyagokkal maketteknek álcázták, a repülőtér másik részén pedig teljesen élethű maketteket

állítottak fel. Ettől kezdve az ellenség ezeket támadta.

Különös figyelmet fordítottak arra, hogy az álcázási fegyelmet ne csak a földön tartsák be, hanem a levegőben is, különösen a repülőtérre való visszatérésnél. Fennállt ugyanis az a veszély, hogy az ellenséges felderítők követik a visszatérő gépeket. Ezek leválasztására különböző módszereket alkalmaztak. A gépeknek ellenőrző pont felett kellett átrepülniük, körpályán közelítették meg a repülőteret, álrepülőtereken imitálták a leszállást.

A támadó hadműveletek előkészítése és folytatása idején a repülőgépek álcázásának különböző módszereit alkalmazták.

Az első abban rejlett, hogy a repülőgépek áttelepülése után az addig használt repülőtereket álrepülőterekké alakították át.

A második módszer az volt, hogy az ellenség valószínű repülési irányaiban fekvő működő repülőtereket álrepülőterekkel védték, amelyeket a helyi lakosság előtt is titokban készítettek el. A maketteket távol készítették el és éjjel szállították oda. A belgorod—harkovi hadművelet idején pl. a 2. légihadsereg álcázó részlege az 5 éjjeli kifutópálya 5 km-es körzetében 2 éjjeli álkifutópályát épített. A visszatérő gépeket követő felderítők figyelmét az ál-pályákra vonták, amelyeket aztán csupán 1943. június 5-e és július 17-e között 11-szer támadtak, míg a valódiakat egyszer sem.

1943 nyarán, a Donyec-medencéért folyó harcok idején, a németek négyszer több támadást hajtottak végre az álrepülőterek, mint az igaziak ellen. Az utóbbiakra 400, az előbbiekre csaknem 5000 bombát dobtak.

A kijevi hadművelet idején a 2. légihadsereg álcázó részlege az álrepülőtereket úgy helyezte el, hogy azok magukra vonják az ellenséges gépek figyelmét. 1943. október 1-e és november 17-e között az ellenség 25 alkalommal támadta a hadsereg repülőtereit, ebből 19-szer az álrepülőtereket. Ennek következtében a hadseregnek mindössze 3 repülőgépét semmisítették meg a földön.

Az áttelepülésnél nagy nehézségeket okozott a makettek átszállítása, a helyszínen való elkészítés pedig időnként még nagyobb nehézségekbe ütközött. Ezért a 16. légihadseregnél könnyen szétszedhető és összeszerelhető maketteket kezdtek gyártani, amelyekből egy ZISZ teherautó 6 darabot el tudott szállítani. A 8. légihadseregnél a maketteket textilanyagból kezdték készíteni. A huzatot helyi anyagokból készített vázra húzták rá.

Az ilyen irányú tevékenység méreteiről ad valamelyes tájékoztatást az, ha számba vesszük, hogy 1944 tavaszán a 16. légihadsereg diszlokációs körzetében 142 repülőtér volt. Az álrepülőtereken kb. 300 repülőgépmakettet, 85 gépkocsi- és légelhárítólöveg-makettet állítottak fel, 150 félrevezető építményt emeltek. Ennek eredményeként 1944. januárja és szeptembere között az ellenséges légierő a valódi repülőtereket 3-szor, az álrepülőtereket 128-szor támadta. A földön mindössze 1 gép pusztult el.

Az álcázás ellenőrzése céljából a légihadseregek légifényképezéseket végeztek.

A támadások előkészítése idején a légierő összpontosítását rendszerint valamely félrevezető irányban végezték, hogy a főcsapás iránya rejtve maradjon. A felhasználásra szánt repülőtereket előkészítették, de nem foglalták el. Az álrepülőtereken jelentéktelen mennyiségű makettet helyeztek el, egyes gépek repültek az egyik repülőtérről a másikra, imitálva azt, hogy használják őket. Közvetlenül a támadás előtt megemelték a hanyagul álcázott makettek számát, s az ellenség ezekre a repülőterekre összpontosította figyelmét.

Az újonnan érkezett alakulatok először az arcvonaltól 100—150 km-re levő repülőtereken helyezkedtek el, itt készültek fel és a támadás előtt egy nappal települtek át az arcvonalhoz közel levő repülőterekre.

A háborús tapasztalatok azt mutatják, hogy az álcázásra sok anyagot és erőt kellett fordítani. A budapesti hadműveletben részt vett 5. légihadsereg 1944 novembere és 1945 februárja között 82 valódi repülőteret álcázott és 54 álrepülőteret hozott létre.

A szovjet hadseregben, a németektől eltérően, nem imitáltak állandó repülőtereket, hanem a hadműveleti álrepülőterek hálózatát alakították ki. 1942. júliusa és 1945. májusa között az ellenség az álrepülőterek ellen kb. 1500 támadást hajtott végre és ezekre átlagosan 500 tonna bombát dobtak le. *(Lengyel István)*

Voennoisztoricseszki Szbornik (Bulgária) 1976.

A bolgár hadtörténelmi folyóirat 1976-os számaiban a fő helyet az évfordulós történelmi-hadtörténelmi események méltatása foglalja el.

Az 1876-os Április Felkelés 100. évfordulójára emlékezve több írás a felkelés

politikai, katonai, szervezési előkészítésének, lefolyásának történetét mutatja be, ugyanakkor figyelmet szentel a felkelésben részt vett kiemelkedő személyiségek népszerűsítésére is.

V. Trajkov tanulmányában az ún. keleti kérdés lényegét vizsgálja és elemzi a balkáni népek magatartását (1. szám). *Szt. Radev* az Április Felkelésnek az Osztrák—Magyar Monarchiában kiváltott visszhangjával foglalkozik (2. szám). A *G. Jazarov—P. Petrov* szerzőpáros a felkelés harcairól ad tájékoztatást tanulmányában (1. szám). *Szt. Dojnov* a felkelés szociális-gazdasági és politikai körülményeit taglalja (1. szám). *G. Gincsev* emléket állít azoknak a bolgár asszonyoknak és leányoknak, akik felderítőként, futárként, összekötőként, ápolónőként, vagy más módon segítették a felkelő hazafiak harcát, mentették életüket (1. szám).

Az Áprilisi Felkelés történetének mélyebb megismeréséhez ad értékes segítséget *K. Vazvazova-Karateodorova* a korabeli nemzetközi sajtóanyag és más levéltári dokumentumok közreadásával, az 1. és a 2. számokban, közel 15 ív terjedelemben.

Iv. Undzsiev a folyóirat 2. számában az Április Felkelés epilógusát jelentő Botev század harci útját mutatja be. Ugyancsak a 2. számban olvasható *A. P. Barbaszov* szovjet történész tájékoztató írása „Az 1876-os Áprilisi Felkelés és a szovjet történelmi irodalom" címmel.

Cv. Pavlovszka Vaszil Levszki tevékenységének jelentőségét méltatja az Áprilisi Felkelés szempontjából (1. szám). *T. Gigov*, a VISZ főszerkesztője, a felkelés egyik kiemelkedő egyéniségéről, a panagjuristei forradalmi körzet vezetőjéről, Georgi Benkovszkiról emlékezik meg írásában (1. szám). Az 1870-es évek bolgár forradalmi mozgalmainak egyik jelentős harcosáról, Georgi Ikonomovról pedig *Szn. Jorgova* ír, bemutatva a forradalmár tevékenységét az Áprilisi Felkelésben is. Ikonomov a felkelés utóharcaiban, alig harmincéves korában áldozta életét a bolgár nép szabadságáért. (2. szám). *Iv. Sipcsanov* írásában a reakció által 1876. május 28-án, 25 éves korában kivégzett Georgi Dimitrov Szmirliev-Makedoncsetónak, a gornoorjahovi felkelés vezetőjének állít emléket (1. szám).

A bolgár forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő alakja Dimitar Blagoev születésének 120. évfordulója alkalmából *A. Avramov* értékeli cikkében helyét és szerepét a nemzetközi munkásmozgalomban (2. szám).

A bolgár állam megalkotásának közelgő 1300. évfordulójához két tanulmány kapcsolódik: *D. Angelov* a bolgár—bizánci viszony Ivan Alekszandar uralkodása idejére jellemző, 1347—1352 közötti kérdéseket elemzi (4. szám), *P. Koledarov* pedig bemutatja az 1388—1393 közötti években a Balkánról összeállított katonai térképeket és az ezeken a Dunától délre fekvő városok erődítéseinek ábrázolását (3. szám).

Az 1976-os számokban több tanulmány és cikk jelent meg az 1877—1878-as orosz—török háborúról, illetve Bulgáriának a több évszázados török iga alóli felszabadulása történetéről. A 4. szám szerkesztőségi cikke az „Oroszország és Bulgária sorsa" címet viseli. *Szt. Sanov* tanulmányában értékeli a bolgár felderítők segítségének jelentőségét, melyet a Nyugati Osztagnak, az orosz csapatok N. P. Krigyener tábornok parancsnoksága alá tartozó csoportosításának nyújtottak az orosz—török háború idején (3. szám). *N. Fermandzsiev* írásában pedig a botevista csetnikek részvételét örökíti meg az 1877—1878-as Felszabadító Háborúban (4. szám).

Az orosz hadsereg 1877. áprilisi dunai átkelését idézi fel *D. Barnyakov* „A barátság hídja" című visszaemlékezésében. Az írás érdekessége, hogy a szerző az 1. Bolgár Hadsereg 1945 eleji dunai átkelésének előkészítésére emlékezik, amikor a bolgár és a szovjet műszakiak közösen hajtották végre a folyóátkelést Batinánál. Az egyik szovjet tisztnek, Tatarinov századosnak a nagybátyja részese volt az 1877. évi dunai átkelésnek és az idős ember levélben köszöntötte unokaöccsét. A visszaemlékező Barnyakov ezzel a történelmi párhuzammal mutatja be a bolgár—orosz barátságot és annak folytatódását a fasizmus elleni harcokban kiteljesedő bolgár—szovjet fegyverbarátságban (3. szám).

A VISZ 1976. évi számaiban a nagy évfordulókra emlékezés mellett természetesen helyt kaptak más időszakkal foglalkozó tanulmányok is. A hadművészet történetének témakörébe tartozik például *P. Kozlov* írása a 2. számban, melyben méltatja a főcsapás irányában mért megsemmisítő csapás hatását a fasiszta Németországra. Érdekes írás *R. Dojnov* munkája, melyben elemzi a szovjet csapatok ellenséggel szembeni fölénye megteremtésének és fenntartásának körülményeit a Nagy Honvédő Háborúban (4. szám). *C. Mladenov* új vonásokkal gazdagítja a bolgár fegyveres erők történeti irodalmát azáltal, hogy összefoglalja az 1944—1945-ös bolgár Honvédő Háború-

ban a vadász és a bombázó légierő alkalmazásának néhány tapasztalatát (4. szám).

Tanulmány értékű *At. Ruszev* visszaemlékezése a „Georgi Dimitrov" nevét viselő 3. bolgár népfelszabadító dandár védelmi harcairól (4. szám). *Iv. Nikov* közleménye az 1. Bolgár Hadsereg 1945. március 29—április 14. között végrehajtott murai támadó hadműveletének műszaki biztosításáról fontos adalék a Magyarországon is harcolt bolgár csapatok történetének komplex feldolgozásához (3. szám).

P. Vitanov a transzki partizánosztag megalakulásáról és 1942 júliusa—1943 szeptembere közötti tevékenységéről közöl adatokat a 3. számban, *K. Koszev* pedig a gornoorjahovi partizánosztag kiképzéséről és fegyverzetéről ír a 2. számban.

Az antifasiszta küzdelem egyetemes összefüggéseit érinti *Szt. Racsev* tanulmánya, melyben bemutatja a balkáni népek hozzájárulását 1941—1945 között a fasizmus felett aratott győzelemhez (2. szám).

A politikai munka katonai vonatkozásainak sokoldalú feltárását erősíti a folyóirat több tanulmánya is. Így: *G. Georgiev—Szt. Alekszandrov* közös munkája, melyben az összfegyvernemi ezredekben 1929—1940. között folytatott illegális forradalmi tevékenységről szólnak (3. szám); *Kr. Krumov* új tényeket közöl a Bolgár Kommunista Párt harcáról a háborús veszély és a bolgár uralkodó burzsoázia militarista politikája ellen az 1935—1939-es években (4. szám). *Tr. Sztefanov* az 1944—1945-ös bolgár Honvédő Háború első szakaszában folytatott pártpolitikai munkát értékeli a 3. számban, *G. Daszkalov* pedig a jamboli 29. gyalogezred gárdaszázadának tevékenységéről ír a 4. számban.

Az 1976-os évfolyam harmadik számában jelent meg *Miloslav Nejedlý* cseh hadtörténész tanulmánya, melyben bemutatja a csehszlovák nép felszabadító, antifasiszta harcát a második világháború időszakában. Az értékes összefoglalás a VISZ szerkesztőségének felkérésére készült. Éppen ezért sajnálatos, hogy a szerző, bár megállapítja, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés szerves része az európai népek antifasiszta harcának és internacionalista tartalmát jelzi a benne résztvevők különféle nemzetisége is, mégsem tért ki, legalább nagy vonalakban, a szlovák, illetve az 1945. májusi cseh (prágai) felkelésben részt vett bolgárok tevékenységének bemutatására.

Igen aktuális és figyelemre méltó anyag található a 4. számban. *A. Orlov* egyetemes irodalmi bázison bizonyítja be, hogy a nemzetközi ideológiai harc egyik fő területe a második világháború alapvető kérdéseinek megítélése és értékelése.

A *Hadtörténelmi Tudományos Társaság „Izvesztija"* címmel megjelenő folyóiratának 1976-os 22. számában jelent meg *Jono Mitev* tanulmánya az 1877—1878-as orosz—török háború diplomáciai kérdéseiről, és *Szt. Nedev* munkája, melyben felhívja a figyelmet a várnai erőd jelentőségére a 18. század második felétől az orosz—török háborúig terjedő időszakban.

A bolgár nép 1923-as Szeptemberi Felkelésének szenteli írását *Krali Kralev*, méltatva a sztrandzsanszki területen folyó harcok jelentőségét a Felkelésben. *G. Valkov* az 1879—1885 közötti bolgár hercegség hadseregének megszervezéséhez, kiképzéséhez nyújtott orosz segítség tényeiről ír.

Több írás foglalkozik a bolgár nép antifasiszta küzdelmének és honvédő háborújának bemutatásával. *Iv. Jancsev* a bataki század létrejöttével és 1942. júliusáig tartó tevékenységével; *G. Gincsev* pedig az 1. Bolgár Hadsereg állományába tartozó gárdaalegységek — mintegy 1000 ember — 1944. december 30.—1945. májusa közötti működésével kapcsolatban közöl új adatokat. *Radi Boev* dokumentumokat közöl a folyóiratban, melyek hűen tükrözik a haditengerészeti alegységek részvételét az 1944. szeptember 9-i antifasiszta fegyveres felkelésben.

Új adatok találhatók *N. Szladkarov* írásában a bolgár légvédelmi tüzérség 1936—1945 közötti fejlődésére vonatkozóan.

A 22. szám tudományos közléseit *Kuncso Patev* tábornok visszaemlékezése zárja, melyben felidézi a fasisztak börtönében átélteket, találkozásait a bolgár kommunista mozgalom nagyszerű harcosaival, majd partizánná válását 1943. októberében, amikor elkezdődött a pártért, a népért, a hazáért való új, valóban katonai szolgálata. *(Godó Ágnes)*

Historie a Vojenství (Csehszlovákia) 1976.

Az 1976-os év — a jelentős kongresszusok éve. Ez tükröződik a folyóirat cikkeinek témáiban, melyek a SZKP XXV. és a CSKP XV. kongresszusának főbb kérdéseit világítják meg, de érintik a szocialista és kapitalista országok kommunista pártjainak kongresszusait is. Az

ismertetés néhány ilyen tárgyú, valamint hadtörténelmi témával foglalkozó cikket tartalmaz.

Ladislav Kopecky „Katonai levéltárak és a tudományos kutatómunka a hadseregben" c. cikkében (1. sz., 130—139. o.) bemutatja a törvénnyel szabályozott állami levéltári rendszert, mint az országos tudományos kutatómunka bázisát, a tudományos tevékenységhez szükséges történelmi adatszolgáltatás jelentős tényezőjét. A katonai levéltárak ennek az egységes elveken felépülő és irányított rendszernek a szerves részei, tevékenységükkel megteremtik a feltételeket a katonai levéltárügy és a szocialista társadalmi igények összehangolásához, segítik a katonai építés, a honvédelem és a haderőfejlesztés igényes feladatainak tudományos alapokra helyezését.

A katonai levéltárak a katonai gondolkodás jelentős történelmi információforrásai, munkájuk elsősorban azokhoz a társadalomtudományi diszciplínákhoz kapcsolódik, melyek osztálypolitikai alapokon nyugvó ismeretterjesztő és eszmeinevelő funkciót töltenek be, de fontos szerepet játszanak a két társadalmi rendszer közötti permanens ideológiai harcban is. Ismerteti a Hadtörténelmi Intézet kebelében működő Hadtörténelmi Levéltár tevékenységét és kapcsolatát a történettudomány, de egészében a társadalomtudományok művelésével, publikációs és rendszerező munkáját, látogatottságát a tudományos kutatók és más érdeklődők részéről, tematikai rendszerét és iratanyagát, szolgáltatásait a kutatók számára, az elsődleges történelmi iratanyag feldolgozottságának mérvét. Végül kitér a következő tervidőszak (1976—80) fő feladataira és fejlesztési koncepciójára.

Karel Richter „Az együttes tevékenységről szóló egyezmény 35. évfordulóján" c. cikkében (2. sz., 89—111. o.) emléket állít a hitlerellenes koalíció megszületésének a második világháború kezdeti időszakában, melynek első lépése az angol—szovjet együttes akcióról szóló egyezmény volt (1941. július 12.). Mivel a csehszlovák földalatti ellenállási mozgalom fő színtere és működési területe Angliában volt, ez az egyezmény jelentős lökést adott a mozgalom fejlődésének, de elősegítette a csehszlovák katonai alakulat megszervezését és harcbavetését a Szovjetunióban, a német területrablók ellen. A Szovjetunió volt az egyetlen európai nagyhatalom, amely nem értett egyet a müncheni döntéssel és minden eszközzel támogatta az önálló csehszlovák állam visszaállításáért folytatott küzdelmet saját területén, de segítette a Csehszlovákia területén működő illegális mozgalmat is. Kiemeli a szerző a CSKP erőkifejtését a szocialista forradalom győzelemre juttatása érdekében és képet ad Beneš elnök és kormánya politikájáról. Hangsúlyozza, hogy a csehszlovák társadalom fő ellentmondása — a hódító német imperializmus és a csehszlovák nép széles tömegei (beleértve a burzsoá és kispolgári rétegeket is) közötti ellentmondás — a csehszlovák ellenállást hazafias antifasiszta nemzeti mozgalommá tette.

Alois Michnák „A hadtörténettudomány jelentősége a katonai-elméleti gondolkodás fejlődésében" c. cikkében (3. sz., 84—96. o.) a hadtudomány és hadtörténettudomány vitathatatlanul szoros kapcsolatának tényéből kiindulva, a közös kutatási tárgyat — a háborút — véve alapul, a két tudomány kölcsönhatását vizsgálja. Bizonyítja, hogy a történettudomány elsődleges, mivel a háború gyakorlatából indul ki, annak tapasztalataira épít, kiválasztja ezek közül a legszükségesebbet és legértékesebbet és megőrzi, átadja azt a jövő számára. Ezáltal visszahat a hadtudományra, melynek fő célja a jövő háborújának megvívásával kapcsolatos elmélet és gyakorlat kidolgozása, az előző háborúk általánosított tanulságait figyelembe véve. Leszögezi, hogy a hadtörténelem csakis akkor képvisel értéket a hadtudomány számára, ha általánosításai és ajánlásai segíteni tudják a korszerű feladatok végrehajtását, de nem mechanikus, hanem alkotó értelemben, figyelembe véve a régi normák elavulását és a technika forradalmasítását. A hadtörténelem nem exakt tudomány, nem adhat kész irányelveket, amelyek bármely körülmények között alkalmazhatók. Az új állandó keresésével, a jelen követelményeit dialektikusan vizsgálva és a múltból vett értékeket megőrizve képes a katonai-elméleti tevékenység — mint komplex folyamat — számára megalapozott ajánlásokat adni a fegyveres erők ütőképességének és harckészültségének további megszilárdításához, a szocialista haza és az egész szocialista közösség védelmi képességének fokozásához.

Vlastimil Vávra a „CSKP és a Spanyol Köztársaságnak nyújtott segítség az 1936—39-es években" c. cikkében (4. sz., 58—78. o.) a nemzetközi brigádok megalakításának 40. évfordulójáról emlékezik meg. A nemzetközi segítségnyújtás élén a Kommunista Internacionálé és a Szovjetunió állt, hasonlóan Csehszlovákiában a CSKP. A szerző párhuzamot von

a nemzetközi események között és leszögezi, hogy a spanyol polgárháború idején már veszélyeztette a fasizmus Csehszlovákia nemzeti létét, függetlenségét. A CSKP felhívással fordult a cseh és német szociáldemokráciához és a szocialista néppárthoz a spanyol szabadságharc iránti szolidaritás kinyilvánítására és segítésére, önkéntesek toborzására, valamint a spanyol gyerekek anyagi ellátásában való részvételre. Az önkéntesek harci útját Spanyolországban a XV. nemzetközi brigád állományában, az elszenvedett veszteségeket, az emigrációban töltött éveket, majd a Szovjetunióban szervezett csehszlovák hadtest állományába való belépésüket részletesen ismerteti.

Marián Hronsky „A szlovákok nemzeti-felszabadító és forradalmi mozgalmának katonapolitikai aspektusai az 1914—18-as években" c. cikkében (4. sz., 79—107. o.) a mozgalom hazai és határon túli formáit és eseményeit ismerteti. A mozgalom fegyveres formáit ezen belül 5 csoportba sorolja: 1. osztrák—magyar, 2. magyarellenes (monarchiallenes), 3. radikális népi, 4. légiós, és 5. vöröshadseregi. Ismerteti azokat a K. u. K. és honvéd gyalogezredeket, ahol a személyi állomány forradalmi hangulata megteremtette a mozgalom fegyveres alapjait, mely az orosz hadifogságból visszatérő katonákkal bővült és az ellenállás legkülönbözőbb formáit alkalmazták. Bemutatja azt a bonyolult folyamatot, amelyben a szlovák katonák ezrei a monarchia vezetésének engedelmes ágyútöltelékéből a csehszlovák nemzeti-felszabadító harc aktív résztvevőivé váltak. Mindez Szlovákiában 1918. novemberében népi forradalomban csúcsosodott ki, mely elsöpörte a monarchia igazgatási apparátusát, de az új magyar Károlyi-kormány offenzívát indított és Szlovákiára is kiterjesztette hatalmát. Említést tesz a szerző a magyar marxista katonai historiográfia jeles eredményeiről e korszak feltárásában, hangsúlyozva, hogy ez a kérdések vizsgálatánál a magyarországi fejlődést és annak társadalmi tartalmát veszi alapul.

Pavel Drška, Jan Gebhart, Vlastimil Vávra „Örök érvényű hagyaték" c. cikkükben (5. sz., 114—140. o.) Klement Gottwald születésének 80. évfordulója alkalmából emlékeznek meg a CSKP egyik legkiemelkedőbb vezető munkatársának, a nemzetközi munkásmozgalom kimagasló személyiségének életéről és tevékenységéről. Gottwald 1912-től — 16 éves korától — tagja volt a munkásmozgalomnak, intenzíven érdeklődött a politikai események iránt, tanulmányozta a szocializmus elméletét. Az első világháborúban a 42. tüzérezrednél szolgált és megsebesült, majd ismét a frontra — a Piavéhoz — került. Részese volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak, majd az új csehszlovák állam megalakulásának. 1920-ban üzemi bizalmi, 1921-től hivatásos forradalmár, a „Hlas ludu" szlovák újság szerkesztője. 1925-ben a CSKP III. kongresszusának küldötte, majd az azt követő években a párt bolsevik szárnyának vezetői között találjuk. 1929-ben beválasztják a Komintern elnökségébe. 1934-től Moszkvában dolgozik Dimitrov és Togliatti oldalán, majd 1936-ban hazatér és szervezi a CSKP VII. kongresszusát, ezzel párhuzamosan a spanyol forradalom segítését. 1938-ban ismét kénytelen a Szovjetunióba távozni, innen szervezi a külföldi csehszlovák ellenállást, a csehszlovák hadtest megalakulását szovjet földön és harcát a szovjet hadsereg oldalán. Megfogalmazta a CSKP politikai irányvonalát és legközelebbi feladatait, megszervezte a csehszlovák önkéntesek csatlakozását a partizánmozgalomhoz. 1945-től, a felszabadulást követően, a népfront elnökeként a Kassai Kormányprogram realizálásán dolgozott, megalapozta a fegyveres erők fejlesztésének irányelveit és részt vett a CSKP VIII. kongresszusának megszervezésében. 1946-tól, a választásokat követően, a párt és a minisztertanács elnöki tisztét töltötte be. Az 1949-es IX. kongresszuson 10 pontos tervezetet terjesztett elő, mely a szocializmus lenini építési elveinek hazai adaptálását jelentette és a hadseregépítés elveit is tartalmazta. A halál 1953-ban, erejének teljében, alkotó munka közepette érte. Személyében a csehszlovák nép, de az egész nemzetközi munkásmozgalom is jeles harcosát, vezetőjét veszítette el.

Eduard Čejka „A győzelemhez vezető úton" c. folytatásos cikke e részének a „Második világháború prológja" alcímet adja (6. sz., 119—146. o.). Abból a gondolatból indul ki, hogy 1939. szeptember 1-én véget ért Európában és az egész világon a relatív béke 20 éves időszaka és kezdetét vette a második világháború, mely a történelem vitathatatlanul legnagyobb mérvű konfliktusaként számos népet taszított a fizikai lét és nemlét határára. A háborút a világimperializmus szülte és a fasiszta államok tömbje robbantotta ki, de súlyos felelősség hárul a kapitalista Nyugat uralkodó köreire is. A háború két imperialista csoportosulás összecsapásával indult — a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, mely az angol—francia imperialista cso-

portosulás tagja volt. Három nap múlva hadba lépett Anglia, Ausztrália, Új-Zéland és India, valamint Franciaország, majd ezt követően Tiso klerikális-fasiszta rezsimje, a Dél-Afrikai Unió, Kanada, az USA, Románia, Belgium, Hollandia, Luxemburg, több ország pedig kinyilvánította semlegességét. Japán ekkor már hadban állt az ázsiai kontinensen. Kezdetét vette a „furcsa háború" Európában, majd Hitler nyugati hadjárata és az Angliai Csata. A szerző ecseteli a fasiszta koalíció kezdeti sikereinek okait, főleg a légi és tengeri hadviselésben, a kialakult erőviszonyokat, a területszerzés és a megszerzett ipari kapacitások hasznosítását a keleti háború előkészítésében, beleértve a Szovjetunió megtámadását, valamint a Berlin—Róma—Tokió tengely megszilárdulását.

Az évfolyam cikkeinek magyar vonatkozásai:

— Marián Hronsky cikkében (4. sz.) a Károlyi-kormány felvidéki politikájáról, a magyar hadifoglyok részvételéről a partizánharcban, az Osztrák—Magyar Monarchia nemzetiségi politikájáról esik szó. A cikk bibliográfiájában szerepel a Józsa—Vajda tanulmány a HK. 1973/1. számából. Lábjegyzetben ismerteti a túlnyomórészt magyar állományú 12. komáromi gyalogezred, majd az egész közös hadsereg nemzetiségi összetételét százalékos formában.

— Az 5. számban bibliográfiát közöl a szerkesztőség a szocialista országok pártkongresszusairól, köztük az MSZMP XI. kongresszusáról is.

— A 6. számban Josef Urban a „Testvérpártok kongresszusai a Varsói Szerződés tagállamainak katonapolitikai együttműködéséről" c. cikkében hivatkozik Kádár Jánosnak a XI. kongresszuson tartott beszámolójára, melyet a Rudé Právo 1975. március 18-i száma közöl cseh nyelven. *(Nádor Tibor)*

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK BULGÁRIA TÖRÖK URALOM ALÓLI FELSZABADULÁSÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Intézményünket érte az a megtiszteltetés, hogy 1978. március 6-án házigazdája lehetett annak a tudományos ülésszaknak, amelyet a Bolgár—Magyar Történelmi Vegyesbizottság, a Budapesti Bolgár Kulturális Központ, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum rendezett Bulgária török uralom alóli felszabadulásának 100. évfordulója alkalmából.

Berend T. Iván akadémikus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora üdvözölte a megjelenteket. Megnyitó beszédében méltatta a bolgár népnek a nemzeti függetlenség kivívásáért folytatott hosszú küzdelmét. Kiemelte az 1877/78-as orosz—török háborúnak azt a jelentőségét, hogy lehetővé tette Bulgáriában az államiság helyreállítását és így megnyitotta az utat a tőkés fejlődés szabadabb kibontakozása előtt.

Rámutatott ezután arra is, hogy Bulgária tőkés fejlődése a Kelet-, Délkelet-Európában késve megindult és lassúbb folyamatba illeszkedhetett bele. Ennek következtében Bulgária egészen a második világháború végéig elmaradott ország volt. Igazi felszabadulást a bolgár nép számára is csak a szocialista átalakulás hozott. Befejezésül Berend T. Iván a magyar és a bolgár nép sorsának hasonló vonásaira utalt és méltatta a két nép testvéri együttműködését a szocialista közösség keretében.

Bisztra Cvetkova, a történelemtudományok doktora, a Szófiai Állami Egyetem tanára Az oszmán birodalom a felszabadító háború küszöbén címmel tartott előadást. Bevezetőben kifejtette, hogy a XIX. század utolsó harmadában még látszólag hatalmas volt a török birodalom. Jelentős területeken azonban már csak névleges volt az uralom, Szerbia és a két román fejedelemség autonómiát élvezett. Nem ez volt a helyzet a Balkán nagy részén, ahol a török uralom még ekkor is szilárdnak bizonyult, bár nőtt a belső feszítő erő a meginduló kapitalista fejlődés és a despotikus uralmi módszerek ellentmondása következtében. A török elnyomás ötszáz éve alatt állandósult ellenállási népmozgalom ekkor már nemzeti felszabadító mozgalommá fejlődött Bulgáriában.

Ugyanebben az időben akuttá vált az ún. keleti kérdés, az európai nagyhatalmak törekvése, amely arra irányult, hogy a hanyatló török birodalom ellenében érvényesítsék befolyásukat a Balkánon. A két folyamat szükségszerűen siettette az oszmán birodalom felbomlását, a nemzeti államok létrejöttét.

Az előadó ezután az adó- és robotterheket, a török hivatalnokok visszaéléseit, az önkényeskedéseket és erőszakoskodásokat részletezte, felidézte a bolgár nép szörnyű nyomorát. Kiemelte, hogy a bolgár nép számára a török feudalizmus béklyóit még elviselhetetlenebbé tette az uralkodó nép vallási fanatizmusa.

Rátérve a bolgár nemzeti mozgalomra, Bisztra Cvetkova hangsúlyozta, hogy a paraszti erők mellett növekvő szerepet játszottak a plebejus-értelmiségi városi rétegek és a kialakuló nemzeti burzsoázia. Utóbbit azonban éppen a keleti válság idején cselekvésében megbénította a nyugat-európai tőkével való összefonódása. Az értelmiségiek először a reformgondolatot képviselték, de hamarosan felismerték, hogy az elnyomott népek előtt a szabad fejlődést csak a forradalom nyithatja meg. Erre az idő az 1875-ös hercegovinai és boszniai felkelés után érkezett el.

Nyikolaj Gencsev, a történelemtudományok doktora, a Szófiai Állami Egyetem tanára A bolgár nemzeti újjászületés korszaka című előadásában részletesebben szólt arról a vitáról, amely az 1870-es években a bolgár nemzeti mozgalomban a reform és forradalom kérdésében folyt. Kiemelte annak jelentőségét, hogy a bolgár fiatalok külföldről a legmodernebb eszméket hozták magukkal. Ezek az eszmék először az irodalmi és művészeti életben tükröződtek, majd a publicisztikában és a tudományos területen is lecsapódtak.

A polgári ideológiát Vaszil Levszki a bolgár valóság talajára ültette át és mozgósító erővé változtatta. A nemzeti felszabadító mozgalomban játszott vezető szerepét 1873-as kivégzése után Hriszto Botev vette át, aki egységbe kovácsolta az ekkor a mozgalomban ható eszméket.

A mozgalom térnyerésére támaszkodva 1876-ban kirobbant az Áprilisi Felkelés. A szilárd török uralom és a kormányzat túlereje következtében május végére sikerült leverni a felkelést. Nem volt elég erős a bolgár nemzeti felszabadító mozgalom, hogy egyedül győzzön a felszabadító forradalmi harcban.

Segítséget elsősorban a szláv népek szövetségesétől, a tengeri kijáratot keresve a török birodalommal összeütköző Oroszország kormányzatától várhatott a bolgár nemzeti mozgalom. A szörnyű török megtorlás pedig az orosz népben is segítségnyújtási mozgalmat keltett. Már a szerb—török háborúban, 1876-ban orosz önkéntesek mentek a szláv népek megsegítésére. 1877-ben kitört az orosz—török háború, és ekkor a bolgár hazafiak az orosz és román seregek oldalán siettek önkéntesként bekapcsolódni a felszabadító harcba. Ennek a háborúnak a kimenetele tette lehetővé végül is a bolgár nép önálló állami és nemzeti életének megteremtését, egyúttal a kapitalista fejlődés fellendülését.

1878-ban Bulgária felszabadult a török feudális-despotikus rendszer alól, megtette az első lépést az újjászületés útján. A fejlődést ugyanakkor azonnal lassította a berlini kongresszuson a nagyhatalmak által megvalósított területrendezés, a bolgár nép feldarabolása — fejezte be előadását Nyikolaj Gencsev.

Niederhauser Emil, a történelemtudományok doktora, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója A balkáni népek felszabadulása címmel tartott előadást. Kifejtette, hogy a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet során a Törökországtól ténylegesen független két dunai fejedelemség és Crna Gora esetében az államiság helyreállítása az európai helyzettől függött.

A többi területeken a keresztények szóvivője a konstantinápolyi pátriarcha, ill. a görög klérus volt. A görögöknek a török birodalmon belül jelentős befolyásuk volt még a kereskedelemben és a pénzügyben, sőt a külpolitikában is. A nagyrészt mohamedán vallású albánok hasonlóan jelentős befolyással rendelkeztek. Így ez a két nép a török uralom támaszát jelentette.

A szerb nép periférikus területen élt, itt így korán jelentkeztek az elszakadási törekvések. Ennek elkerülésére a török kormányzat már a XVIII. század végén önkormányzatot biztosított.

A bolgár nép egyetlen fenti előnnyel sem rendelkezett. Közel élt a török fővároshoz, így autonómiáról szó sem lehetett, ugyanakkor nem volt számottevő értelmisége, polgársága. Helyzetét nehezítette, hogy keresztény vallású volt a lakosság.

A nemzeti felszabadulás kérdése a XIX. században valamennyi balkáni népnél napirendre került. A századelő szerb és görög felkelése 1830-ban az előbbinek a vazallusállam státusát, az utóbbinak a teljes államiságot eredményezte. Az albánok az egész század során ragaszkodtak a török államhoz, csak 1912-ben, a Balkán-háborúk kényszerítő ereje következtében vált ki a birodalomból az albán állam.

A bolgár nép a korábban ábrázolt nehézségek következtében a nemzeti felszabadulást csak az orosz beavatkozástól remélte, miután Oroszország Törökország felbomlasztására törekedett. A krími háború után ez az irányzat az orosz politikában háttérbe szorult, így került sor az 1876-os áprilisi bolgár felkelésre. Miután ezt a török állam vérbe fojtotta, végül is megtörtént az orosz beavatkozás. Ezt követően az európai hatalmi helyzet következtében vált valósággá a bolgár nép felszabadulása, ugyanakkor a bolgár hazafiak fegyveresen is küzdöttek ennek érdekében az orosz seregek mellett.

Dr. Bencze László őrnagy, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos főmunkatársa A hadszíntér és a katonai erőviszonyok a felszabadító háborúban című előadásában megállapította, hogy a katonapolitikai helyzet 1877 tavaszán minden vonatkozásban Oroszországnak kedvezett. Az európai hatalmak semlegessége biztosított volt, hatalmas erőtartalékai mellett Oroszország a balkáni né-

pek támogatására is számíthatott, míg Törökországot súlyos belső válság gyötörte.

A katonai erőviszonyok nem voltak ilyen kedvezőek Oroszország részére, hadserege csak szárazföldön, Románián keresztül vonulhatott Bulgáriába. A hadszíntéren természetes akadályt képezett a Duna és a Balkán-hegység. A török hadvezetés ezekre építve már korábban három jelentős erődvonalat hozott létre.

Az előadó ezután az orosz hadsereget jellemezte. Az 1874-ben bevezetett általános hadkötelezettséggel járó átállás még nem fejeződött be a hadkiegészítésben. A gyalogezredek zöme 3 zászlóaljból, zászlóaljanként 1 vadász- és 4 gyalogos századból állt, az ezredlétszám 3000 fő volt. A fegyverzet nagyrészt elavult Krnka 15,2 mm-es szuronyos puska volt. A régi harceljárás is megmaradt, támadásban a zárt zászlóalj-kötelékben végrehajtott roham. A lovasság gyorsabban fejlődött, a 2400—2700 fős lovashadosztályokat kard és pika mellett modernebb Berdán 10,6 mm-es puskával látták el, 12—18 lövegből álló fogatolt tüzérséggel erősítették meg. A tüzérség 76 mm-es hegyi és 86, ill. 106 mm-es tábori ágyúkkal rendelkezett.

A török hadseregben az 1869-ben bevezetett általános hadkötelezettség csak a mohamedán alattvalókra vonatkozott. A haderő három vonalból épült fel és irreguláris csapatok egészítették ki. A gyalogezred vegyes harcértékű 3 zászlóaljból, zászlóaljanként 8 századból állt, az ezredlétszám 2500 fő volt. A fegyverzet zömmel 11,4 mm-es Henri-Martini puska volt, és rendszeresítve voltak a sánceszközök is. A harcászatban a védelem játszotta a főszerepet, kiépített állásokból leadott gyorstűzzel. A támadó harceljárást a zárt alakzatban végrehajtott roham jellemezte. A lovasság gyenge volt. Egy lovasezred létszáma 900 fő volt, 6 századból állt, amelyek közül a pisztoly és kard mellett kettőt karabéllyal, négyet lándzsával szereltek fel. A tüzérség elavult 78 és 85 mm-es tábori ágyúkkal rendelkezett.

Az Oroszországgal szövetséges Románia hadserege biztosítani tudta az orosz hadsereg előrenyomulását és képes volt jelentős támogatást nyújtani a támadó hadműveletekben. A szerb hadsereg újjászervezése az 1876-os vereséget követően még nem sikerült. Montenegro állandó hadsereggel nem rendelkezett, népfölkelőit is nehezen tudta gyülekeztetni a nehéz terepviszonyok miatt.

A bolgár hadszíntér erőviszonyait részletezte befejezésül Bencze László. E szerint az orosz hadsereg 193 000 fővel és 472 löveggel, a román hadsereg 52 000 fővel és 144 löveggel kezdte meg a hadműveleteket a 186 000 fős török hadsereg ellen, amelyet védelmi állásain kívül 800, erődökben rögzített ágyú is segített. Így a továbbiakban Oroszország újabb és újabb friss hadosztályok bevetésére kényszerült, míg végül is súlyos áldozatok árán felszabadította Bulgáriát az ötszáz éves gyűlölt török uralom alól.

Sztojan Radev, a történelemtudományok kandidátusa, a Budapesti Bolgár Kulturális Központ igazgatója, köszönetet mondott az ülésszakon elhangzott értékes előadásokért. Ezt követően a bolgár nép történetének a társadalmi haladásért vívott hősies küzdelmekben gazdag utolsó száz évéről szólt. Utalt arra, hogy miközben a bolgár nép megemlékezik ezekről a dicső évfordulókról, nagy gondot fordít a testvéri szocialista országok kiemelkedő haladó hagyományainak megünneplésére is.

A tudományos ülésszak az elnöklő *Berend T. Iván* akadémikus zárszavával ért véget. Hangsúlyozta, hogy a hétköznapi kutatómunkában megvalósuló együttműködés megnyilatkozása volt ez az ülésszak. Az itt ismertetett eredmények újabb lendületet adnak a további kutatásoknak. Ezeket az eredményeket a következőkben foglalta össze: az előadók törekedtek a történelmi folyamatok teljességének ábrázolására, kimutatták a nagyhatalmi erőviszonyok szerepét, elemezték a belső fejlődést, megfelelően hangsúlyozták a belső és külső lehetőségek találkozását, így hozzájárultak a történelmi valóság még jobb megértéséhez. A közös rendezvény egyúttal hozzájárulást jelentett népeink testvéri együttműködéséhez.

RÁKÓCZY ROZÁLIA

ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI

Tüzérmúzeum Várpalotán

„Palota, régi nevezetes magyar mezőváros Veszprém vármegyében, a buda—veszprémi ország- és postaútban, saját postahivatallal, s váltással Fejérvár és Veszprém közt, magas dombra épülve... Erdeje van, melyben sűrű bokrok közt láthatni Puszta-Palotának omladékait, melly hajdan Corvin Mátyásnak vadászkastélya vala. A város régen szép szabadságokkal bírt, s még 1848 előtt is a Zichy grófi családnak szép summa pénzt fizetett, s földjeit dézma nélkül használta. Birtokosa az említett család, s ennek két ága között oszolván fel, kastély is kettő van itt. Az egyik egy felemelkedett halmon, honnan szép kilátás esik a Sárrét gazdag lapályaira, s gróf Zichy Istváné. A másik lentebb esik, s gróf Zichy Miklós bírja." Így ír Várpalotáról Fényes Elek 1851-ben.

Az említett két birtok örökség és házasságok révén egy kézre kerül; míg a Zichy-leszármazottak el nem adják, a birtok szerény jövedelméhez mérten nagy gondot fordítanak mind a régi — Újlaky Miklós által építtetett —, mind az újabb kastélyra. A századfordulón azután idegen kézre kerül, adásvétel révén többször gazdát cserél, végül 1912-ben a kincstár vásárolja meg a maradék birtokot, a várral és kastéllyal együtt.

A dombon álló újabb kastélyt Zichy Imre és felesége, Erdődy Terézia építtette, az épületen elhelyezett emléktábla szerint 1725-ben. A kastély 1860-ban leégett, újjáépítését akkori tulajdonosa, Waldstein János és felesége Zichy Terézia végeztette el Ybl Miklós tervei alapján. A kastély egyemeletes, klasszicista épület, jellegzetessége az ovális csonkatorony, amelynek ablakai részint vakablakok, részint az első emeleti könyvtárterem világítását szolgálják. A könyvtár mennyezetét Pállik Béla 1870 körül készített freskója díszíti. A Waldstein János halálát követően több tulajdonos kezén átment épület — főként a századforduló után — rohamosan hanyatlott, műkincseit az utódok széthordták; meglehetősen elhanyagolt állapotban került a a kincstár birtokába. Ez a romlás csak fokozódott, a háborúk is rajta hagyták az épületen pusztításuk nyomát.

Az épületet 1954-ben a Honvédelmi Minisztérium restauráltatta, mintaszerűen. A Hadtörténeti Múzeum 1977-ben kapta meg az emelet egy részét állandó tüzérkiállítás céljaira.

A kiállítás szeptember 29-e, a fegyveres erők napja tiszteletére készült el. Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter képviseletében Kárpáti Ferenc vezérőrnagy, a fegyvernem képviseletében Bohunka Gyula vezérőrnagy nyitotta meg.

A kastély könyvtártermében vagyunk. Faragott, eredeti falburkolatában az egykori polcok helyét nagy méretű fotók foglalják el: Palota 1593. évi ostromának metszetéről, az ostromhoz használt „tűzszerszámról", mellette a mintegy 100 évvel későbbi vár és egy mozsárágyú képe. Átellenben Várpalota felszabadulásának egy epizódja, háttérben a romos várfalakkal, és egy mai hadgyakorlat fényképe.

A könyvtárból juthatunk a kiállítási termekbe. Az első terem az ókortól az első világháborúig terjedő idő tüzérségét mutatja be.

„Tüzér" szavunk első előfordulását 1843-ból jegyezték fel, maga a szó azonban feltehetőleg a régebbi időkbe nyúlik vissza, amikor is az ellenség tüzes, gyújtó hatású, gyulladó lövedékekkel való pusztítását jelentette. Azok az eszközök, amelyekkel a történelmi idők „tüzérei" harcoltak, annyiban egyeztek meg a mai tüzérségi fegyverekkel, hogy a cél mindkettőnél ugyanaz: minél nagyobb hatású lövedék eljuttatása minél nagyobb távolságra. Az ókor, középkor ilyen fegyvereit láthatjuk a bejárat melletti első tárlóban. Antik szerzők leírásaiból rekonstruálhatók az ókori ballisták, 15—16. századi metszetekről a középkori városvagy várostromokhoz használatban volt hajítógépek. Ezekkel a gépekkel a szó legszorosabb értelmében tücsköt-bogarat hajigáltak: kőgolyókon, égő-gyújtó csóvákon kívül méhekkel vagy bogarakkal teli hordókat is dobtak az ostromlott falak közé. Az érdekes gépekről rendkívül szépen kidolgozott modelleket láthatunk, s bármely korosztály szívesen nézegeti a kis „életképeket", maketteket, például a III. pun háborúban használt nyíllövő gépekről, vagy Jeruzsálem ostromáról a keresztes háborúk korában.

Nagy időbeli ugrásnak tűnik — kicsit logikátlannak is az első pillanatban — a következő vitrin anyaga: lőpor-előállítás a kezdetektől, lőporfajták és összetételük egészen a Magyar Néphadsereg tüzérségi lőszereihez használt lőporokig. De

ahogy tovább megyünk, rögtön vissza is lépünk lőporokat tanulmányozni, mert e nélkül nincs kiállítás. Az „előretolt" vitrin magyarázata: a hadigépek fejlődésében a minőségi ugrást a lőpor feltalálása és az első ágyú megjelenése jelentette. Mind pedagógiai, mind kiállításrendezői szempontból kitűnőnek bizonyul ez a sorrend.

Az első ágyúk használata még nehézkes. Eleinte éppen ezért, a város- és várostromoknál, inkább csak védekezésre használták őket. Ennek illusztrálására metszeteket láthatunk, többek között egy 1480 körüli várostromról is.

A kor jelentős embereit mindig foglalkoztatta a haditechnika fejlődése; a tüzérségi tudomány mint elmélet a 16. században jelentkezik. Itt Leonardo da Vinci ágyúterveit, rajzait láthatjuk fényképmásolatokon, valamint egy — ismeretlen kéztől származó — tüzérségi műszertervet és az ún. Falconett-ágyú (csatakígyó) tervét.

Helyi vonatkozású a következő két metszet-fotó Várpalota és Veszprém 1593. évi ostromáról, az ostromban részt vett török tüzérekről.

A harmincéves háborúba a protestánsok oldalán beavatkozó II. Gusztáv Adolf svéd király új hadrendet alkalmazott a Lech melletti csatában. Szétválasztotta a könnyű- és nehéztüzérséget, ütegeket alakított. Ettől az időtől önálló fegyvernem a tüzérség.

Magyarországon a tüzérség virágkora a Rákóczi-szabadságharc ideje. A kiállítás kis körképet ad magáról a szabadságharcról is, bemutatva a fejedelem igen nagy jelentőségű újságját, a Mercurius Veridicust, az 1707-ben kibocsátott Regulamentum Universalét, a kuruc sereg szabályzatát, melyben a tüzérségről külön fejezet intézkedik. A mezei artilleriát — a kuruc sereg tábori tüzérségét — francia mintára szervezték meg. Itt láthatjuk főfelügyelőjének, Szandai Sréter Jánosnak egykorú metszetről készített fényképét, a tüzérség által használt seregbontó löveg modellje mellett. 1711., a szabadságharc bukása után a tüzérség hosszú időre eltűnt Magyarországról, anyagait császári rendelet alapján vagy Ausztriába szállították, vagy a helyszínen megsemmisítették.

A magyar szabadságküzdelmek második nagy harca 1848/49, amikor ismét nagy szerephez jut a tüzérség. Amíg idáig sétálunk, áttekinthetjük az európai tüzérség fejlődését, történetének jelentősebb állomásait; megismerkedhetünk az ágyúöntés munkamenetével.

Az ágyúöntő mesterek között Magyarországon mindmáig a legismertebb a székely ezermester, Gábor Áron. Ágyúöntő műhelyét korabeli metszeten mutatja be a kiállítás. E korszak egyik értékes emléke egy jegyzék azokról, akik 1849-ben Katonai Érdemkereszttel való kitüntetésre érdemesnek találtattak; többek között „Vas Mihály, született Pest, 1829. Lakatos, nőtlen. 9 lát 1 hüvelyk 1 vonal mértékű. Szolgál mint honvéd köztüzér 1 éve. Kitűnő bátorságú, jó irányzó, szerény magaviseletű." A szabadságharc tüzérségének önálló szaklapja is volt, a *Csíki Gyutacs;* 1849. áprilisában jelent meg először. Összesen nyolc szám készült el, ebből sajnos eredetiben csak az első kettőt ismerjük, ezek a Hadtörténelmi Levéltár birtokában vannak, Múzeumunk fénymásolattal rendelkezik. A kiállításon az első szám címlapját láthatjuk.

Ebben az első teremben a továbbiakban a 19. század második felének tüzérségét ismerhetjük még meg az 1854/56-os krími háború és az 1859. június 24-i solferinói csata egy-egy jelenetéből.

A második terem már az első világháborúba kalauzol el. Tüzérjelvények, plakettek, egyenruharajzok egészítik ki azt a képet, amely az első világháborúról kialakul bennünk, s amelyet az egyes csatákban részt vett tüzéralakulatokról, a harcok szünetében folyó lövészárokéletről" készített fényképek mutatnak be.

Ebben a háborúban születtek az óriáságyúk is, a szép nevű Barbara és Gudrun, és a kövérnek becézett, negyvenkettes Berta. Kisebb testvérüket, a Skoda gyár harminc és feles mozsarát, modellen láthatjuk. Ugyancsak modellen láthatjuk a hadviselő felek „arzenálját", az 1914-ből származó francia 12 cm-es ágyút, az ugyancsak francia 28-as mozsarat, az osztrák—magyar 15 cm-es ágyút.

E háború technikai újdonsága a harckocsi is. A tüzérség eddig nem készült fel ilyen ellenfélre, nem rendelkezett páncéltörő fegyverekkel, de meg kellett találniok a tankok „ellenszerét"; a tábori tüzérség ezért a páncélzat áttörése is alkalmas, edzett csúccsal ellátott lövedéket kapott. Gazdag a választék mind ezekből, mind az egész háború során használt lövedékekekből, töltényhüvelyekből.

A pici, az első világháborút bemutató szoba után következő harmadik kiállítási helyiségben elsőként — a szinte az egész kiállításon egyetlen — eredeti dokumentum vonja magára a figyelmet: a „Miért kell a Vörös Hadsereg?" című röplap. A kiállítás részletesen bemutatja a Vörös Hadsereg tüzérségét, amelynek a Magyar Tanácsköztársaság harcai során

jelentős szerepe volt. Fényképen láthatjuk Pogány hadügyi népbiztos szemléjét egy páncélozott lövegállásnál, valamint a fontos posztokon működő páncélvonatok közül a Léva környéki harcokban részt vett kilenceditet. A páncélvonaton szolgálatot teljesítőkről így ír a hadseregparancsnokság június 1-i jelentése: „A fényes győzelem kivívásában egyformán kivették részüket vidéki, nemzetközi és fővárosi csapataink, amelyek egymást fölülmúló bátorsággal, forradalmi lendülettel, példaadó kötelességtudással harcoltak... Dicséretet érdemelnek az eddig is mindenkor bevált derék vasutasaink, akik önfeláldozó, egy pillanatra sem szűnő munkájukkal elősegítették a csapatok győzelmét." Ebben a kiállítási részben még a Vörös Hadsereg tüzérjelvényeit láthatjuk, amelyek szintén eredeti példányok; az egykori tulajdonosok, s örököseik sok viharon, megpróbáltatáson át őrizték számunkra.

Rövid kitekintés az ellenforradalmi korszak tüzérségére, s már el is érkeztünk a második világháborúhoz.

A hadviselésben a második világháború minőségi változást hozott, megnőtt a tüzérség csapásmérő szerepe. A klasszikus tüzérség olyan kiegészítő fegyvereket kapott, mint például a Katyusa néven ismert sorozatvető. Bár szép és jó fényképeket láttunk és bár nem történelmi a kiállítás, mégis, kissé bővebben szerettük volna látni a felszabadító harcokban részt vett tüzérség magyarországi működését. Valamennyire azonban kárpótol, hogy a korszak fegyvereit — amelyek nagyságuk miatt a terembe be nem vihetők — az udvari haditechnikai parkban láthattuk.

Napjaink tüzérségét a Varsói Szerződés tagállamai hadgyakorlatainak jegyében mutatja be a kiállítás, a hadgyakorlatok időrendjében. Szemléletes képet kapunk a fegyvernem állandó fejlődéséről. Kiegészítésül modelleket, jelvényeket, az egyes hadgyakorlatok alkalmából készített emléktárgyakat állítottak ki.

Ebbe az utolsó terembe lépve mint szálfaerdő vonja magára a figyelmet a dobogóra helyezett tárgyak sokasága: a korszerű tüzérség lövedékei, lőszerei és töltényhüvelyei. Ez önmagában kitűnő megoldás, csakhogy utána önkéntelenül a következő — a Varsói Szerződés hadseregeinek tárgyait bemutató — vitrinekhez lépünk. Így a kiállítás végére érve vesszük észre, hogy tulajdonképpen — most vagyunk az elejénél. Ennek a szobának az anyaga ugyanis a Magyar Néphadsereg megalakulásával kezdődik, a Magyar Kommunista Párt toborzó röpcédulájának fotómásolatával: „Fegyverre magyar! Be az új Nemzeti Hadseregbe! Küzdj a fasizmus ellen!" Lehet, hogy mégsem a véletlen műve az elrendezés? Merész a gondolattársítás? A plakáton nincs dátum.

A kiállítás valamennyi termére jellemző, hogy gazdag „terítésben" találjuk a terem közepén külön dobogóra állítva a tárgyalt korszak szinte valamennyi fegyvertípusát, a kiegészítő kézifegyvereket, tüzérségi műszereket, eredeti ágyúcsöveket és modelleket. Az első teremben sorjában 15. századi kovácsoltvas ágyúcső, 15—17. századbeli kőgolyó, ezek kilövésére használt 15. századi ágyú, hírlövő mozsarak, osztrák 7 fontos srapnell-gránát (1863), 10 cm-es gránát metszetben (1863), 9 cm-es gránát egészben (1875), 15. századi hátultöltős kamrás ágyú modellje, osztrák 1 fontos sajkaágyú csöve (17. sz.), fülesbomba (1848—49), 17., illetve 19. századi osztrák ágyúcsövek, közöttük kor- és feliratlan kőgolyó, mögöttük 18. századi láncos ágyúgolyó, egy lépcsővel feljebb 1863 M osztrák huzagolt csövű, elöltöltős ágyúcső. A dobogó másik oldalán a folytatás: Gusztáv Adolf és Napóleon tüzérsége menetben (makett), 1820 körüli angol mozsár lőállásban (szintén makett), orosz tüzérségi kard (1878 M), tüzércsákó F. J. I. jelzéssel, pisztolyok, puskák, kardok, tüzérségi szerszámok.

A második terem egyöntetűbb, amennyiben különböző korokban rendszeresített, de az első világháborúban használt tárgyakat — fegyvereket, lövedékeket, műszereket — mutat be.

A tüzérségi műszerek legnagyobb választékát a harmadik terem kínálja: szögtávcsöveket, tájolókat, tüzérteodolitokat.

A bőség zavara. Elkoptatott kifejezés, de mást hirtelen nem is lehet erre a gazdagságra találni. A rendezők — Balázs József, Lugosi József, Balogh László — úgy véljük, többet, sokkal többet szerettek volna a látogatók elé tárni, mint amennyit a hely adottságai lehetővé tettek.

Mindent egybevetve — a kritikai észrevételek mellett és ellenére — gazdag, jól rendezett, szépen kivitelezett és az első hónapok látogatottsági adatai alapján, népszerű kiállítás. Reméljük, hasonlóan szép műemléki környezetben, hamarosan követi a többi fegyvernem történetét bemutató állandó kiállítások sorozata.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1975

I. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák
Historiográfiák
Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy
Katonai múzeumügy
A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A hadtörténetírás szervezeti kérdései
A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
  Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
  A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái
A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
Fegyvernemek és csapattestek története
Hadijog
Haditechnika története
Hadtörténelem az ókortól napjainkig
  Ókori hadtörténelem
  Középkori hadtörténelem
  Újkori hadtörténelem
    Az első világháború
  Legújabbkori hadtörténelem
    A két világháború közötti korszak hadtörténelme
      A spanyol polgárháború
    A második világháború
      A második világháború politikai és diplomáciai története
      Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
      Katonai propaganda
      Szervezés, vezetés
      A második világháború hadművészete
      Haditengerészet
      Légierő
      A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
      Nyugati hadszíntér
      Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
      Keleti hadszíntér
        A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941
        Az 1942—1944. évi hadműveletek
        Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén
        Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
        Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása
        A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei
      Távol-keleti hadszíntér
      Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Háborús bűnök
Megemlékezések a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulóján
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
Varsói Szerződés 1955—1975
Hadtörténelem országok szerint
Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEIK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Anale de Istorie	AI
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Défense Nationale	DN
Deutsches Waffen Journal	DWJ
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Isztorija SzSzSzR	ISzSzSzR
Italia Contemporanea	IC
Journal of Contemporary History	JCH
Journal of the Royal United Service Institution	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommuniszt Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO
Krasznaja Zvezda	KZ
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik Militärwesen	MTT
Militärtechnik	M
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung	MÖG
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Odbrana i Zastita	OZ
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Revue de Droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre	RDPM
Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Soviétique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Histoire	RRH
Rivista Militare	RM

Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Stratégie	STR
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Tül i Sznabzsenie	TISZ
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPVO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VFZ
Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenno Isztoricseszki Szbornik	VISZ
Voenno Isztoricseszkij Zsurnal	VIZS
Voennüj Vesztnik	VV
Vojni Glasnik	VG
Vojno Delo	VD
Vojnoekonomski Pregled	VP
Vojnoistorijski Glasnik	VOG
Voproszü Isztorii	VI
Wehrforschung	WF
Wehrkunde	W
Wojsko Ludowe	WL
Wojskowy Przeglad Historiczny	WPH
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft	ZG
Zeitschrift für Heereskunde	ZFH

BIBLIOGRÁFIÁK

Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll. M. Harz, A. Mochnacka—Wójcik stb. — WPH, 1975. 3 sz. 419—438., 4. sz. 438—461. p.

Bibliográfia a konfliktuskutatáshoz. — BZK, 1975. 1. sz. 141—181. p.

Csehszlovákia felszabadulásának 30. évfordulója. — HV, 1975. 1. sz. 191—207., 5. sz. 156—173. p.

Húszéves a Varsói Szerződés. — HV, 1975. 1. sz. 208—223. p.

Jancsev, I.—*Dimitrova,* L.: Honvédő Háború 1944—1945. — VISZ, 1975. 3. sz 237—239 p.

A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája. 1966—1974. (Könyvek.) — VOG, 1975. 1. sz. 293—306., 2. sz. 163—175., 3. sz. 151—164. p.

Kortörténeti bibliográfia Összeáll. Th. Vogelsang—U. van Laak. — VFZ, 1975. 1—4. sz. Beilage 1—88. p.

A legújabb hadtörténeti folyóiratcikkek. Összeáll. A. C. Aimone — MA, 1975. 1. sz. 48—50., 2. sz. 96—97., 3. sz. 161—162., 4. sz. 220—221. p.

A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája 1967—1972. — VOG, 1975. 1. sz. 307—312., 2. sz. 177—185., 3. sz. 165—176. p.

A második világháború története meghamisításának néhány kérdése (Bibliográfia.) — HV, 1975. 3. sz. 185—203. p.

A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 97. sz. 115—128., 98. sz. 133—144., 99. sz. 133—144, 100. sz. 1975. 131—140. p.

Millett, A. R.—*Cooling,* B. F.: Katonai disszertációk bibliográfiája. 3. r. — MA, 1975. 1. sz. 29—33. p.

Politikai oktatás — a katonák ideológiai-politikai nevelésének alapja. (Bibliográfia.) — HV, 1975. 6. sz. 203—220. p.

Spidle, J. W.: A tengelyhatalmak hadifoglyai az USA 1942—1946 között viselt háborújában: bibliográfiai esszé. — MA, 1975. 2. sz. 61—65. p.

Szukalski, G.: A szocialista gazdasági integráció és a szocialista hadseregek fegyver- és osztályszövetségének megszilárdítása. (Bibliográfia.) — M, 1975. 3. sz. 85—88. p.

A Varsói Szerződés államainak szocialista hadseregei, 1945—1974. (Bibliográfia.) Összeáll. M. Harz. A Mochnac-

ka—Wójcik stb. — WPH, 1975. 1—2. sz. 737—772. p.

Venkova, L: Varsói Szerződés 1955. (Bibliográfia.) — VISZ, 1975. 2. sz. 195—201. p.

Zajic, W.: A 19. század hadtudományi irodalmának bibliográfiája. — ZFH, 258. sz. 1975. 45—48. p.

HISTORIOGRÁFIÁK

Boriszov, A Ju.: A legújabb angol—amerikai burzsoá történetírás a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 1941—1945) — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 154—172. p.

Herman, K.: Nyugatnémet munkák a csehszlovák légió oroszországi tevékenységéről (1916—1918) — CCH, 1975. 4. sz. 565—574. p.

Juszupov, L. U.: Közép-Ázsia és Kazahsztán népei a Nagy Honvédő Háborúban. (Irodalom-áttekintés.) — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 185—191. p.

Komarov, N. Ja—*Orlov*, A. Sz.: A szovjet fegyveres erők felszabadító küldetése és a burzsoá történetírás. — NNI, 1975. 2. sz. 154—163. p.

Kuzeev, R. G.—*Minibaev*, E K.: A szovjet munkásosztály a Nagy Honvédő Háborúban (Irodalom-áttekintés.) — ISZSZSZR, 1975. 5. sz. 161—170. p.

Powe, M. B.: Az amerikai katonai hírszerzés története. (Irodalom-áttekintés.) — MA, 1975. 3. sz. 142—145. p.

Rovida, G.: A spanyol polgárháború irodalmának áttekintése — IC, 121. sz. 1975. 81—86. p.

Ruhl, K. J.: A nemzetközi brigádok a spanyol polgárháborúban, 1936—1939. (Irodalomszemle.) — RIHM, 33. sz. 1975. 212—224. p.

Szavin, A.: Japán szétzúzása a burzsoá historiográfiában. A burzsoá történelemhamisítók ellen. — VIZS, 1975. 9. sz. 55—59. p.

Viszkov, Sz. I.—*Kul'bakin*, V D.: A német kérdés burzsoá történetírása, 1945—1949 között. — VI, 1975. 5. sz. 58—77. p.

Wendt, B. J.: Zárt párbeszéd Újabb. irodalom a harmincas évek német—angol kapcsolatairól. — MM, 1975. 1. sz. 201—211. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY

Antonov, V.: A testvéri országok katonai újságíróinak találkozása. — VIZS, 1975. 7. sz. 83—85. p.

Flöring, K.: Az Allgemeine Militärzeitung története 1826—1902. — MM, 1975. 2. sz. 11—32. p.

Fuchs, A.: Hadtörténelmi források az ambergi Állami Levéltárban. — MM, 1975. 2. sz. 109—116. p.

Hermann, J.: Hadtörténelmi dokumentumok a speyeri Országos Levéltárban. — MM, 1975. 2. sz. 99—108. p.

Jakovlev, A.: A katonák internacionalista nevelésének kérdései a „Szovetszkij Szoldat" c . lap hasábjain. — VIZS, 1975. 7. sz. 102—105. p.

Kessler, W.: Háború- és katonatörténeti iratok a koblenzi Állami Levéltárban. —RIHM, 33. sz. 1975. 180—200. p.
U. a. MM, 1975. 1. sz. 180—200. p.

Koledarov, P.: A Balkán 1388—1393 között készült katonai térképe. — VISZ, 1975. 4. sz. 85—96. p.

Kopecky, L.: Új csehszlovák levéltári törvény. — HV, 1975. 3. sz. 161—175. p.

Natale, H.: Hadtörténeti források a sigmaringeni Állami Levéltárban. — RIHM, 33. sz. 1975. 173—179. p.
U. a. MM, 1975. 1. sz. 173—179. p.

Nussbaumer, R.: A Schweizer Soldat fennállásának 50. évfordulójára rendezett jubileumi összejövetel. — SS, 1975. 5. sz. 35—36. p.

Zorbist, B. K.: Az elnöki könyvtárakban található második világháborús források. — MA, 1975. 2. sz. 82—86. p.

KATONAI MÚZEUMÜGY

Adolph-Auffenberg-Komarow, H.: A fa fejfedőtől a tábori sisakig. [A Bundesheer egyenruhatörténete.] — S, 1975. 20. sz. 8. p.

Adolph-Auffenberg-Komarov, H.: A „Nagy takarodó". [Az osztrák katonazene története.] — S, 1975. 22. sz. 11. p.

Brandani, M.—*Crociani*, P.—*Florentino*, M.: Katonai egyenruhák a XVII.—XVIII. században Itáliában. — RM, 1975. 1. sz. 113—120., 3. sz. 129—135., 5. sz. 89—96. p.

Bresemann, M.: Az I. Porosz Királyi Gyalogos Gárdaezred díszcsákói 1824—1918. — ZFH, 259. sz. 1975. 100—111. p.

Bross, K. H.: A szovjet haderő hadseregtábornokainak új rangjelzései. — ZFH, 258. sz. 1975. 71—72. p.

Campbell, J. A.: A „Patton" páncélos és harckocsi múzeum Fort Knoxban. — A, 1975. 3. sz. 17—22. p.

Diepenbroick-Grüter: A német lovasság tábori egyenruhája 1914. (Kiegészítés a ZFH 257. sz.-ban megjelent cikkhez.) — ZFH, 259. sz. 1975. 114—117. p.

Hermann, F.: Mecklenburgi egyenruhák

1813—1815. — ZFH, 262. sz. 1975. 193—199. p.

Hermann, F.: A spanyol „Kék hadosztály" egyenruházati sajátosságai. — ZFH, 260—261. sz. 1975. 133—142. p.

Herrmann, F.: A spanyol szárazföldi erők egyenruhája napjainkban. — ZFH, 259. sz. 1975. 95—102. p.

Jansson, P. E.: A svéd lovasság egyenruhája a XIX. sz. elején, korabeli rajzok alapján. — ZFH, 257. sz. 1975. 1—4. p.

Katonai fejfedők Svájcban. — SS, 1975. 2. sz. 37., 4. sz. 27., 5. sz. 58., 7. sz. 29., 8. sz. 45., 9. sz. 21. p.

Koch, U.: A birodalmi hadsereg. 7—8. r. Gyalogezredek egyenruhái. — ZFH, 257. sz. 13—19., 260—261. sz. 1975. 145—153. p.

Kredel, Ch. E.: Rendfokozati jelzések az ír hadseregben. — ZFH, 258. sz. 67—70., 262. sz. 1975. 223—229. p.

Kredel, Ch. E.: Rendfokozati jelzések a szovjet Vörös Hadseregben (1917—1943.) 8. r. — ZFH, 257. sz. 1975. 31—34. p.

Lacombe, Ch.—*Wemaere:* A párizsi tüzérségi múzeum. — RHA, 1975. 1—2. sz. 9—27. p.

A Német Demokratikus Köztársaság Hadimúzeuma. Fegyverek az 1813—1815-ös nemzeti függetlenségi háborúból. — MTT, 1975. 10. sz. [481. p.]

Noszkov, I.: A kiállított tárgyak megelevenednek. Szovjet csapatmúzeumokról. — VIZS, 1975. 7. sz. 107—109. p.

Ortenburg, G.: Porosz huszárképek 1791-ből. — ZFH, 258. sz. 1975. 57—63. p.

Polivka-Treuensee, A.: Az osztrák Bundesheer csapatzászlói és jelvényei. — TR, 1975. 5. sz. 419—433. p.

Rübkina, V.: Az adományzászlók a nép és a hadsereg egységének jelképei. — VIZS, 1975. 1. sz. 84—89. p.

Schmidt, J.: Huszárcsákó 1911-ben a német hadseregben. — ZFH, 257. sz. 1975. 19—21. p.

Schneider, E. O.: Az NDK Nemzeti Néphadseregében 1974-ben rendszeresített új egyenruhák. — ZFH, 257. sz. 1975. 26—28. p.

Sola, C.: A Román Néphadsereg Központi Katonai Múzeuma. — TR, 1975. 6. sz. 478—480. p.

Stein, H. R.: A német lovasság tábori egyenruhája 1914—1918. — ZFH, 257. sz. 1975. 21—26. p.

Stein, H. R.: A porosz tartományi és tábori csendőrség egyenruhája 1914—1918. — ZFH, 259. sz. 1975. 89—95. p.

Steinböck, E.: A német légierő kötelékeiben szolgálatot teljesítő olasz katonák egyenruhája 1944—1945-ben. — ZFH, 257. sz. 1975. 4—6. p.

Szavicsev, N.: Aranycsillag. [Kitüntetés a második világháborúban aratott nagy győzelem évfordulójára.] — KVSZ, 1975. 3. sz. 29—35. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

Azovcev, N.—*Guszarovics,* Sz.: Lenin gondolatai az egységes katonai táborról. — VIZS, 1975. 4. sz. 3—10. p.

Bagrov, V.—*Goncsarov,* Sz.: Lenin az 1904—1905. évi orosz—japán háború történelmi tanulságairól. — VIZS, 1975. 1. sz. 3—9. p.

Barber, G.: Lenin tanítása a szocializmus kollektív védelméről eredményesen valóra válik. — M, 1975. 4. sz. 35—41. p.

Herfurt, F.—*Michnák,* A.: Lenini elvek a szocialista állam védelmének kiépítésében. — HV, 1975. 3. sz. 43—63. p.

Hrobosztov, V.: Lenin a szovjet harcosok hősiességének jellegéről és forrásairól. — VIZS, 1975. 2. sz. 3—9. p.

Rübkin, E.—*Tjuskevics,* Sz.: A marxizmus—leninizmus a hadtörténelem és a társadalomtudományok kölcsönhatásáról. — VIZS, 1975. 11. sz. 3—11. p.

Szeleznev, K. L.: Marx és Engels katonaelméleti örökségének meghamisítása ellen. — M, 1975. 1. sz. 21—28., 2. sz. 29—35., 3. sz. 35—40. p.

Tretjakov, V.: A szovjet hadtudomány elméleti alapja a marxizmus—leninizmus. — VV, 1975. 1. sz. 35—39. p.

Vorob'ev, K.: A hadsereg és a nép egységéről vallott lenini eszmék diadala. — KZ, 1975. 94. sz. 2—3. p.

Zajceva, E.: A nemzetiségi politika kérdései M. V. Frunze munkáiban. — VIZS, 1975. 2. sz. 91—96. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Alekszeev, M.: A szovjet Hadtörténelmi Intézet munkájáról. — VIZS, 1975. 6. sz. 107—109. p.

Jadziak, E.: A Lengyel Néphadsereg Hadtörténelmi Intézete. — VOG, 1975. 2. sz. 141—146. p.

Lollio, L.: Ufficio Storico. Az olasz hadsereg vezérkarának hadtörténelmi osztálya. — MM, 1975. 2. sz. 117—126. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Alekszandrov, O. A.—*Sztepanov*, A. Sz.: A berlini csata burzsoá történészek megítélésében. — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 172—182. p.

Boriszov, A.: Koholmányok és az igazság a Nagy Honvédő Háborúról. — MZS, 1975. 4. sz. 95—101. p.

Cooling, B. F.: Módszerek és a megismerés korlátai a hadtörténelemben. — MA, 1975. 4. sz. 206—207. p.

Förster, G.: Imperialista ideológusok — a szovjet hadsereg második világháborús történelmi küldetésének meghamisítói. — M, 1975. 4. sz. 55—61. p.

Kahn, D.: A második világháború története: a legmélyebb verem. A második világháború történetírásának problémái. — MA, 1975. 2. sz. 72—76. p.

Kalasnikov, N.: A burzsoá „szovjetológusok" — a Szovjetuniónak a fasizmus felett aratott győzelme forrásairól szóló — koholmányainak bírálata. — VIZS, 1975. 10. sz. 95—97. p.

Pieper, H. U.: A nemzet — nemzetközi konfliktusok oka és államon belüli egységesítő tényező. Adalék egy sokrétű problémához. — BZK, 1975. 5. sz. 117—146. p.

Rumjanceva, V. Sz.: Az 1773—1775. évi orosz parasztháború történetírásának és forráskutatásának problémái. (Konferencia Kazanyban, 1974.) — 1975. 4. sz. 228—230. p.

Rzsesevszkij, O. A.—*Jakusevszkij*, A. Sz.: A moszkvai csata burzsoá történészek értékelésében. — ISZSZSZR, 1975. 1. sz. 198—213. p.

Schneider, F. T.: Három háború filozófiája. 1870—1871. évi porosz—francia háború. Első és második világháború. — RMS, 1975. 4. sz. 148—163., 5. sz. 196—223., 6. sz. 255—264. p.

Steiger, R.: Korszerű hadtörténelem. U. Gersdorff: Történelem — hadtörténelem c. monográfiája. [Perjés Géza: Hadtörténet és katonapszichológia c. tanulmányát is érinti.] — ASM, 1975. 7/8. sz. 273—274. p.

Szekisztov, V. A.: „Mi és a burzsoá történetírás." Ford. és bev. Gosztony P.— WF, 1975. 3. sz. 77—83. p.

Williams, T. H.: Visszatérés Jominihez — néhány gondolat az újabb amerikai polgárháborús történetíráshoz. — MA, 1975. 4. sz. 204—206. p.

Zaniewicki, W.: Egy kutatási módszer a hadtörténelemben: a csapatok mozgásának tanulmányozása. A hadsereg visszatérése Párizsba, 1848. május—június. — RHMC, 1975. 4. sz. 583—600. p.

Zsilin, P.: A hadtörténelem és a jelenkor. — VIZS, 1975. 5. sz. 70—80. p.

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

Bellescize, D.: A francia ellenállási mozgalommal kapcsolatos kutatások bizottságának tevékenysége. — RHDGM, 99. sz. 1975. 1—24. p.

Covaci, M.: A második világháború 30 év távlatában. Történészkongresszus Olaszországban. — AI, 1975. 6. sz. 168—169. p.

Heitsch, G.: A NATO az európai biztonság és enyhülés ellen. [Jelentés az NDK Hadtörténelmi Intézetében 1974. október 23—24-én megtartott „Katonapolitika, hadászat, és a NATO haderők fejlődése" c. kollokviumról.] — M, 1975. 1. sz. 84—85. p.

Higham, R.: Nemzetközi hadtörténeti konferencia. (Washington, 1975. augusztus.) — MA, 1975. 4. sz. 161—167. p.

Niemeyer, J.: A háború képének forradalmi átalakulása? Beszámoló egy nemzetközi hadtörténész konferenciáról. — WF, 1975. 1. sz. 30—31. p.

Rakickij, A.: Hadtudományi konferenciák a Nagy Honvédő Háború 30. évfordulója alkalmából. — VIZS, 1975. 7. sz. 85—91. p.

A román nép harca a nemzeti függetlenségért és Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez. (Tudományos ülésszak Bukarestben.) — RRH, 1975. 3. sz. 572—573. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

Akcsurin, R.: A szakszervezeti bizottságok és a dolgozók honvédelmi nevelése. — VIZS, 1975. 7. sz. 97—102. p.

Algazin, D.: A tanulók katonai hagyományok tiszteletére nevelése. — VIZS, 1975. 10. sz. 98—99. p.

Azért harcoltak, hogy élhessünk. [Idézetek olyan dolgozatokból, amelyeket 300 moszkvai tanuló írt „Ahogy én látom a háborút" címmel.] — F, 1975. 9. sz. 30—31. p.

Beaumont, R. A.: A katonákról alkotott elképzelés: néhány probléma és a kilátások. — MA, 1975. 2. sz. 69—71. p.

Blumensen, M.: Miért szükséges a hadtörténelem tanulmányozása? — AR, 1975. 1. sz. 33—37. p.

Jones, D.: A szovjet katonai hagyományok. — RUSI, 1975. 2. sz. 31—34. p.

Olczyk, E.: A hitler-fasizmus elleni harc a lengyel fiatalság tudatában. — WL, 1975. 6. sz. 89—93., 7. sz. 84—88., 9. sz. 92—97., 10. sz. 82—86. p.

Az osztrák „Fekete Kereszt" aktív tevékenysége a háborúban elesett katonák emlékének ébrentartására. — S, 1975, 21. sz. 4. p.

Roscsin, L.—*Sztudentov*, V.: A harci hagyományok nevelőereje. — KVSZ, 1975. 12. sz. 20—26. p.

Rovighi, A.: Miért kell a hadtörténelem? A hadtörténelem tanulmányozásának motivációi. — RM, 1975. 6. sz. 70—80. p.

Strzelecki, W.: A tradíciókra vagy a történelemre? — Néhány nevelési kérdés. — WL, 1975. 8. sz. 80—85. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Andrianov, V.: A partizánháború és a hadászat a második világháború után. — VIZS, 1975. 7. sz. 29—38. p.

Aron, R.: A szövetségi rendszerek és a háború Clausewitztől napjainkig. — RMS, 1975. 8. sz. 352—367. p.

Atkeson, E.: Nemzetközi válságok és az amerikai katonai doktrína, valamint a haderő fejlődése a második világháború óta. — MR, 1975. 10. sz. 80—94. p.

Brantner, C. H.: A waterlooi csata és a hadviselés elvei. — MR, 1975. 5. sz. 58—72. p.

Brown, D. C.: Hagyományos háború Európában. Szovjet hadászati nézetek fejlődése 1945-től. — MR, 1975. 2. sz. 58—71. p.

Caforio, G.: Megjegyzések az olasz katonai gondolkodás történetéhez. — Carlo Pisacane. — RM, 1975. 1. sz. 83—87. p.

Cucino, A.: A vezető osztályok a háború előkészítésében és vezetésében. — RM, 1975. 3. sz. 7—9. p.

Doepner, F.: A csatárharc legendája. — W, 1975. 8. sz. 424—429., 9. sz. 481—485., 10. sz. 533—538. p.

Dupuy, T. N.—*Fain*, J.: A harc törvényei az elmúlt háborúk tapasztalatai alapján. — ND, 1975. 6. sz. 218—221. p.

Gallagher, Th. F.: A brit katonai elmélet és hatása a francia—porosz háborúban. 1870/71-ben. — MA, 1975. 1. sz. 19—21. p.

Giannangeli, L.: Ellentámadás az utóbbi ötven év olasz dokrínájában. — RM, 1975. 1. sz. 11—19. p.

Golab, Z.: A fegyveres erők alkalmazására és a harctevékenységek megvívására vonatkozó nézetek Lengyelországban 1945-től 1970-ig. — MW, 1975. 7. sz. 52—63., 10. sz. 64—74. p.

Grankin, V.—*Zimievszkij*, V.: A rádióelektronikai harc történetéből. — VIZS, 1975. 3. sz. 82—88. p.

Greaves, F. L.: Gondolatok a fegyelemről és az engedelmességről. — MR, 1975. 3. sz. 26—35. p.

Hahlweg, Werner: A jelenkori gerillaháború lényege és funkciója. — WF, 1975. 3. sz. 65—67. p.

Kaczmarek, J.: A hadtudomány a honvédelem szolgálatában. (A lengyel hadtudomány 30 éves fejlődésének eredményei.) — MW, 1975. 9. sz. 3—11. p.

Krüger, P.: Páncélelhárítás védelemben. — W, 1975. 10. sz. 511—515. p.

Marco, P.: Az olasz katonai gondolkodás történeti fejlődésének szintézise.— RM, 1975. 4. sz. 2—20. p.

Marwedel, U.: Clausewitz nézeteinek utóhatása Franciaországban az első világháborúig. — WF, 1975. 5. sz. 152—158. p.

Meier-Welcker, H.: Hadügy II. Frigyes korában. Országvédelem, hadsereg és flotta a „szicíliai modellállamban" (XIII. sz.) — RIHM, 33. sz. 1975. 9—48. p.

U. az — MM. 1975. 1. sz. 9—48. p.

Michalski, H.: Néhány megjegyzés a II. Lengyel Köztársaság katonai elméletéhez. — WL, 1975. 9. sz. 11—18. p.

Mikulin, A.: A „rugalmas reagálás" stratégiájától a „reális elrettentés" stratégiájáig. — HV, 1975. 2. sz. 121—144. p.

Moraca, P.: A népi felszabadító háború tapasztalatai, az össznépi védelem koncepciójának tükrében. — OZ, 1975. 2. sz. 10—23. p.

Morozov, V.: A politika és a háború. — RMSov, 1975. 11. sz. 6—8. p.

Möschel, E.: Földrajz, történelem és ideológia a szovjet hadászatban. — W, 1975. 8. sz. 389—397., 9. sz. 461—464. p.

Münster, O.: A politika elsőbbsége. A katonai elmélet története Clausewitztől napjainkig. — W, 1975. 6. sz. 302—307. p.

Naumov, N.: A védelem áttörésének elmélete a második világháború előtti években. — VIZS, 1975. 1. sz. 57—63. p.

Peter, E.: Az elektronikai légiharc. [Az elektronikus harcvezetés története a második világháborútól napjainkig.] — S, 1975. 14. sz. 1—2. p.

Petrenko, V.: A „csapatok túlélőképessége" értelmezéséről. — VM, 1975. 6. sz. 58—63. p.

Quester, G. H.: Visszatekintés a gerilla problémára. — MA, 1975. 4. sz. 192—196. p.

Rauchensteiner, M.: Az 1814—1914 között-

ti osztrák hadműveleti elgondoláshoz. ÖMZ, 1975. 1. sz. 46—53. p.

Reynolds, C. G.: Amerikai hadászattörténet és a doktrínák: vizsgálódás. — MA, 1975. 4. sz. 181—190. p.

Rodin, V.: A katonai szövetségek keletkezésének és fejlődésének néhány kérdése. — VIZS, 1975. 2. sz. 84—90. p.

Savrov, I.: A helyi háborúk az imperializmus globális stratégiájában. — VIZS, 1975. 3. sz. 57—66., 4. sz. 90—97. p.

Slawson, Th. M.: A háborúk megnyerése. [Haderők és a hadművészet fejlődése.] (1792—1815.) — MR, 1975. 7. sz. 77—82. p.

Stapor, Zdz.—*Kaczmarek,* J.: A Lengyel Néphadsereg hadművészetének alapvető problémái 1942—1975 között. — WPH, 1975. 4. sz. 25—52. p.

Vaszilevszkij, A.: A győzelem tudománya. — KZ, 1975. 66. sz. 3. p.

Wieland, V.: Pigeaud Velpry ellen. Motorizáció és gépesítés, páncélostechnika és páncélosharcászat. — Vita Franciaországban az első világháború után. RIHM, 33. sz. 1975. 49—66. p.
U. az — MM, 1975. 1. sz. 49—66. p.

Witkow, W.: A harckocsi csapatok második világháborúban folytatott tevékenységeiből származó következtetések és tapasztalatok aktualitása a korszerű viszonyok tükrében. — MW, 1975. 4. sz. 57—67. p.

Zuraw, J.: Tadeusz Kosciuszko — a korszerű vezetési módszerek koncepciójának megalkotója. — MW, 1975. 11. sz. 89—99. p.

FEGYVERNEMEK ÉS CSAPATTESTEK TÖRTÉNETE

Adolph-Auffenberg-Komarov, H.: Műszakiak bátran, bátran mint mindig." Az osztrák műszaki csapatok története. — S, 1975. 7. sz. 11. p.

Boussarie, A.: A tüzérség valamennyi fegyvernem anyja. — RHA, 1975. 1—2. sz. 181—217. p.

Brand: A haditengerészeti erők fejlődése (XI—XX. század.) — ZFH, 42—46. sz. mell. 1975. M5—M24. p.

Cemalovic, E.: A jugoszláv légierő és légvédelem főbb fejlődési szakaszai 1942-től napjainkig. — GRV, 1975. 6. sz. 7—11. p.

Conze, P.: A francia légvédelmi tüzérség története. — RHA, 1975. 1—2. sz. 132—148. p.

Faugere, H.: A francia tüzérség anyagi és technikai fejlődése 1945-től 1972-ig. — RHA, 1975. 1—2. sz. 162—179. p.

Hepp, L.: A titkosszolgálat. — W, 1975. 6. sz. 299—301. p.

Hickey, S. M. W.: A brit hadsereg repülésügyének fejlődése az első világháború óta. — RUSI, 1975. 4. sz. 15—23. p.

Pekic, D.: A jugoszláv szárazföldi haderő fejlődésének harminc éve. — VG, 1975. sz. 3—78. p.

Sampieri, V.: Az olasz önjáró tüzérség eredetétől napjainkig. — RM, 1975. 3. sz. 70—80. p.

Thiberge: A tüzérségi felderítő szolgálat. — RHA, 1975. 1—2. sz. 112—131. p.

Truszkowski, St.: Megjegyzések a lengyel hadsereg tüzérsége 1918—1939 között c. cikkhez. — WPH, 1975. 4. sz. 341—360. p.

HADIJOG

Glaser, S.: A bakteriológiai fegyverek az 1971. évi genfi konvenció szerint. — RM, 1975. 4. sz. 56—62. p.

Górbiel, A.: A fegyveres agresszió fogalma a nemzetközi jogban. — MW, 1975. 12. sz. 49—60. p.

Górbiel, A.: A háború áldozatainak védelméről szóló genfi egyezmények kiegészítéséről. — MW, 1975. 4. sz. 5—18. p.

Mulinen, F.: Egy évforduló margójára. (Guillaume-Henri) Dufour tábornok és a hadijog. — RMS, 1975. 10. sz. 466—471. p.

Paust, J. J.: Terrorizmus és a nemzetközi hadijog. — RDPM, 1975. 1—2. sz. 13—43. p.

Reindl, H.—*Roth,* R.—*Bregenzer,* L.: A katonai büntetőjog reformja az NSZK-ban. — RDPM, 1975. 3—4. sz. 233—246. p.

Siordet, F.: A Nemzetközi Vöröskereszt és az emberi jogok. — S, 1975. 10. sz. 1—10., 11. sz. 8. p.

Towle, Ph. A.: A japán hadifogoly egyezmény 1904—1905-ben. — MA, 1975. 3. sz. 115—117. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Aicher, H.: „MAG-NA-PORT" hátralökés-csökkenő eljárás minden fegyverfajta számára. — DWJ, 1975. 2. sz. 160—165. p.

Behrens, M.: Az észak-amerikai polgárháború Ball lovassági karabélya. — — DWJ, 1975. 2. sz. 136—142., 3. sz. 266—271. p.

Behrens, M.: Az 1863 mintájú Sharps-karabély, az utolsó csappantyús-gyújtású katonai fegyver.. — DWJ, 1975. 9. sz. 94—991. p.

Brandt, J.: Kettőstöltetű lőszer 7,92 mm űrméretű puskához. — DWJ, 1975. 2. sz. 143—148., 260—265. p.

Crassiez, R.: Észrevételek a kézigránát történetével kapcsolatban. — RMS, 1975. 11. sz. 542—549. p.

Crassiez, R.: A gépfegyver története. — RMS, 1975. 4. sz. 173—188. p.

Crassiez, R.: Tanulmány a szuronyról. — RMS, 1975. 10. sz. 491—494. p.

Dimitrov, D.: Az erődítési rendszerek tökéletesítése a második világháborúban. — VISZ, 1975. 3. sz. 116—127. p.

Elsin, N.: A győzelem fegyverei. (A szovjet gyalogság fegyverei a második világháborúban.) — RMSov, 1975. 1. sz. 10—12. p.

1910 típusú, 7,62 mm kaliberű Maxim nehézgéppuska. — MTT, 1975. 6. sz. 280—281. p.

A fringia — a XVI—XVIII. században használt magyar szablya. — DWJ, 1975. 5. sz. 524—530. p.

Galperin, P.: Az osztrák—magyar hadseregben 1867-ben használt Remington puska. — DWJ, 1975. 12. sz. 1356—1358. p.

Hager, K.: A Colt fegyvergyár története. Samuel Colt és Elisha King Root tevékenysége. — DWJ, 1975. 5. sz. 518—522., 6. sz. 634—639., 7. sz. 751—755., 8. sz. 870—874. p.

Hamerla, K.: Németország vegyi harcanyag gyártása a brelohi tábortól a Munster-Nord-i kísérleti helyig 1916—1945. — ZFH, 257. sz. 1975. 6—13. p.

Harmincöt éve gördült le a szerelőszalagról az első T—34 harckocsi. — MTT, 1975. 11. sz. 518—519. p.

Hofman, G.: Walter Christie harckocsija körüli ellentétek az USA-ban az 1930-as években. — MA, 1975. 1. sz. 12—18. p.

A honi légvédelmi csapatok harci technikája és fegyverzete a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VPVO, 1975. 5. sz. 36—39. p.

Kopenhagen, W. A Lengyel Hadsereg harckocsijai és páncélozott járművei 1943-tól. — MTT, 1975. 8. sz. 372—374. p.

Kosar, F.: Az angol hadsereg páncélozott és önjáró légvédelmi ágyúi a második világháborúban. — TR, 1975. 4. sz. 302—304. p.

Kosar, F.: A Bundesheer fegyverzetének és felszerelésének húsz éve. A Bundesheer és a csendőrség fegyverei és eszközei. — TR, 1975. 5. sz. 378—412. p.

Lombares, M. de: A 75 mm-es ágyú története. — RHA, 1975. 1—2. sz. 80—111. p.

Motorkerékpár a hadseregben 1914—1974-ig. — SUT, 1975. 1. sz. 36—37. p.

A nehéz tűzfegyverek fejlődéstörténete. 1. r. XV—XVI. századi tüzérségi fegyvertípusok. — DWJ, 1975. 1. sz. 60—69. p.

Olszewski, S.: A páncélozott harceszközök fejlődésének áttekintése (1914—1969.) — MW, 1975. 9. sz. 61—69. p.

Ovcsarov, D.: A koraközépkori bolgár fegyverzet és felszerelés. — VISZ, 1975. 2. sz. 105—119. p.

Puype, J. P.: Tengerészeti tőrök. Fejlődésük és viselési módjuk Németországban 1840—1970. 11—15. r. — DWJ, 1975. 1. sz. 72—74., 2. sz. 173—175., 3. sz. 280—282., 4. sz. 396—399., 5. sz. 540—543. p.

Rapin, J.: G. H. Dufour és Saint-Maurice erődítményei. Dufour tábornok halálának centenáriuma alkalmából. — RMS, 1975. 12. sz. 575—587. p.

Reitmaier, P.: Adalék a gyalogsági lőeljárások történetéhez. — DWJ, 1975. 6. sz. 646—651. p.

Reitmaier, P.: Elöltöltő lövegek, 1850. A messzehordó nehézfegyverek fejlődésének története, 2. r. — DWJ, 1975. 8. sz. 856—861. p.

Reitmaier, P.: Az osztrák 1870 mintájú Gasser forgópisztoly. — DWJ, 1975. 1. sz. 34—39. p.

Reitmaier, P.: Az osztrák 07/12 Schwarzlose géppuska az első világháborúban. — DWJ, 1975. 6. sz. 662—668. p.

Rosen, H.: A Gribeauval-féle ágyúgyártási rendszer és a korszerű háború. — RHA, 1975. 1—2. sz. 29—36. p.

Scheithauer, R. F.: A fegyver a gyűjteményben, a tudományban és a jogban. 1—4. r. — DWJ, 1975. 8. sz. 852—854., 9. sz. 976—979., 10. sz. 1092—1094., 11. sz. 1240—1243. p.

Schiller, Th.: Tölténytáskák — derékszíj — felszerelések fejlődése. — DWJ, 1975. 2. sz. 154—159. p.

Schuy, J.: Az osztrák 1768 M katonai lőfegyver, vadászoknak, mesterlövészeknek, minden tartozékkal. — DWJ, 1975. 11. sz. 1226—1227. p.

Spielberger, W. J.: Az 1940—1942-es német „kétéltű vontatók". — TR, 1975. 2. sz. 128—131. p.

Suchenwirth, H.: A lövedékek fejlődése a XIX. sz. végéig. — DWJ, 1975. 1. sz. 26—29. p.

A 122 mm-es ágyú. 1931/1937 M.— MTT, 1975. 8. sz. 375—376. p.

A Szimonov automata gépfegyver, 1936 M és a Tokarev 1940 M félautomata puska. — MTT, 1975. 7. sz. 324—325. p.

A szovjet fegyverek diadalmenete. [A szovjet hadsereg erejének forrása a második világháborúban.] — MTT, 1975. 5. sz. 199—203. p.

A szovjet haditechnika alkalmazási, gyártási és fejlődési példái a második vi-

lágháborúban. — MTT, 1975. 4. sz. 150—154. p.

Az új technikai eszközök lehetőségei és felhasználásuk az 1859. évi olaszországi hadjáratban. — RMS, 1975. 6. sz. 275—276. p.

Windisch, E.: A lengyel 1935 M VIS Radom pisztoly és változatai. — DWJ, 1975. 2. sz. 132—135. p.

Zajic, W.: Kézi lőfegyverek űrméretének fejlődése. — DWJ, 1975. 7. sz. 777—779. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

Russu, I. I.: A szerbiai Covdinban talált római katonai diplomáról. — RRH, 1975. 3. sz. 539—548. p.

Wartelle, A.: Vercingétorix katonai tehetsége és Julius Caesar Alesia ostromakor. — RHA, 1975. 3. sz. 7—13. p.

Középkori hadtörténelem

Eggert, W.: Rabszolgafelkelések. Fegyveres osztályharcok a kora középkorban és ábrázolásuk az egykori elbeszélő forrásokban. — ZG, 1975. 10. sz. 1147—1164. p.

Halikova, E. A.: Magna Hungaria. — VI, 1975. 7. sz. 37—42. p.

Popov, Atanasz: A katonai védelem sajátosságai a caroveci erődrendszernél. (XII. sz.) — VISZ, 1975. 4. sz. 74—84. p.

Weber, D. L.: A zsoldosok hivatásos katonák vagy martalócok? — A, 1975. 3. sz. 30—33. p.

Újkori hadtörténelem

Corfus, I.: Mihály havasalföldi fejedelem és Lengyelország. — RRH, 1975. 3. sz. 483—498. p.

Csernov, Sz. L.: Az 1878. évi San Stefano-i békeszerződés kérdéséhez. — ISZSZSZR, 1975. 6. sz. 133—147. p.

Decei, A.: Mihály havasalföldi fejedelem és a török birodalom közötti kapcsolatok. — RRH, 1975. 3. sz. 457—482. p.

Filippini, J. P.: Katonák toborzása a francia hadsereg számára Livornóban a XVII. és XVIII. században. — RHA, 1975. 4. sz. 7—28. p.

Herrmann, F.: A III. és az V. német hadtest 1813—1814-ben. — ZFH, 258. sz. 1975. 49—57. p.

Mathis, Franz: Marlborough és Wratislaw. A höchstädti győzelem (1704), egy politikai barátság alapja. — MÖG, 1975. 1—2. sz. 114—143. p.

Obolenszkaja, Sz. V.: Az 1870—1871. évi francia—porosz háború és a burzsoá közvélemény a német államokban. — VI, 1975. 12. sz. 52—67. p.

Schalbetter, J.: Svájci zsoldosok Spanyolországban a XVIII. században és a XIX. század elején. — RMS, 1975. 6. sz. 285—292. p.

Stanescu, E.: A nagyhatalmak politikája és a román államok uniója Mihály havasalföldi fejedelem alatt. — RRH, 1975. 3. sz. 499—522. p.

Sweetman, J.: A krími háború és a hadtest egészségügyi szolgálat alakulatai. — JSAHR, 214. sz. 1975. 113—119. p.

Truhanovszkij, V. G.: Nelson admirális: Nápolytól Trafalgárig. — VI, 1975. 8. sz. 102—110. p.

Wagner, Georg: Wallenstein és Tirol: V. Leopold, Friedland hercegének levélváltása (1626—1632) és a kor eseményei. — MÖG, 1975. 1—2. sz. 75—113. p.

Ward, S. G. P.: A portugál gyalogos dandárok, 1809—1814 között. — JSAHR, 214. sz. 1975. 103—112. p.

Wisner, H.: A hadsereg a litván társadalomban a XVII. század első felében. — PH, 1975. 1. sz. 59—74. p.

Zolotarev, V.: Az 1877—1878. évi orosz—török háború okai és jellege. — VIZS, 1975. 7. sz. 78—82. p.

Az első világháború

Adolph-Auffenberg-Komarów, H.: Emlékezés: Olaszország hadüzenete. [1915.] — S, 1975. 11. sz. 6. p.

Adolph-Auffenberg-Komarów, H.: Honnan ered a „Gorlice—Tarnow-elmélet"? [Az első világháború kárpáti offenzívájának leírása Stürgkh: Német főhadiszállás c. visszaemlékezésében.] — S, 1975. 10. sz. 8. p.

Bihl, W.: Német hadászati célok Nyugaton 1914—1918 között. — TR, 1975. 1. sz. 41. p.

Dournel, J. P.: A francia hadirepülők képe az első világháborúban. Tanulmány a „La guerre aérienne illustrée" c. korabeli folyóirat alapján. — RHA, 1975. 4. sz. 59—83. p.

Facon, P.: Francia egységek tragédiája a Cornillet hegyen. 1917. április—május. — RHA, 1975. 3. sz. 53—72. p.

Grahovac, M.: Belgrád védelme 1915-ben. VOG, 1975. 2. sz. 95—123. p.

Greenhous, B.: A légierő szerepének fejlődése az első világháborúban. — MA, 1975. 1. sz. 22—28. p.

Gutsche, W.: Szerbia a német imperializ-

mus Közép-Európa terveiben az első világháború előestéjén. — ZG, 1975. 1. sz. 35—48. p.

Hannemann, R.: Német tábori repülők a keleti fronton az első világháborúban. — ZFH, 259. sz. 1975. 118—120. p.

60 évvel ezelőtt. Emlékezés a gorlicei csatára. — S, 1975. 9. sz. 7. p.

Hummelberger, W.: Csehszlovák célok az első világháborúban. — TR, 1975. 3. sz. 244—245. p.

Lewandowski, J.: Ausztria—Magyarország és a lengyel kérdés az első világháború idején. — PH, 1975. 3. sz. 408—440. p.

Moine, V. ezredes naplójából. 1914—1930. — 1—9. r. — RMS, 1975. 3. sz. 108—122., 4. sz. 164—172., 5. sz. 224—237., 6. sz. 265—274., 7. sz. 331—339., 8. sz. 380—385., 9. sz. 416—420., 10. sz. 459—465., 11. sz. 531—536. p.

Nicolae, C.: A román hadsereg hadműveletei 1917 nyarán. — RIHM, 34. sz. 1975. 46—63. p.

Ohl, J. K.: H. S. Johnson tábornok és az USA Hadiipari Tanácsa az első világháborúban. — MR, 1975. 5. sz. 35—48. p.

Rocolle: A venduni csata előzményei. — RHA, 1975. 4. sz. 29—57. p.

Schroeder, P.: Románia és a nagyhatalmak 1914 előtt. — RRH, 1975. 1. sz. 39—53. p.

Szimonenko, V.: Az orosz flotta vezetőszervei az első világháborúban. — VIZS, 1975. 9. sz. 103—106. p.

Torrey, G. E.: Románia és a hadviselő országok, 1914—1918. — RRH, 1975. 1. sz. 55—67. p.

Vinogradov, K. B.—*Szergeev,* V. V.: Woodrow Wilson a háború és béke napjaiban. (1918—1919.) — NNI, 1975. 5. sz. 122—134., 6. sz. 100—113. p.

V'junenko, N.: Tengeralattjárók az első világháborúban. — VIZS, 1975. 11. sz. 87—94. p.

Wagner, A.: Belgrád 1915. — TR, 1975. 5. sz. 438—440. p.

Wagner, A.: Vezetés és harcászat a múltban. (A gorlicei áttörés, 1915.) — TR, 1975. 2. sz. 154. p.

Wagner, A.: Vezetés és harcászat a múltban. Olaszország hadbalépése 1915. — TR, 1975. 3. sz. 242—243. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Ádám Magda: A dunai államok és Hitler (1933—1936) — RHDGM, 98. sz. 1975. 1—26. p.

Bournazel, R.: A Rapallo-szerződés megrázó hatása a franciák magatartására. — BZK, 1975. 4. sz. 147—174. p.

Etzold, T. H.: Az Egyesült Államokban gyűjtött német információk, 1933—1941. — MA, 1975. 2. sz. 77—81. p.

Firszov, F.: A Komintern VII. kongresszusa a forradalmi és demokratikus erők egységéért a fasizmus és az imperialista háború ellen. (1935. júl.-aug.) — VI, 1975. 7. sz. 43—61. p.

Geyer, M.: Németország második fegyverkezési programja 1930—1934. Dokumentumok. — MM, 1975. 1. sz. 125 173. p.

Girard, J.: Az amerikai diplomácia és a Ruhr-válság. — MA, 1975. 2. sz. 59—60. p.

Kapitonova, N. K.: A háborút megelőző időszakban a szovjet—angol kapcsolatok kutatásának áttekintése. — VI, 1975. 12. sz. 133—146. p.

Matei, Gh.: A nemzetközi leszerelés és a biztonság kérdései a két világháború közötti időszakban. — RRH, 1975. 2. sz. 341—356. p.

Meister, J.: Hailé Szelasszié császár mint hadvezér. — TR, 1975. 2. sz. 125—127., 3. sz. 223—226. p.

Rochat, G.: A Graziani elleni merénylet és az olasz elnyomás Etiópiában, 1936—1937-ben. — IC, 118. sz. 1975. 3—38. p.

Shai, A.: A tiencsini angol—japán konfliktus 1939-ben. — RHMC, 1975. 2. sz. 293—302. p.

Väisse, M.: A leszerelés kérdése: a Szent Gotthárd-i incidens (1928.) — RHMC, 1975. 4. sz. 530—548. p.

Wendt, B. J.: Zárt párbeszéd. Újabb irodalom a német—angol kapcsolatokról a harmincas években. — RIHM, 33. sz. 1975. 201—211. p.

A spanyol polgárháború

Koerner, F.: A spanyol polgárháború hatása az észak-afrikai Oranban. — RHMC, 1975. 3. sz. 476—487. p.

Ruhl, K. J.: A nemzetközi brigádok a spanyol polgárháborúban 1936—1939. — MM, 1975. 1. sz. 212—224. p.

A második világháború

A második világháború politikai és diplomáciai története

Berghausen, J.: A lengyel—szlovák viszony 1938—1945 között. — PH, 1975. 3. sz. 441—442. p.

Brusasca, G.: Olaszország a párizsi békekonferencián. A békeszerződés megkötése a második világháború után. — RM, 1975. 6. sz. 17—24. p.

Calafeteanu, I.: Románia és a balkáni szövetség létrehozásának problémája a második világháború kezdetén. — RRH, 1975. 1. sz. 87—110. p.

Iszraeljan, V. L.: A szovjet diplomácia hozzájárulása a győzelemhez a Nagy Honvédő Háborúban. — NNI, 1975. 3. sz. 3—17. p.

Kljakovic, V.: A szövetségesek és Jugoszlávia a második világháborúban. — VOG, 1975. 1. sz. 261—269. p.

Kobljakov, I. K.: A Szovjetunió külpolitikája a „furcsa háború" időszakában. (1939. szept.—1940. ápr.) — NNI, 1975. 4. sz. 38—53. p.

Korotkov, G.—*Orlov*, A.: Szovjet—amerikai együttműködés a második világháborúban. — VIZS, 1975. 11. sz. 92—98. p.

Kölling, M.: Nagy-Britannia helyzete az imperialista rendszeren belül a második világháború végén. — ZG, 1975. 9. sz. 1001—1020. p.

Král, V.: A nemzetközi helyzet az 1945 májusi prágai felkelés idején. — CCH, 1975. 2. sz. 161—189., 3. sz. 349—380. p.

Leczyk, M.: A lengyel baloldal külpolitikája a második világháború alatt. — WL, 1975. 1. sz. 92—107. p.

Lukas, R. C.: A három nagy és a varsói felkelés (1944. aug.) — MA, 1975. 3. sz. 129—134. p.

Majszkij, I. M.: Churchill és környezete. (Részlet — — visszaemlékezéseiből.) — NNI, 1975. 1. sz. 95—104., 2. sz. 133—147. p.

A második front megnyitásának diplomáciai története. (1941—1944.) — MZS, 1975. 2. sz. 115—120. p.

Narocsnickij, A. L.—*Szergeev*, R. A.: Diplomácia a második világháborúban. NNI, 1975. 5. sz. 171—174. p.

Papeleux, L.: A vatikáni diplomácia és Hitler (1940. június—1942. október.) — RHDGM, 98. sz. 1975. 27—56. p.

Possony, St.: Hitler Barbarossa terve és Berijának, a szovjet titkosszolgálat főnökének szerepe. — BZK, 1975. 3. sz. 69—114. p.

Rozanov, G.: A szovjet diplomácia a Nagy Honvédő Háború éveiben. — MZS, 1975. 1. sz. 91—101. p.

Stoler, M.: A második front és Amerika félelme a Szovjetunió térnyerésétől, 1941—1943. — MA, 1975. 3. sz. 136—141. p.

Szembehelyezkedés 1940 őszén a Barbarossa tervvel. A moszkvai német követség emlékirata. Dokumentum. — VFZ, 1975. 3. sz. 332—340. p.

Wilhelmus, W.: A fasiszta Wehrmacht előkészületei Svédország megszállására. (1942.) — ZG, 1975. 9. sz. 1032—1040. p.

Zemszkov, I. N.: A második front megnyitásának diplomáciai története. (1941—1944.) — MZS, 1975. 3. sz. 87—93. p.

Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál

Aniszkov, V. T.: A szovjet parasztság a Nagy Honvédő Háború időszaka alatt. — ISZSZSZR, 1975. 2. sz. 155—169. p.

Antipenko, N.—*Razumov*, V.: A háború és a hadivaluta. [Más országok területén működő fegyveres erők pénzügyi rendeletei, pénzforgalma.] — VIZS, 1975. 12. sz. 34—41. p.

Baranov, Sz. V.: A szovjet fegyveres erők technikai felszerelésének fejlődése a NHH éveiben. — VI, 1975. 5. sz. 22—35. p.

Dragunszkij, D.: A „Vüsztrel" (lövésztiszti továbbképző) tanfolyamok a NHH éveiben. — VIZS, 1975. 11. sz. 75—79. p.

Drünocskin, V. V.: A főváros felsőfokú tanintézetei az evakuációban 1941—1943-ban. — ISZSZSZR, 1975. 1. sz. 132—137. p.

Eljutin, V.: A szovjet főiskolák a NHH éveiben. — VIZS, 1975. 5. sz. 61—69. p.

Eremin, V. G.: A Komszomolisták és fiatalok harcáról az ellenség hátában a NHH éveiben. — VI, 1975. 10. sz. 142—150. p.

A győzelem szervezője és lelkesítője a párt (okmányok, számok, tények). — KVSZ, 1975. 5. sz. 69—76. p.

Harci hőstettel felér ... „Mindent a frontnak, mindent a győzelemért". — F, 1975. 9. sz. 18—19. p.

A hátország — a frontnak. (Dokumentumok.) — VI, 1975. 5. sz. 105—122. p.

Ivaskin, Sz. Sz.: A munkásosztály segítsége a mezőgazdaságnak a NHH éveiben. — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 141—147. p.

Komal, F.: Az ZKP tevékenysége a szovjet fegyveres erők erősítéséért a NHH előestéjén. — VIZS, 1975. 3. sz. 102—108. p.

Komal, F.—*Fedotov*, V.: A párt és a nép lenini programja a fasiszta hódítók szétzúzására. — VM, 1975. 4. sz. 13—22. p.

Kotel'nikov, V. A.: A szovjet tudomány a NHH szolgálatában. — NNI, 1975. 4. sz. 7—12. p.

Kumanev, G. A.: A vasúti szállítás a NHH előestéjén. — ISZSZSZR, 1975. 1. sz. 110—121. p.

Kusnir, A. G.: Változások a Szovjetunió

közigazgatási területeinek felosztásában a NHH éveiben. — ISZSZSZR, 1975. 1. sz. 128—132. p.

Levsin, B. V.: A szovjet tudomány szerepe az ország védelmének anyagi-technikai biztosításában. — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 45—62. p.

Lipták, J.—Richter, K.: A CSKP felvilágosító szervei a csehszlovák hadseregben a Szovjetunió területén a második világháború idején. — HV, 1975. 4. sz. 98—126. p.

Malcev, E.: Az SZKP a szovjet nép győzelmének lelkesítője és szervezője. — VIZS, 1975. 4. sz. 11—19. p.

Muncsaev, S. M.: A lakosság kitelepítése a NHH éveiben. — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 133—141. p.

Muradjan, V.: Az SZKP a Szovjetunió népei egységének szervezője (1941—1945.) — VIZS, 1975. 7. sz. 64—69. p.

Obradovic, M.: A népi felszabadító háború tapasztalatai: a lakosság — a szabad terület biztonságának döntő tényezője. — OZ, 1975. 2. sz. 81—88. p.

Pozsarov, A.: A Szovjetunió hadigazdaságának győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — VM, 1975. 3. sz. 66—78. p.

Reutov, Ju.: Az arcvonal és a hátország élő kapcsolatai. — KVSZ, 1975. 5. sz. 35—40. p.

Sahurin, A. I.: A repülőgépipar a NHH éveiben. — VI, 1975. 3. sz. 134—154., 4. sz. 90—105. p.

Schmidt, E.: A nép és a hadsereg egysége — a szovjet hadsereg győzelmének forrása. — M, 1975. 3. sz. 21—27. p.

Sumnaja, T.: „Mindent a frontért, mindent a győzelemért." [Ifjúmunkások a hadiiparban. A Komszomolszkaja Pravda korabeli cikkei alapján.] — VIZS, 1975. 10. sz. 100—103. p.

Szobolev, M.: A Kommunista Párt tevékenysége a hadsereg és a flotta pártszervezeteinek erősítéséért 1941—1945-ben. — VIZS, 1975. 10. sz. 3—11. p.

Szokolov, V.: Az SZKP a katonák erkölcsi-politikai és lélektani felkészítéséért a NHH éveiben. — VIZS, 1975. 3. sz. 3—10. p.

Szredin, G.: A Vörös Hadsereg politikai vezető szerveinek irányításával végzett pártpolitikai munka a csapatoknál a háború befejező időszakában. — VIZS, 1975. 5. sz. 53—60., 6. sz. 32—40. p.

Vlaszevics, Ju.: A Szovjetunió gazdasági felkészülése a Nagy Honvédő Háborúra. — VIZS, 1975. 4. sz. 98—103. p.
Ld. még — VM, 1975. 4. sz. 23—33. p.

Volkogonov, D.—*Zubarev*, V.: A küzdelmet folytató és győzedelmeskedő párt. (Az SZKP a NHH éveiben.) — VM, 1975. 5. sz. 20—29. p.

Vorob'ev, K.: A szovjet hadsereg és a nép egysége a NHH éveiben. — RMSov, 1975. 11. sz. 2—5. p.

Katonai propaganda

Szapozsnikov, B. G.—*Jakimov*, A. T.: Propaganda a japán katonák, Északkelet-Kína és Észak-Korea lakosai között. (A Vörös Hadsereg politikai munkásainak tapasztalataiból 1945-ben.) — NAA, 1975. 5. sz. 40—49. p.

Vasiljevic-Bosnjak, R.: A felszabadító mozgalom földalatti nyomdászata Belgrádban, 1941—1944. — VOG, 1975. 2. sz. 65—93. p.

Vlahovic, V.: Az igazságért folytatott harc, az ellenséges propaganda leleplezése a népfelszabadító háborúban és forradalomban. — VD, 1975. 3. sz. 64—96. p.

Szervezés, vezetés

Bujanov, I.: A partizánmozgalom központi törzsének tevékenysége a szükséges fegyverzet biztosítására. — VIZS, 1975. 5. sz. 118—121. p.

Butler, J. R. M.: Az Egyesült Királyság vezérkarának szervezete és ütközése a szövetségesek stratégiájával. — RHDGM, 100. sz. 1975. 27—42. p.

Buturlin, F.—*Jakimanszkij*, N.: Az állami Honvédelmi Bizottság határozatai az ország honi légvédelmének tökéletesítéséről. — VIZS, 1975. 10. sz. 24—34. p.

Elble, R.: A körzetparancsnokságok Németországban a háború kitörésekor, 1939-ben. — W, 1975. 1. sz. 30—33. p.

Gersdorff, U.: Nők a német Wehrmachtban. — SS, 1975. 9. sz. 30—31. p.

Golubovics, V.—*Kulikov*, I.: A szovjet vezérkari tiszti testületről. — VIZS, 1975. 12. sz. 67—71. p.

Gosztony, P.: A kelet-európai államok nemzeti bizottságainak és nemzeti katonai alakulatainak megalakulása a Szovjetunióban a második világháború alatt. — RIHM, 33. sz. 1975. 75—98. p. U. az — MM, 1975. 1. sz. 75—98. p.

Gosztony, P.: Nők a Vörös Hadseregben és más kelet-európai hadseregekben. — SS, 1975. 9. sz. 32. p.

Határozat és irányelvek a Vörös Hadsereg vezérkari tiszti testületének munkájához. — VIZS, 1975. 2. sz. 62—66. p.

A honvédelmi népbiztos 1942. szeptember 5-i utasítása „A partizánmozgalom feladatairól". [A dokumentum teljes szövege.] — VIZS, 1975. 8. sz. 61—65. p.

Hribek, J.: A Nemzeti Front megalakulása és szerepe a nemzeti felszabadító harcokban. — CCH, 1975. 4. sz. 471—501. p.

Kulikov, V.: A fegyveres erők hadászati vezetése. — VIZS, 1975. 6. sz. 12—24. p.

Lah, M.: Szlovénia népfelszabadító- és partizánerői vezérkarának tevékenysége a befejező hadműveletekben. — VD, 1975. 3. sz. 261—267. p.

Lankenau, G.—*Ortenburg*, G.: Német rendfenntartó erők katonai alkalmazása 1939—1945. — ZFH, 262. sz. 1975. 202—208. p.

Miljanic, G.: A jugoszláv hadsereg vezetése a népfelszabadító háború utolsó szakaszában. — VOG, 1975. 1. sz. 237—259. p.

Morozov, V. P.: A Nagy Honvédő Háború hadászati vezetésének néhány szervezeti kérdése. — ISZSZSZR, 1975. 3. sz. 12—29. p.

Pogue, F. C.: Az Egyesült Államok katonai vezetése (1942—1945.) — RHDGM, 100. sz. 1975. 67—94. p.

Pruck, E. F.: Nők a Szovjetunió honvédelmi szolgálatában. — W, 1975. 1. sz. 25—28. p.

Rochat, G.: Mussolini, mint katonai vezető. (1940—1943) — RHDGM, 100. sz. 1975. 43—66. p.

Skadov, I.: A tisztikar a háború éveiben. — VM, 1975. 5. sz. 30—42. p.

Sydnor, C. W.: A „Totenkopf" SS-hadosztály. — RHDGM, 98. sz. 1975. 57—76. p.

Utasítás a kettős tűzhenger megszervezésére és vezetésére. [Az 1944. június 6-án kiadott utasítás teljes szövege.] — VIZS, 1975. 11. sz. 52—59. p.

Utasítás a 2. Belorusz Front tüzérségi előkészítésére a kelet-poroszországi hadműveletben. Dokumentum. — VIZS, 1975. 3. sz. 52—56. p.

Utnik, M.: A lengyel legfelső főparancsnok törzse a második világháború alatt. 2. rész. — WPH, 1975. 4. sz. 265—303. p.

A Vörös Hadsereg tüzérsége haditanácsának tájékoztató levele a sorozatvető csapatok számára. Dokumentum. — VIZS, 1975. 6. sz. 93—95. p.

Weissenbach, A.: Az SS magyar alakulatai a második világháborúban. — Der Freiwillige, 1975. 7. sz. 17—19., 8. sz. 14—16., 9. sz. 21—23., 10. sz. 16—18., 12. sz. 12—15. p.

Wieczorek, M.: Az Armia Ludowa partizánegységei. A szervezeti fejlődés körvonalai. — WPH, 1975. 3. sz. 54—107. p.

Williams, R. W.: A harctéri információáramlás. [A második világháború vezetése szolgálatában.] — AR, 1975. 4. sz. 17—21. p.

Wilt, A. F.: Adalék a Rommel—Rundstedt ellentétekhez. — MA, 1975. 4. sz. 176—181. p.

A második világháború hadművészete

Aniszimov, N.: Az 1. Ukrán Front hadtápbiztosítása a Visztula—Odera hadműveletben. — TISZ, 1975. 1. sz. 38—42. p.

Aniszimov, N.: Az 1. Ukrán Front hadtápbiztosítása a Berlin és Prága elleni támadáskor. — TISZ, 1975. 4. sz. 45—49. p.

Arutjunov, A.: Páncélos seregtestek és magasabbegységek alkalmazása a kelet-pomerániai hadművelet tapasztalatai alapján. — VM, 1975. 4. sz. 59—68. p.

Babadzsanjan, A.: A harckocsi és gépesített csapatok a visztula—oderai, a kelet-poroszországi és a berlini hadműveletekben. — VIZS, 1975. 4. sz. 64—70. p.

Batickij, P.: A honi légvédelmi csapatok, 1944—1945-ben. — VIZS, 1975. 4. sz. 43—49. p.

Belen'kij, O.: Állategészségügyi biztosítás a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 6. sz. 39—42. p.

Beljaev, A.: A honi légoltalom a háború első időszakában. — VIZS, 1975. 1. sz. 73—77. p.

Beloborodov, A.: A szovjet hadművészet sikere a második világháborúban. — RMSov, 1975. 7. sz. 2—5. p.

Beregovoj, M.: A légvédelmi figyelő és jelzőszolgálat a NHH első időszakában. — VIZS, 1975. 7. sz. 13—21. p.

Blagowieszczanski, I.: A tüzérség a második világháborúban. — WPH, 1975. 3. sz. 177—241 4. sz. 170—202. p.

Bordzilowski, J.: A műszaki csapatok a második világháborúban. 1. rész. — WPH, 1975. 3. sz. 282—301. p.

Cepe, M.: Szlovénia főparancsnokságának ellátó szolgálata 1941-ben Ljubljanában. — OZ, 1975. 2. sz. 91—96. p.

Chocha, B.—*Stapor*, Zdz.: A hadművészet néhány problémája 1939—1945 között, az európai hadszíntereken. — WPH. 1975. 3. sz. 3—53. p.

Csedleev, N.: Az átkelés légvédelme a háború harmadik időszakában. — VIZS, 1975. 3. sz. 19—24. p.

Csernaev, V.: A berlini hadművelet néhány hadművészeti sajátossága. — VIZS, 1975. 4. sz. 104—114. p.

Delcsev, D.: Az erőkkel és eszközökkel való manőver a szovjet hadsereg há-

borús tapasztalatai alapján. — VIZS, 1975. 3. sz. 128—140. p.

Dobrjakov, A.: Katonai szállítások megszervezése Távol-Keleten. — TISZ, 1975. 9. sz. 50—54. p.

Dutov, V.: Pénzügyi szolgálat a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 57—62. p.

Elsin, N.: A szovjet tüzérség a második világháborúban. — RMSov, 1975. 6. sz. 59—60. p.

Eronin, N. V.: A Szovjet Fegyveres Erők hadászati átcsoportosítása a nyugati hadszíntérről a távol-keleti hadszíntérre 1945 nyarán. — VM, 1975. 9. sz. 67—78. p.

Frolov, A.: A híradó csapatok tevékenysége. — VIZS, 1975. 4. sz. 78—83. p.

Gol'dberg, E.: Katonai kereskedelem a NHH éveiben. — TISZ, 1975. 5. sz. 63—67. p.

Gol'dberg, E.: A szovjet hadsereg közszükségleti cikkekkel való ellátása a háború éveiben. — VIZS, 1975. 11. sz. 80—85. p.

Golusko, I.: A szovjet fegyveres erők hadtápja a NHH éveiben, — TISZ, 1975. 5. sz. 17—24. p.

Gorskov, Sz.: A háború idején a flotta alkalmazásában szerzett tapasztalatok felhasználása korszerű körülmények között. — VM, 1975. 4. sz. 47—58. p.

Grecsko, A.: A tudomány és a szovjet hadművészet a NHH folyamán. — RMSov, 1975. 5. sz. 2—9. p.

Harcsenko, V.: A műszaki csapatok a NHH éveiben. — VIZS, 1975. 4. sz. 71—77. p.

Iszaenko, I.: Élelmezés a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 47—51. p.

Ivanovic, D.: A 3. népfelszabadító csapásmérő hadosztály anyagi biztosítása 1942-ben. — VP, 1975. 1. sz. 96—116. p.

Iwanowski, W.: Lengyelország felszabadításában döntő szerepet játszott szovjet és lengyel seregtestek. — WPH, 1975. 1—2. sz. 352—409. p.

Jakusin, V.: A szárazföldi csapatok (1945. évi hadműveletek.) — VIZS, 1975. 4. sz. 20—26. p.

Kazakov, K.: A szovjet tüzérség fejlődése a NHH éveiben. — VIZS, 1975. 11. sz. 12—19. p.

Kir'eev, N.—*Kolokolcev*, S.: A Wehrmacht páncélos csapatai. — MW, 1975. 1. sz. 86—94. p.

Klemin, A.: Katonai szállítások a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 31—35. p.

Kokornikov, M.: Közúti biztosítás a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 38—41. p.

Komarov, N. Ja.—*Orlov*, A. Sz.: Hitler „titkos fegyverei" és a szovjet városok légvédelme 1944—1945-ben. — ISZSZSZR, 1975. 1. sz. 121—128. p.

Korsunov, I.: Vasútépítő katonák a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 1. sz. 43—46. p.

Kosztülev, V.: A szovjet légideszant csapatok felállítása és fejlődése a második világháborúban. — VIZS, 1975. 9. sz. 80—85. p.

Kozlov, L.: A hadművészet néhány kérdése a visztula—oderai hadműveletben. — VIZS, 1975. 3. sz. 75—82. p.

Kozlov, M.: Az Északi Flotta különleges erői az ellenség közlekedési útjain. — VIZS, 1975. 7. sz. 22—28. p.

Krupcsenko, I.: A szovjet hadművészet a NHH hadműveleteiben. — VM, 1975. 4. sz. 34—46. p.

Kurotkin, Sz.: A szovjet fegyveres erők hadtápja 1941—1945. — VIZS, 1975. 5. sz. 44—52. p.

Kuvsinszkij, D.: Katonaorvosok a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 25—30. p.

Magenheimer, H.: Leningrád vagy Moszkva? Az 1941. évi keleti hadjárat hadműveleti problematikájához. — WF, 1975. 1. sz. 22—29. p.

Mai, S.: A szovjet hadsereg hitlerfasizmus felett aratott győzelmének törvényszerűségei. — M, 1975. 4. sz. 17—25. p.

Maljugin, N.: A szovjet hadsereg gépkocsiszállító-szolgálata a NHH éveiben. — VIZS, 1975. 1. sz. 80—84. p.

Messerschmidt, M.: A német hadászat (1939—1945.) — RHDGM, 100. sz. 1975. 1—26. p.

Moraca, P.: Tito — a népfelszabadító háború és forradalom stratégiája. — VD, 1975. 3. sz. 10—63. p.

Morozov, V. P.: Hadvezérek visszaemlékezései a szovjet fegyveres erők felszabadító hadműveleteiről. — NNI, 1975. 4. sz. 154—163. p.

Nikitin, V.: Üzemanyagellátás a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 42—46. p.

Novikov, M.: Az 1. Belorusz Front hadtápbiztosítása a berlini hadműveletben. — TISZ, 1975. 4. sz. 38—44. p.

Pejcsev, At.: A szovjet hadművészet az 1945. évi téli hadjáratban. — VOM, 1975, 1. sz. 71—83. p.

Penkov, Sz.: A bolgár hadművészet néhány jellemző vonása a Dráva menti hadműveletben. — VISZ, 1975. 1. sz. 61—69. p.

Peredelszkij, G.: A szovjet tüzérség 1945-ben. — VIZS, 1975. 4. sz. 57—63. p.

Pereszüpkin, I.: A híradás megszervezé-

se a berlini hadműveletben. — VIZS, 1975. 6. sz. 80—86. p.

Petrov, V.: Gépkocsi-szállító szolgálat a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 36—38. p.

Plotnikov, Ju. V.—*Csaban,* I. N.: A szovjet fegyveres erők hadtápja a NHH éveiben. — ISZSZSZR, 1975. 1. sz. 3—22. p.

Poljakov, N.: Kórházvonatok a háborúban. — VIZS, 1975. 11. sz. 86—87. p.

Portugal'szkij, R.: A csapatok feladatainak megszabása (és teljesítése) az összfegyvernemi (harckocsi) hadsereg támadó hadműveletében. (1944.) — VIZS, 1975. 12. sz. 10—16. p.

Radzievszkij, A.: A szovjet csapatok harcászata az európai háború befejező időszakában. — VIZS, 1975. 5. sz. 36—43. p.

Rawski, T.: A gyalogság a második világháborúban. — WPH, 1975. 3. sz. 108—143., 4. sz. 85—120. p.

Reznicsenko, V.: Harcászat a NHH éveiben. — VV, 1975. 4. sz. 49—54. p.

Rosi, A.: A jugoszláv népi felszabadító háború harcászatáról. — VG, 1975. 3. sz. 79—88. p.

Skibinski, Fr.: A harckocsi csapatok a második világháborúban. — WPH, 1975. 3. sz. 144—176., 4. sz. 121—169. p.

Szamszonov, F.: Tüzérség a Nagy Honvédő Háborúban. — VV, 1975. 4. sz. 76—82. p.

Szavov, D.: Váratlanság és meglepés a hitlerista csapatok betörésénél Lengyelországba, Franciaországba és a Szovjetunióba. — VOM, 1975. 1. sz. 84—96. p.

Szimonenkov, N.: Ruházati ellátás a Nagy Honvédő Háborúban. — TISZ, 1975. 5. sz. 52—56. p.

Szokolov, Sz.: A szovjet hadműveleti művészet az 1945. évi európai hadjáratban. — VIZS, 1975. 5. sz. 26—35. p.

Szozinov, V.: A honi és front légvédelmi csapatok együttműködése a háború harmadik időszakában. — VIZS, 1975. 11. sz. 20—26. p.

Vjazankin, I.: Menetből való erőszakos átkelés. — VIZS, 1975. 2. sz. 10—19. p.

Zelenszkij, V.: A harckocsicsapatok ellátása páncélos felszereléssel a háború alatt. — VIZS, 1975. 3. sz. 89—93. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

HELYREIGAZÍTÁS

A Hadtörténelmi Közlemények 1977/4. számában az 550. oldal harmadik bekezdésében idézett, Erzsébet királyné által Fülöp sasvári íjász számára kiadott oklevél helyes dátuma 1279. december 13. Az oklevél mai jelzete: OL DL 60 146. — Borosy András.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

REINHARD BRÜHL — A Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadseregében folyó hadtörténelmi kutatások időszerű kérdéseiről — — — — — — — — 175

KUBINYI ANDRÁS — A Szávaszentdemeter—Nagyolaszi győzelem 1523-ban — — — — — — — — — — 194

KÖZLEMÉNYEK

CSENDES LÁSZLÓ — Térképalkotás — — — — — — — — 223

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

FELKAI DÉNES — Nevelőtisztképző tanfolyam — — — — — 237

GALLYAS FERENC — Elkésett haditudósítás — — — — — — — 248

SZEMLE

SZABÓ ÁRPÁD — A magyar forradalmi honvéd karhatalom *(Hunyadi Károly)* — — — — — — — — — 266

* * * — Az első világháború és a forradalmak képei *(Gonda Imre)* — — — — — — — — — 268

* * * — Ocserki szovjetszkoj voennoj isztoriografii *(Nádor Tibor)* — — — — — — — — — — 270

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál 1977. 7—12. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — — 272

* * * — Voennoisztoricseszki Szbornik 1976 *(Godó Ágnes)* 279

* * * — Historie a Vojenství 1976 *(N. T.)* — — — — 281

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — Tudományos ülésszak Bulgária török uralom alóli felszabadulásának 100. évfordulója alkalmából 285

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Az Országos Hadtörténeti Múzeum kiállításai — 288

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1975. 1. rész. *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — 291

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

РЕЙНХАРД БРЮЛЬ — Об актуальных вопросах военно-исторических исследований, проводимых в Национальной Народной армии Германской Демократической Республики — — — — — — — — — — 175

АНДРАШ КУБИНИ — Победа при Савасентдеметер — Надьоласи в 1523 году. — — — — — — — — — 194

ПУБЛИКАЦИИ

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Изготовление карт — — — — — — — 223

МЕМУАРЫ

ДЕНЕШ ФЕЛКАИ — Курсы по подготовке офицеров-воспитателей — 237

ФЕРЕНЦ ГАЛЛЬАШ — Запоздалый военный репортаж — — — — 248

ОБЗОР

АРПАД САБО — Венгерские революционные гонведские войска по поддержанию внутреннего порядка *(Карой Хунъади* — — — — — — — — — — 266

* * * — Картины первой мировой войны и революций *(Имре Гонда)* — — — — — — — — — 268

* * * — Очерки советской военной историографии *(Тибор Надор)* — — — — — — — — — — 270

* * * — Военно-исторический Журнал 1977. №№ 7—12. *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — 272

* * * — Военноисторически Сборник 1976. *(Агнеш Годо)* 279 *Годо)* — — — — — — — — — —

* * * — Historie a Vojenství 1976. *(Н. Т.)* — — — — 281

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Научная сессия в честь 100-летия освобождения Болгарии от турецкого ига — — — — — 285

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Выставки Государственного Военно-исторического Музея — — — — — — — — — — 288

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Военно-исторический библиографический указатель зарубежных журналов. 1975 г. Часть I. *(Иштван Виницаи — Элеонора Виндиш)* — — 291

INHALT

STUDIEN

REINHARD BRÜHL — Zu aktuellen Problemen der militärgeschichtswissenschaftlichen Arbeit in der Nationalen Volksarmee der Deutschen Demokratischen Republik — — — — — — — — — — — 175

ANDRÁS KUBINYI — Der Sieg bei Szávaszentdemeter—Nagyolaszi i. J. 1523 — — — — — — — — — — — 194

MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ CSENDES — Kartenherstellung — — — — — — — 223

ERINNERUNGEN

DÉNES FELKAI — Lehrgang für Erziehungsoffiziere — — — — 237

FERENC GALLYAS — Ein verspäteter Kriegsbericht — — — — — 248

RUNDSCHAU

ÁRPÁD SZABÓ — Die ungarische revolutionäre Honvéd-Brachialgewalt *(Károly Hunyadi)* — — — — — — 266

* * * — Bilder des ersten Weltkriegs und der Revolutionen *(Imre Gonda)* — — — — — — — 268

* * * — Otscherki Sowjetskoj Woennoj Istoriografii *(Tibor Nádor)* — — — — — — — — — 270

* * * — Woenno-istoritscheskij Shurnal 1977. Nr. 7—12. *(István Lengyel)* — — — — — — — — 272

* * * — Woennoistoritscheski Sbornik 1976. *(Ágnes Godó)* 279

* * * — Historie a Wojenstwí 1976. *(T. N.)* — — — — 281

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Wissenschaftliche Session aus Anlaß des 100. Jahrestages der Befreiung Bulgariens von der Türkenherrschaft — — — — — — — — — 285

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Ausstellungen des Kriegsgeschichtlichen Landesmuseums — — — — — — — — — — 288

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Kriegsgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften 1975. I. Teil *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — — — — 291

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR ÚJABB SZERZEMÉNYEIBŐL

BARKER, Elisabeth: British Policy in South-East Europe in the Second World War. London, MacMillan Press, 1976. 320 p.
(Nagy-Britannia délkelet-európai politikája a második világháborúban)

CSUJANOV, A. Sz.: Sztálingrád 162. (Ford. és összeáll. Bánkúti Gábor) Budapest, 1977. 476 p. 12 t.
(Válogatás a szerző Sztalingrad vozrozsdaetszja, Sztalingradszkij dnevnik és Na sztremnine vek c. műveiből)

GERGELY Imre: Magyarok a spanyol néppel. 1936–1939. Budapest, 1977. 495 p. 12 t.

GRECSKO, A. A.: Godü vojnü 1941–1943. Moszkva, Vojenizdat, 1976. 572 p. 32 t. 8 térk. mell.
(A háború évei 1941–1943)

JANE's Infantry Weapons. Ed. by H. R. Denis, M. A. Archer, 3. ed. London, MacDonald and Jane's, 1977. 47, 736 p.
(Gyalogsági fegyverek 1977. évi kézikönyve)

RÁCZ István: Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Adalékok a csóti „leszerelő", a hajmáskéri és a zalaegerszegi internálótáborok történetéhez, 1919–1923. Pápa, Csót Községi Tanács VB. 1977. 142 p.

SZÉNÁSSY Zoltán: Klapka György. Bratislava, Madách K. – Budapest, Kossuth K. 1977. 129 p. 20 t.

Szovetszkaja voennaja enciklopedija. Tom 1–2: A–Gra. Moszkva, Vojenizdat, 1976–1977. 2 db ill.
(Szovjet katonai enciklopédia)

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

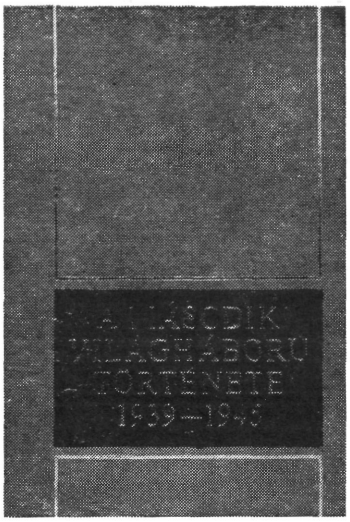

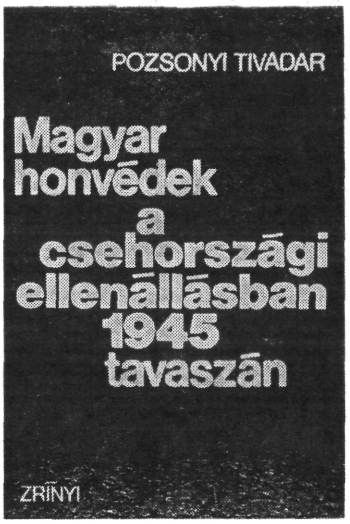

Csorba Csaba
ESZTERGOM HADI KRÓNIKÁJA **36 Ft**

A TÁRSADALOM ÉS A HADSEREG
Tanulmányok a katonai nevelés társadalmi kérdéseinek köréből **46 Ft**

A SZAKASZ ÉS A SZÁZAD HARCÁSZATA
Harci példák a Nagy Honvédő Háborúból **30 Ft**

Vajda Péter
A PUSKÁS EMBERREL KEZDŐDÖTT... **5 Ft**

Janeček–Kalčík
GÉPPISZTOLY A KÉZBEN **12 Ft**